

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**İSLÂM HUKUKUNDA
VESVESENİN HÜKÜMLERE ETKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine ARAMAN DOĞAN

Danışman

Doç. Dr. Abdullah ACAR

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA
VESVESENİN HÜKÜMLERE ETKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emine ARAMAN DOĞAN

Danışman

Doç. Dr. Abdullah ACAR

KONYA-2024

	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine ARAMAN DOĞAN		
	Numarası	20810601032		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / İslam Hukuku Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	İSLAM HUKUKUNDA VESVESENİN HÜKÜMLERE ETKİSİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Emine ARAMAN DOĞAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emine ARAMAN DOĞAN		
	Numarası	20810601032		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / İslam Hukuku Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
Tezin Adı	İslam Hukukunda Vesvesenin Hükümlere Etkisi			

İslâm Hukuku’nda vesvese ile ilgili hükümleri incelemeyi amaçlayan bu çalışmada; ‘vesvese’ kavramı kapsamlı olarak ele alınmış ve anlam çerçevesi netleştirilmeye çalışılmıştır. Klasik kaynaklarda ve âlimlerin bakış açısıyla vesvesenin ne olduğu belirlenmeye ve irtibatlı olduğu eş anlamlı ya da yakın anlamlı kelimelerle arasındaki farklar izah edilmeye çalışılmıştır.

Dinî konulardaki vesveselerin günümüzde genellikle dinî takıntı olarak tanımlandığı göz önüne alındığında, bu çalışmanın kaynaklarımızda belirtilen vesvese kavramının tanımının daha net bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

İslâm Hukuku açısından iman, ibadetler ve muâmelât konularında görülen vesveseler ise ikinci bölümde ele alınmıştır. İnsanın içinde oluşan ve dışarıya aksettirilmeyen vesveselerin fıkhîta bir hükmünün olmadığı tespit edilmiştir. Ancak bu vesvese sonucunda yapılan eylemler ve söylenen sözlerin hükmü fıkhî kaynaklarından araştırıldığında kişinin bunlardan sorumlu olduğu, eylem ve sözleri üzerine hüküm bina edildiği belirlenmiştir.

Vesvesenin kişinin ehliyeti üzerindeki etkisi incelenerek kişinin sorumluluk alanı ve tasarruflarının geçerliliği belirlenmeye çalışılmıştır. Vesvesenin bir akıl hastalığı olmadığı ve kişinin ehliyetine zarar verici bir etkisinin de olmadığı görülmüştür. Araştırma sonucu ulaşılan neticelerin ayrıntıları sonuç kısmında toplu olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuku, Vesvese, İman, İbadet, Talak, Muâmelat, Ehliyet.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Emine ARAMAN DOĞAN		
	Student Number	20810601032		
	Department	Basic Islamic Sciences/ Islamic Law		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
Title of the Thesis/Dissertation	The Impact of Waswasa on Legal Rulings in Islamic Law			

In this study, which aims to examine the provisions related to wassawah in Islamic Law, the concept of 'wassawah' has been discussed comprehensively and its meaning has been tried to be clarified. In the classical sources and from the point of view of the scholars, it is tried to determine what wassawah is and to explain the differences between it and the synonymous or closely related words.

Considering the fact that wassawah in religious matters is generally defined as religious obsession today, this study is expected to contribute to a clearer understanding of the definition of the concept of wassawah in our sources.

In terms of Islamic Law, the second chapter deals with the wassawahs about faith, worship, and behaviour. It has been determined that the wahvazes that occur within the human being and are not reflected to the outside have no judgement in fiqh. However, when the judgements of the actions and words spoken as a result of these visions are researched from fiqh sources, it is determined that the person is responsible for them and judgements are based on his actions and words.

By examining the effect of wishing on the person's capacity, it was tried to determine the person's area of responsibility and the validity of his savings. It has been seen that Vesves is not a mental illness and does not have a detrimental effect on the person's capacity. The details of the results of the research are presented collectively in the conclusion section.

Keywords: Islamic Law, Vesvese, Faith, Worship, Talaq, Mu'amalat, Capacity.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	2
3. Araştırmanın Yöntemi	3
4. Literatür Değerlendirmesi.....	4
4.1. Klasik Eserler.....	4
4.2. Modern Çalışmalar	5

BİRİNCİ BÖLÜM

VESVESE VE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1. Vesvesenin Tanımı	7
1.1.1. Vesvesenin Lügat ve İstılah Manaları	7
1.1.2. Fıkıh Terminolojisinde Vesvese	9
1.2. Vesvese ile İlişkili Kavramlar.....	10
1.2.1. Şüphe	10
1.2.2. Zan	16
1.2.3. Vehim.....	18
1.2.4. Havâtır	19
1.3. Klasik Kaynaklarda Vesvese ve İhtiyat, Takvâ, İlham Kavramları ile İrtibatı... 22	
1.3.1. Klasik Kaynaklarda Vesvese	22
1.3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Vesvese	23
1.3.1.2. Hadis-i Şeriflerde Vesvese	27
1.3.2. Takvâ, İhtiyat, Vesvese Ayrımı	30
1.3.3. İlham ile Vesvese Arasındaki Fark	38
1.4. Vesvesenin Kaynağı ve Sebepleri.....	40
1.5. Âlimlere Göre Vesvesenin Mahiyeti ve Çeşitleri	44
1.6. Vesvese –O.K.B.- Dini Takıntı İlişkisi ve Ayrımı	48
1.7. Vesveseyi Önleme Yolları ve Âlimlerin Tavsiyeleri.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

VESVESENİN FİKHÎ AÇIDAN İMAN, İBADET VE MUAMELAT KONULARINA ETKİSİ

2.1. Vesvesenin İman ve İmanla İlgili Bazı Meselelere Etkisi	66
2.2. Vesvesenin İbadetlere Etkisi	74
2.2.1. İbadetlere Hazırlık Niteliğindeki Vesveseler	74
2.2.1.1. Hadesten Taharet ile ilgili Vesveseler	74
2.2.1.2. Necasetten Taharet ile İlgili Vesveseler	85
2.2.2. İbadet Esnasındaki Vesveseler	90
2.2.2.1. Namaz ile ilgili Vesveseler	90
2.2.2.2. Oruçla İlgili Vesveseler	101
2.2.2.3. Hacla İlgili Vesveseler	104
2.2.3. İbadetin Geçerliliği ile İlgili Vesveseler	104
2.3. Vesvesenin Evlilik ve Boşanmaya Etkisi	106
2.4. Vesvesenin Muâmelâta Etkisi	113
2.5. Kalbe Doğan Şeylerle Amel Etmek ve Hüküm Vermek	115
2.6. Vesvesenin Ehliyete Etkisi	116
SONUÇ	120
BİBLİYOGRAFYA	123

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn (Ođlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
No.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
ör.	: Örnek
s.a.v.	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vd.	: ve diđerleri
y.y.	: Yayıncı Yok
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İslam Hukuku'nun insanın hareketlerini, hak ve sorumluluklarını vahye göre tanzim eden bir yapısı vardır. İnsan – Allah ilişkisini ifade eden ibadetler de İslam Hukuku'nun temel konularındandır. Allah'ın vahyi olan Kur'ân-ı Kerim ve göndermiş olduğu Peygamberin söz ve uygulamaları ibadetlerin temellerini, yapılışını ve sınırlarını belirlemektedir. Araştırmamızda İslam Hukuku çerçevesinde iman, ibadetler, talâk ve muâmelât konularında oluşabilecek vesveseler, vesvese ile yapılan davranışların bağlayıcılığı ve vesveselerin bunların geçerliliğine etkisi incelenmiştir.

Vesvese, kısaca insanı iyi, doğru ve salih amel işlemekten alıkoyan her türlü müdahaleleri ifade etmektedir. Genellikle Allah'ın emirlerini yerine getirme ve ibadetleri doğru bir şekilde yapma noktasında ortaya çıktığı görülmektedir. Kişiyi rahatsız eden ve huzurunu kaçıran bir yapısı vardır.

Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı ve yöntemine yer verilmiştir. Birinci bölümde tam manasıyla vesvesenin mahiyetinin ne olduğu ortaya koymak için vesvese ile yakın anlamda kullanılan ve karıştırılan kavram ve uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir. Âlimlerimizin vesvese tanımlamaları ve vesvesenin giderilmesi için yapılan tavsiyeler üzerinde durulmuştur. Vesvesenin tıbbi olarak bir hastalık olarak kabul edilen dini obsesyona karşılık gelip gelmeyeceği tartışılmıştır. İkinci bölümde ise inanç, ibadetler, talâk ve muâmelât konularında oluşabilecek vesveseler incelenmiştir. İbadetlerle mükellef olmanın ilk şartı iman etmek olduğu için inanç ile ilgili vesveseler İslam Hukuku bağlamında konumuzu ilgilendirdiği şekliyle ele alınmıştır. Sonrasında ibadetlere hazırlıkta, ibadet esnasında, talâk ve muâmelât konularında ortaya çıkan vesveselerin bunlar üzerindeki hükmî etkisine yer verilmiştir. Vesvesenin sonuçları ele alınarak araştırma sonlandırılmıştır.

Araştırmamızı tamamlamayı nasip eden Allah'a hamdolsun. Çalışmamızın her aşamasında destek olan danışmanım Doç. Dr. Abdullah Acar'a teşekkürlerimi arz ederim. Çalışmamaya destek olan Doç. Dr. Necmeddin Güney'e ve konu örneklendirmelerinde katkıda bulunan vaize arkadaşlarıma da teşekkür ederim. Bu

süreçte fedakârlık gösteren ve her zaman desteğini sunan eşim Mustafa Ekrem Doğan'a ve aileme çok teşekkür ediyorum.

Emine ARAMAN DOĞAN

Konya, 2024

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Allah Teâlâ insanı eşref-i mahlukat olarak yaratmış, ona akıl ve irade lütfetmiştir. Kimlerin daha iyi işler yapacağını denemek için insanı bu dünyaya göndermiştir. Nefis, şeytan, cin, kötü insanlar vb. şeylerle insanı imtihan etmektedir.

Kur'an'da haber verildiği şekliyle insanın doğru yoldan sapması için elinden geleni yapacağına yemin eden şeytan vesveseleri ile insanın karşısına çıkmaktadır. İmtihan gereği şeytanın insana vesvese vermesine müsaade edilmiştir. Buna karşılık insana da bu vesveselerle mücadele gücü ve ilahi emirlere tabi olma iradesi verilmiştir.

İslam Hukuku, muâmelât, ukûbat ve ibadetler olmak üzere üç ana kısma ayrılmaktadır. İbadetler, insan-Allah ilişkisini düzenlemekte ve insanın kul olarak Allah tarafından sorumlu tutulduğu veya gönüllü olarak yaptığı amelleri kapsamaktadır. İbadetler Allah'ı yüceltme ve O'na karşı sevgi, saygı, yakınlık ve bağlılığın bir göstergesi olarak yapılmaktadır. Bu ibadetler kalbî ibadetler, bedenî ibadetler ve malî ibadetler olmak üzere farklı şekillerde yerine getirilmektedirler. İbadetlerin geçerli olabilmesi ve sorumluluğun yerine gelmesi için istenilen şekilde yerine getirilmesi önem arz etmektedir.

İnsanın gönlünden gelerek yaptığı ibadetler esnasında yaşadığı bazı tereddüt ve şüpheler *vesvese* olarak adlandırılmaktadır. Vesveseler, ibadetlerdeki huşû' ve lezzete engel olmakta ve bir süre sonra ibadeti çekilmez hale getirebilmektedir. Vesvesenin düşünce, söz ve fiil boyutunda ibadete etkisini bilmek, vesvesenin giderilmesi ve daha sağlıklı bir şekilde ibadete devam etmek açısından önem arz etmektedir. Konumuz vesvese sebebiyle içe doğan düşüncelerin, yapılan fiil ve söylenen sözlerin İslam Hukuku açısından bağlayıcı olup olmamasını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Sözlükte 'kuruntu, gizli söz, fısıltı' anlamlarına gelen vesvese; genel manada nefis ve şeytanın insanın gönlüne ilkâ ettiği bir nevi sözleri ve fısıldamaları ifade etmektedir. Vesveseler aslında aslı olmayan evhamlardır. Genellikle kişiyi Allah'a ibadetten alıkoymakta veya kişinin yaptığı ibadeti/ameli ifsat etmesine sebebiyet vermektedir. Vesveseler sadece zihne gelmekle kalmayıp kişinin aklının karışması,

yaptığı amelden şüpheye düşmesi ve tekrar tekrar aynı işi yapması sonuçlarını da doğurmaktadır. Bazen de vesveseler sebebiyle kişi hiç istemediği/kastetmediği söz ve davranışlarda bulunabilmektedir.

Bu çalışmada vesveselerin zihin ve amel boyutunda insanlar üzerindeki etkisi ve bunların İslam Hukuku açısından sonuçları araştırılmıştır. Dinî vazifeleri ve kısmen de olsa bazı muamelata dair meseleleri yerine getirirken vesveselere kapılan kimselerin neler yapması gerektiği, vesvese sebebiyle küfür ve talâk sözlerini söyleyenlerin sözlerinin İslam Hukuku açısından sonuçları incelenmiştir.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu dünyada insanın en temel vazifelerinden biri hak ve sorumluluklarını bilmesi ve buna uygun bir hayat sürdürmesidir. İslam Hukuk sistemi de insana bu hakların ve sorumlulukların neler olduğunu göstermektedir.

Araştırmamız İslam Hukuku'nda vesvese ile ilgili hükümleri sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma ile imanî ve amelî bir meselede vesvese sebebiyle kalbe doğan düşüncelerin veya dilden dökülen sözlerin veya tekrar edilen amellerin İslam Hukukundaki karşılığı ve sonuçları araştırılacaktır. Bu çalışma, tespit edilebildiği kadarıyla İslam Hukukunun ibadetler ve muâmelât alanlarında oluşan vesveseler ile sınırlandırılmıştır.

Vesvese sebebiyle küfür ve talâk sözlerini istemsizce sarf eden kişinin iman ve nikâh durumlarının ne olacağı hakkındaki hükümler araştırılmıştır. Yine vesvese sebebiyle insanın Allah'a karşı sorumlulukları olan bazı amelleri terk ettiğinde veya sürekli yanlış yaptığını düşündüğünde nasıl hareket etmesi gerektiği ile ilgili fakihlerin görüşlerini sunulmuştur.

Vesvesenin bir hastalık olup olmadığı incelenerek; vesveseden kurtulma noktasında alimlerin görüşlerine yer verilmiştir.

İnsanın bu dünyaya gönderilme amacını /kulluğunu en güzel şekliyle yerine getirebilmesi için vesveselerden kurtulması önem arz etmektedir. Çalışmamız da vesveseli kişinin düşünce, söz ve fiillerinin amellerini nasıl etkileyeceği ve kişiye hangi sorumlulukları yükleyeceğini öğrenmek açısından önem arz etmektedir.

Türkiye’de yapılmış *vesvese* ile ilgili akademik çalışmalara bakıldığında tefsir, hadis ve din psikolojisi alanlarında, alanın bakış açısıyla, tez çalışmaları yapıldığını görülmektedir. İslam Hukuku alanında ise sadece talak konusunda vesvesenin ele alındığı bir makale bulunmaktadır. Vesvese konusunun daha kapsamlı bir şekilde, fikhî bakış açısı ile ele alındığı bu çalışma alana önemli bir katkı sunacaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi

İslam Hukukunda Vesvesenin Hükümlere Etkisinin incelendiği bu araştırmanın giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi, amacı ve metodu ile ilgili bilgiler verilecektir. Literatür değerlendirmesi yapılacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde *vesvese* kavramı ele alınacaktır. Vesvese ile karıştırılan kavram ve hallerin ayırımını yapabilmek için vesvesenin mahiyetini iyi bilmek gerekmektedir. Bunun için ilk bölümde vesvese kavramı etraflıca ele alınacak, vesvese ile benzer ve farklı olan durumlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Vesvese kavramı ayrıntılı bir şekilde incelenerek; Kur’ân’ın, Hadislerin ve âlimlerimizin vesveseyi nasıl tanımladığına yer verilecektir. Ardından vesvesenin kaynağı, sebepleri ve sonuçları üzerinde durulacaktır. Birinci bölümün son kısmında ise vesvese ile tıpta Obsesif kompulsif bozukluk (OKB) olarak isimlendirilen dini takıntı rahatsızlığının benzeşen ve ayrışan yönleri incelenecektir. Burada modern tıbbın verilerinden ve İslam dininin klasik kaynaklarından istifade edilerek vesvesenin psikolojik bir rahatsızlık olup olmadığı ve tedavi edilebilirliği tartışılacaktır.

İkinci bölümde ise İslam Hukukunda Vesvese ile ilgili hükümlere yer verilecektir. İnanç, ibadet ve muamelat konularıyla ilgili vesveseler incelenerek bunların İslam Hukuku açısından doğurduğu sonuçlara yer verilecektir.

Çalışmanın son kısmında araştırma sonucu elde edilen sonuçlar ve çalışmada kullanılan kaynaklar yer alacaktır.

Tezimizde İngilizce, Arapça ve Türkçe kaynaklara başvurulacaktır. Bu alanda yazılan eserlerin çoğunluğu Arapça olduğundan istifade edeceğimiz kaynakların çoğunluğu Arapça kaynaklardan oluşacaktır. Her görüş ve düşüncenin kaynağı mümkün olabildiğince ilk ve asıl kaynağından verilmeye çalışılacaktır.

Yapılan çalışmalarda meselelere her disiplin kendi zaviyesinden bakmakta, incelemekte ve çözüm üretmeye çalışmaktadır. Vesvese probleminin de fikhî, tıbbî, psikolojik ve sosyolojik boyutları vardır. Bu çalışmada vesvese problemi fikhî açıdan ele alınacaktır.

Herkesin zaman zaman abdest, namaz vb. ibadetleri ile ilgili yapıp yapmadığı ya da eksik bıraktığıyla ilgili şüpheler yaşadığı durumlar olmuştur. Bu tür durumlarda ne yapılması gerektiğiyle ilgili bilgiler ilmihal kitaplarımızda ayrıntısıyla yer almaktadır. Namazda abdestinden şüphe eden kişinin durumundan, rekât sayısına, rukû', secdesine kadar ilgili konuları ve çözümlerini bilmek ibadetimizi sağlıklı bir şekilde nasıl tamamlayacağımızla ilgili bize güven verebilir. Ancak vesvese söz konusu olduğunda şüphelerin sonu yoktur ve kişi çoğu zaman ibadetini tamamladığı, bittiği duygusunu hiç hissedemez. Bu durum da bitmek bilmeyen bir çemberin içinde kişiyi dolandırır durur. İnsanların yaşadığı vesveseler çok çeşitli şekillerde görülebilmektedir. Önemli olan bunlarla baş etmeyi bilmek ve ibadetlere devam etmekten vazgeçmemektir. Çalışmamız bu noktada yol gösterici olacaktır.

4. Literatür Değerlendirmesi

Çalışmamızın konusu olan İslam Hukukunda Vesvesenin Hükümlere Etkisi ile ilgili olarak genel olarak Arapça klâsik metinlere başvurulacaktır. Ayrıca Türkiye'de yapılmış akademik çalışmalardan istifade edilmeye gayret edilecektir. Faydalandığımız tüm eserlerin ayrıntılı listesi bibliyografya kısmında sunulacaktır. Çalışma hazırlanırken yararlanılacak önemli eserlerden bazıları şu şekildedir:

4.1. Klasik Eserler

a. Belhî, Ebû Zeyd (ö. 322/934).¹ *Mesâlihu 'l-Ebdân ve 'l-enfüs*. Bu çalışmada ruh sağlığı ve hastalıklarını tıp, ahlak ve psikoloji alanlarının verilerini kullanarak açıklamış ve tedavi yöntemleri hakkında bilgi verilmektedir. Vesvesenin rûhî bir hastalık olabileceğine değinilen eserde tedavisine yönelik tavsiyelerde bulunulmuştur.

b. İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî (ö. 478/1085). *et-Tebşıra fi'l-vesvese*. Bu çalışmada ihtiyat ve vesvese ayrımı temizlik, namaz ve bazı helal haramlarla ilgili

¹ Kindî'den ders alarak felsefe alanında uzmanlaşan Belhî edebiyat, coğrafya, tıp, felsefe, psikoloji, ilahiyat ve ahlak sahalarında çalışmalar yapmıştır. Tıp, psikoloji ve ahlak arasındaki ilişkiye dikkat çekmesi; dinle felsefeyi uzlaştırması öne çıkan özelliklerindedir.

meselelerden örneklerle izah edilmiş ve dini hükümlerde ihtiyatlı olmanın ne manaya geldiği, ihtiyatın şartları açıklanmıştır.

c. Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111). *İhyâ-u Ulûmid-Din*. Kitabın kalpten bahsedilen kısmında vesvese konusuna değinilmiş, vesvesenin oluşumu ve şekli hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Şüpheden bahsedilen kısımda şüphe ve vesvesenin ayırımına dikkat çekilmiştir.

d. İbn Kudâme, Muvaffakuddîn (ö. 620/1223), *Zemmü'l-müvesvisîn ve't-tahzir mine'l-vesvese*. Bu kitapta vesvesenin mahiyeti ve ibadetlerde yaşanan vesveseler Hz. Peygamber ve sahabenin dini yaşamı örnekliğinde izah edilmiştir.

e. İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350), *İğâsetü'l-lehfân fi mesâyidi's-şeytân* (thk. Beşir Muhammed Uyûn) ve *Mekâidü's-Şeyâtîn fi'l-vesvese ve zemmu'l-müvesvisîn*. Eserde şeytanın kimliği ve insanı aldatma yolları ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, vesveselere karşı uyarılarda bulunulmuştur.

f. Hâdimî, Ebû Saîd (ö. 1176/1762). *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye fi Şerhi Tarikati Muhammediyye*. Bu eserde vesvesenin keyfiyeti ve vesveseden kurtulma yolları üzerinde durulmuştur. Bid'at ve vesvese ayırımı temizlik ve namaz konuları üzerinden açıklanmıştır.

4.2. Modern Çalışmalar

a. Bülent Karadağ, *Hadisler Işığında Vesvese ve Korunma Yolları*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013. Hadis alanında yapılan bu çalışmada vesvese ile ilgili hadis-i şerifler bağlamında vesvese konusu ele alınmıştır.

b. Sabri Erturhan, “Vesvesenin Talâka Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2/24 (2014), 205-218. Bu çalışmada vesvesenin mahiyeti ve fikhî açıdan vesvesenin talâka etkisi incelenmiştir.

c. Ali Kerdiğe, *Psikoloji ve Din Açısından Takıntı ve Vesvese*, Uşak: Uşak Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2021. Bu çalışmada takıntı ile vesvesenin benzer ve farklı yönleri incelenmeye çalışılmıştır. Din psikolojisi açısından vesvese konusu ele alınmıştır.

d. Shavish Murad, “أثر الوسواس القهري في صحة الطهارة والعبادات والضوابط والقواعد المتحكمة فيه”. *Batman Akademi Dergisi* 7/2 (Aralık 2023), 152-165. Makale Arapça olarak kaleme alınmakla birlikte; konu başlığı Türkçe'ye; “Vesvesenin İbadetin Geçerliliği

“Üzerindeki Etkisi ve Etkili Olan Kaideler” adıyla tercüme edilmiştir. Makalede kaynaklarımızda *vesvese* olarak adlandırılan durum “visvâsü'l-kahrî” yani OKB olarak ifade edilmiştir. OKB, ibadetler özelinde fikhî açıdan incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

VESVESE VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu bölümde konumuza ışık tutabilmesi için öncelikle vesvese kavramının lügat ve ıstılah tarifleri yapılacak, İslâmî kaynaklarımızda vesvese kavramına verilen manalar ve bu kavram hakkında ilk dönem ve son dönem İslam alimleri ile psikoloji ilminin verileri takdim edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Vesvesenin Tarifi

1.1.1. Vesvesenin Lügat ve İstılah Manaları

Vesvese (الوسوسة) kavramı için eski lügatlara bakıldığında; gizli söz,² nefiste meydana gelen hâtıra (düşünce),³ kötü hâtıra,⁴ iç konuşması,⁵ ve bunu tekrarlama,⁶ kuruntu, şüphe, içi rahat etmeme ve tereddüt,⁷ hışırtı, fısıltı gibi gizli ses,⁸ rüzgârın eserken çıkardığı ses⁹ manalarının verildiği görülmektedir. Gizliliğinden dolayı ayrıntısı tam manasıyla anlaşılabilen her de ses vesvese olarak kabul edilmiştir.¹⁰

² Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), "vsv", 6/307; Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 79; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk ez-Zebidî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1306/1888), "vsv", 4/268.

³ İbn Manzûr, "vsv", 6/306.

⁴ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2011), "vsvs", 869; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1375), "vsvs", 2/988.

⁵ Cevherî, "vsvs", 2/985; İbn Manzûr, "vsv", 6/306.

⁶ Doktor Ahmed Muhammed Ken'ân, *el-Mevsû'atü't-tıbbiyyeti'l-fikhiyye*, "Vesvese", (Lübnan: Dâru'n-Nefâis, 2010), 902.

⁷ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yay., 2007), "vesvese", 2/1492.

⁸ İsfahânî, "vsvs", 869; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an-hakâiku ğavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/819; Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vil*, thk. Mervân Muhammed Şe'âr (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2014), 4/576; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye ez-Zürâî, *İğasetü'l-lehfân fi mesâyidi's-şeytân*, thk. Şeyh Muhammed Nâsirüddîn el-Bânî (Beyrut: Dâru İbn-i Cevzî, 2006), 1/214.

⁹ Cevherî, "vsvs", 2/985; İbn Manzûr, "vsv", 6/306.

¹⁰ Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, 79.

Etimolojik açıdan bakıldığında vesvese kelimesinin zînet eşyalarının çıkardığı sesler¹¹ ve avcının avını yuvasından çıkarmak için çıkardığı hafif ses için kullanıldığı görülmektedir.¹²

Temel İslam kaynaklarında vesveseye genellikle; nefsin ve şeytanın aslı olmayan, kendisinde fayda ve hayır bulunmayan şeyi/sözü insanı doğru yoldan uzaklaştırmak amacıyla insanın gönlüne ilkâ etmesi, manası verilmektedir.¹³

Vesvese, kendisinde bir hayrın olmadığı iç konuşma olarak tarif edilir. Vesvesede akla hâkim olan bir düşünce ile fazlaca meşguliyet vardır ve bu düşünce kişiyi normalde akıllı insanların yapmayacağı eylemlere teşvik etmektedir.¹⁴

İslâm'da vesvese, dini hususlarda kalbi meşgul eden kelimeler ve tereddütler için kullanılmaktadır.¹⁵ İstek dışı, aykırı bir görüntünün zihinde oluşması şeklinde ortaya çıkmaktadır.¹⁶ İnsanın içine doğan bu fısıltı ve düşünceler, nefsin arzularına tabi olmak gibi saptırmak ve tahrik etmek gayesiyle şerden geldiğinde vesvese; hevâya engel olmak gibi hayırdan geldiğinde ise ilham adını almaktadır.¹⁷

Halk arasında şekk, şüphe, vehim, zan, havâtır, hâcis, hadîsü'n-nefs, ihtiyat, verâ, takvâ vb. kelimeler *vesvese* terimiyle yakın veya aynı anlamlarda kullanılan, bazen de karıştırılan kavramlardır. Bu kavramların vesvese ile olan mana yakınlıklarına ve ayrıştıkları noktalara araştırmanın ilgili yerlerinde değinilecektir.

¹¹ İsfahânî, “vsvs”, 869; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/819; Cevherî, “vsvs”, 2/985; İbn Manzûr, “vsv”, 6/306; Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 79; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1417/1997), 14/219; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü'l-lehfân*, 1/214; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Matbaa-i Ebü'z-Ziyâ, 1935), 8/6422.

¹² İsfahânî, “vsvs”, 869; Cevherî, “vsvs”, 2/985; İbn Manzûr, “vsv”, 6/306; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/2140, 8/6422.

¹³ Eyyûb İbn Mûsâ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât Mû'cemun fi'l-mustelâhât ve'l-füruki'l-lugâviyye*, nşr. Adnan Derviş - Mustafa el-Mısıfî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 941.

¹⁴ Muhammed Revvâs Kal'acî - Hamid Sâdik Kuneybî, *Mu'cemu'l-lügati'l-Fukahâ*. (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988), “vesvese”, 503.

¹⁵ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan yay. 2010), 17/401.

¹⁶ Said Nursî, *Mektûbât*, 43.

¹⁷ Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 942; Ebü Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî, *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdü'l-Berr (Katar: Devhati'l-Hadîse, 1404/1984), 678.

Vesveseli kişiye ‘*müvesvis* (الموسوس)’ denilmektedir.¹⁸ Kendi kendine konuşan kişi için de bu tabir kullanılmıştır.¹⁹ Ancak kaynaklarımızda vesveseli kişi için kullanıldığında akıl sağlığı bozulmuş, kelimeler arasında mantıklı bir bağ kurmadan düzensiz konuşan kimseyi de ifade ettiği geçmektedir.²⁰ Seâlibî (ö. 429/1038)’ye göre müvesvis: kendisinde cinnetin en hafif ve en zararsız hali oluşan kimsedir.²¹

1.1.2. Fıkıh Terminolojisinde Vesvese

Fıkıh ilminde vesveseye şu manalar verilmiştir:

a) Hadîsü’n-nefs (حديث النفس) / İç konuşması: ²² Buna göre *vesvese* tabiri kişinin içinden kendi kendine söylediği sözler, aldığı kararlar, gönlünden geçirdiği gizli duygular, kuruntular ve vehimler gibi bütün içsel yaşantıları kapsamaktadır.²³ Peygamberin bir sözünde: “*Ümmetimden konuşmadıkça veya fiile dökmedikçe içinden konuştuğu şeyler affedilmiştir.*”²⁴ başka bir rivâyette buna ilaveten “*nefsinin verdiği vesveseler*”²⁵ şeklinde iç konuşmalardan bahsedilmektedir. Gazzâlî; hadis-i şerifte geçen *hadîsu’n-nefs* kelimesi ile içteki meyil ve oluşan arzuların heyecanının kastedildiğini ifade etmektedir.²⁶ Burada eyleme geçmek azim ve kararlılığı yoktur.

¹⁸ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/186; İbn Manzûr, “vsv”, 6/307; Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, 14/219; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü’l-lehfân*, 1/214.

¹⁹ İzmirli, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, 113.

²⁰ Mutarrizî, *Muğrib*, 264

²¹ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Fikhü’l-luğa ve sırrü’l-‘Arabiyye* (Kahire: Matbaatü’l-Medenî, 1998), 1/225.

²² Cevherî, “vsvs”, 2/985; İbn Manzûr, “vsv”, 6/306; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/186; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî fî şerhi Sahîh-i Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.), 20/252; Kal’acî - Kunevbî, *Mu’cemu lüğati’l-Fukahâ*, 503; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü’l-lehfân*, 1/214; Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 941; Ebû Dâvûd, “Salât”, 161; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn el-Hüseynî, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr* (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1966), 1/331.

²³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 6/4505.

²⁴ Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Takiyyüddin en-Nedvî (Dimeşk: Dâru’l-Kelâm, 2017), “Talâk”, 12; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. Haccac b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2010), “İmân”, 58; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 15; Tirmizî, “Talâk”, 8; Nesâî, “Talâk”, 6.

²⁵ Ebü ‘Abdullâh Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu’ayb el-‘Arna’ût – ‘Âdil Murşid (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2015), 12/438 (No. 7470).

²⁶ Ebü Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyâ-i ulûmi’d-dîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 3/42.

b) Havâtır: ²⁷ Gazzâlî'ye göre müsbet ya da menfi olsun kalbe doğan her türlü ses, duygu ve düşünceye *havâtır* denilmektedir.²⁸

c) Şeytanın insanın kalbine fısıldadığı fikirler.²⁹

d) Vera' ve takvâ düşüncesiyle dini bir ameli dinin emretmediği şekilde zorlaştırmak.³⁰

d) Dinin emirlerinde ihtiyatlı davranma adına kişinin bir fiili defalarca tekrarlama ve bunu akıl sağlığını bozacak dereceye götürmesi.³¹

e) Düzensiz, mantıksız, bilinçsiz olarak yapılan eylemler ve akıl sağlığı bozulmuş gibi konuşma.³²

Fıkıh kitaplarında vesvesenin iman, kalbe doğan düşünceler, temizlik, abdest, gusül, niyet, namaz, kıraat, oruç, hac, talâk, yiyecek-içeceklerin helalliği gibi meselelerde meydana geldiğine dair örnekler ve bunlarla ilgili hükümler yer almaktadır.³³ Bu çalışmada vesveseli kişinin fiilleri ve bunların fikhî sonuçları ortaya konulmaya çalışılarak ibadet ve muâmelat konularında vesveseli şahsın sorumluluk alanı belirlenmeye çalışılacaktır.

1.2. Vesvese ile İlişkili Kavramlar

1.2.1. Şüphe

Şüphe kelimesinin bazı yerlerde vesvese kavramı ile benzer veya aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu durum vesvesenin anlaşılmasına ve önlenmesi için

²⁷ Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir et-Tehânevî el-Ömerî el-Fârukî, *Keşşâfû Istîlâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm* (İstanbul: Dâru Kahramân, 1984), 2/1475; Ali b. Ahmed Mükremillâh es-Saîdî el-Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi kifâtetü't-tâlibi'r-rabbânî*. thk. Yusuf Muhammed Bekâî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 1/58.

²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/29.

²⁹ Komisyon, "Vesvese", *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye* (Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2006), 43/147.

³⁰ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr et-Tunîsî, *Makâsîdû's-şerîati'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Habib b. Hûce (Katar: Vüzerâi'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2004), 3/342.

³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/29; "Vesvese", *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye*, 43/147.

³² Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym el-Hanefî, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1413/1993), 5/51; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/224; "Vesvese", *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye*, 43/147.

³³ Mustafa Çağrı, "İstikamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 43/70-72.

tedbir alınmamasına sebep olabilmektedir. Şüphe durumunda yapılacak şey farklıdır, vesvese durumunda farklıdır. Burada şüphe kavramı incelenerek vesvese ile farklılıkları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde şüpheyi anlatmak için *şekk* ve *rayb* kelimeleri geçmektedir.³⁴ Şekk (شك): aralarındaki benzerlikten dolayı iki şeyden birinin diğerinden ayırt edilememesi³⁵, zihninin iki şey arasında tereddüt etmesi ve birbirine zıt olan iki şeyin eşit olması³⁶ durumudur. Bu benzerliğin veya karışıklığın; varlık-yokluk, şekil, sıfat veya amaç/gaye yönünden olması fark etmez.³⁷ İşlerin karışmasını, müşkül ve çözümsüz hale gelmesini ifade etmektedir.³⁸ Şüphenin yapılan tanımlarına baktığımızda en belirgin vasfının *belirsizlik* olduğu görülmektedir. Bilgi eksikliğinden doğduğu için cehaletin bir çeşidi olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple her şüphe bilgisizlikten doğmaktadır ancak her bilgisizlik kişide şüphe oluşturmaz.³⁹ Şekk, yakîn yani kesin bilginin zıddıdır.⁴⁰

Fıkıh ıstılahında şüphe, bir konuda ilim ve bilgisizlik durumunun eşit olmasını veya iki şeyden birine meyledememeyi ifade etmektedir.⁴¹ Şer'î bir konu ya da durumla ilgili kesin bilgi, baskın kanaat ve sonuca varamamaktan doğan tereddüt ve kararsızlığı ifade etmektedir.⁴² Bu şekilde iki şey arasında bir tercihte bulunamama durumuna şekk, tam emin olamamakla beraber bir tarafı seçebilme durumuna zan,

³⁴ el-Bakara 2/2; en-Nisâ 4/157; Âl-i İmrân 3/7; Yûnus 10/37; es-Secde 32/2; Buhârî, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Kıyâme”, 60; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), “Nikâh”, 56.

³⁵ Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 113; İsfahânî, “şkk”, 461; Kal'acî - Kuneybî, *Mu'cemu lügati'l-Fukahâ*, 265.

³⁶ Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 113; İsfahânî, “şkk”, 461; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî el-Mürî, *el-Mecmû' Şerhu Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/168; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym el-Hanefî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980), 73; Kal'acî - Kuneybî, *Mu'cemu lügati'l-Fukahâ*, 265.

³⁷ İsfahânî, “şkk”, 461.

³⁸ İsfahânî, “şkk”, 461.

³⁹ İsfahânî, “şkk”, 461.

⁴⁰ İbn Manzûr, “şkk”, 7/176; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Kitâbu't-telhîs fi usûli'l-fikh* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), 3/137; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/250.

⁴¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/169; Tehânevî, *Keşşâf*, 2/939; İbn Nuceym, *el-Eşbâh*, 73.

⁴² Hacı Mehmet Günay, “Şüphe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/263.

bilgi ile emin olarak bir tarafı seçme durumuna ise galib-i zan denilmiştir.⁴³ Zan seviyesinde bir bilgi elde edildikten sonra akla gelen diğer tereddütlere ve tercih edilmeyip bırakılan kısma ise vehim (kuruntu) denilmiştir.⁴⁴

Şüphe, ilmi donanım ve kavrayış farklılıklarından dolayı kişiden kişiye değişebildiği gibi aynı kişi için farklı zamanlarda farklı bilgi durumları söz konusu olabilir. Yani bir meselenin şüpheli, zannî veya katî oluşu o mesele için sabit bir vasıf olmayıp, subjektif bir durumdan kaynaklanabilmektedir.⁴⁵

Şüphenin iki çeşidi vardır. Birincisi; delillerin tearuzu ve yetersizliği sebebiyle ortaya çıkan şüphedir.⁴⁶ Bu tür şüphe doğru bir hüküm verebilmek açısından müçtehitleri ve amel etme açısından da mukallitleri ilgilendirir. Müçtehitler ihtiyatlı olanla hükmederek şüpheyi giderebilirler. Ancak itibar edilmesi gereken şüphe ile bir delile dayanmayan vehmî şüphenin karıştırılmaması; vesvese ve boş kuruntulara itibar edilmemesi gerektiği konusunda âlimler hemfikirdir.⁴⁷ Eşek ve katırın içtiğinden kalan suyun temizliği hakkındaki şüphe böyledir. Burada taharet ve necaset delilleri tearuz etmiştir ve eşit seviyede kalmıştır.⁴⁸ Bu sebeple abdest almak için başka bir su bulunmadığında kişinin hem bu suyla abdest alınmasına hem de teyemmüm yapılmasına hükmedilmiştir.⁴⁹ Aynı şekilde yanlış hüküm vermemek ve yanlışlıkla birine zarar vermemek açısından deliller yetersiz kaldığında oluşan şüpheler had cezalarını düşürmektedir.⁵⁰

İkinci çeşidi ise: Hükümün sebeplerinin birbirlerine benzemesi, dalgınlık/zihin karışıklığı, unutma veya bilgi eksikliği gibi sebeplerle meselenin kişiye kapalı kalması

⁴³ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, thk. Doktor Muhammed Abdurrahman Mara'slı (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003), "şekk", 203; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/250; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, (İstanbul: Hikmetevi Yay. 2015), 270.

⁴⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/169; Tehânevî, *Keşşâf*, 2/939; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 73; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 270.

⁴⁵ Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye ez-Zürâî, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, thk. Ahmed Abdü's-Selâm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 3/207.

⁴⁶ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/207.

⁴⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 1/301.

⁴⁸ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Merginânî el-Fergânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*, thr. Muhammed Adnân Dervîş (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, ts.), 1/30; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/207.

⁴⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/31; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/207.

⁵⁰ Tirmizî, "Hudûd", 2.

ile oluşan şüphedir.⁵¹ Suya necaset düştü mü düşmedi mi diye şüphelenmek gibi. Bu durumda şüphe oluşmadan önceki durum esas kabul edilmektedir. Kesin bilgiye ulaşınca kadar kişi amelini buna bina eder. Suyun temizliğini yakînen biliniyor ancak necasetin varlığından ve suya düşme durumundan şüphe edildiğinde aslolan suyun temizlik vasfının devam etmesidir. Bu gibi konularda vesveseye sebebiyet vermemek gerekmektedir. Şüphe, bir alamet ve sebepten olursa dikkate alınır.⁵² Necasetle uğraşan birinin elbisesini değiştirmesi normal bir durumken ortada hiçbir sebep yokken necasetten şüphelenip elbise değiştirmeye kalkmak vesvese olarak kabul edilmektedir.⁵³ Şüpheye düşen kişinin öncelikle, yaşadığı şüphenin bir bilgi eksikliğinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını belirlemesi gerekmektedir.

Dini meselelerde bir delil ve emareye dayanan şüphe ile kuruntu ve vehimden kaynaklanan, dinde aşırılığa sebep olan vesvesenin birbirinden ayrılması önem arz etmektedir. Bu sebeple “Yakîn, şekk ile zâil olmaz.”⁵⁴ ilkesi İslam Hukukunda bir küllî kaide olarak kabul edilmiş; hükümler ve amellerin kesin bilgi üzerine inşa edilmesi bir asıl olarak kabul edilmiştir.

Şüphenin sebebi; delillerin zahiren çatışması, farklı asılların bulunması, helal ile haramın ayırt edilemez bir halde karışması veya alimlerin ihtilafı gibi durumlar olabilmektedir.⁵⁵ Doğru olanı arayıp zannı kuvvetlendirmek ve şüpheyi gidermeye çalışmaya ise teharrî (التحري) denilmektedir.⁵⁶ Şüphe durumunda kişinin araştırma ve soruşturma yapması; bunun sonucunda elde ettiği bilgi ile oluşan zannı galibine göre hareket ederek şüpheyi gidermesi gerekir. Bir delile dayanmadığında ortaya çıkan şüphe kişiye göre izafi olabildiği gibi vehimden kaynaklanan bir vesvese de olabilir.

⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/ 208.

⁵² Ebûbekir Muhammed Şettâ ed-Dimyâtî, *I'ânetu-t-tâlibîn* (İstanbul: Mektebetü Eser, ts.), 2/47.

⁵³ Dimyâtî, *I'ânetu-t-Tâlibîn*, 2/47.

⁵⁴ Ali Haydar Hoca Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Dersaadet, 1330), 1/39 (Mecelle md. 4.); Buhârî, “Vudû,” 4; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 270.

⁵⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Mensûr fi'l-kavîdi'l-fikhiyye*, nşr. Dr. Taysîr Fâik Ahmed Mahmûd (Küveyt: Vüzârâtü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1985), 2/229; Gazzâlî, *İhyâ*, 2/115.

⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/169.

Rayb (رب) kelimesi ise şek, şüphe, zan, töhmet anlamlarına gelmektedir.⁵⁷ *Rayb* kavramındaki şüphede içte ızdırap ve kuşku vermek anlamı vardır.⁵⁸ İnsan bir işte şüpheye düştüğünde kaygılanır, rahatsız olur.⁵⁹ Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *rayb* kelimesinin manasının *sekke* yakın olduğunu ancak *rayb*'in içerisinde biraz da sû-i zanda bulunmak manasının bulunduğunu söylemektedir.⁶⁰ Nesefî (ö. 710/1310) ise *rayb*'in gerçekte anksiyete bozukluğu, kaygı gibi bir hastalık ve bundan doğan huzursuzluk hali olduğunu ifade etmektedir.⁶¹ *Raybe'l-menûn* (رب المنون), ölüm tereddüdünü ifade eder ki insanlar ölümün varlığından değil, ölümün gerçekleşme vaktinden şüphe duyarlar ve bundan kaygılanırlar.⁶²

Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Kalbine sıkıntı veren/işkillendiren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak. Şüphe, nefse ızdırap verendir. Sıdk ise gönlü mutmain eden/ huzur verendir.*”⁶³ buyurarak şüphe duyulan şeylerden uzak durulmasını tavsiye etmektedir.

Zerkeşî (ö. 794/1392) şüpheyi: kaçınılması gereken şüphe ve kaçınılmasına gerek olmayan şüphe diye iki kısma ayırmıştır.⁶⁴ Kaçınılması gereken şüphe, aslı itibarıyla kendisinde haramlık bulunan ancak helale de benzerliği olanıdır. İkincisi ise aslı itibarıyla helal olan şüphedir. Bu ikisi de kendi aslına rucû' eder.

Kur'ân-ı Kerim'de insanların inançla ilgili yaşadığı şüphe ve tereddütlere yer veren âyetler vardır.⁶⁵ Şüphe, kelamcıların yaptıkları gibi doğru bilgiye ulaşmak için elde edilen verileri bir usul ile düzenli bir şekilde işlemeye götürürse insanı hakikate ulaştırabilir. İslam'da gerçek bir arayış ve öğrenme çabasını ifade eden istidlâlî ilimlerdeki şüphe normal kabul edilmiştir.⁶⁶ Hatta yakîne ulaşmak, kalbi tatmin etmek ve basireti kuvvetlendirmek için bir vesile olarak görülmüştür.⁶⁷ Ancak herhangi bir

⁵⁷ İbn Manzûr, “ryb”, 5/384-385.

⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/43; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/165.

⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/43

⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 1/265.

⁶¹ Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1/42.

⁶² İsfahânî, “ryb”, 298

⁶³ Buhârî, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Kıyâme”, 60; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/43.

⁶⁴ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/228.

⁶⁵ en-Nisâ 4/157; Yûnus 10/94; Hûd 1/62; İbrâhîm 14/9; Sâd, 38/8; ed-Duhân 44/9.

⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/305.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/305.

hakikat arayışına dayanmayan, tüm delillere kalbini kapayan inkârcı şüpheden ise kaçınılması gerekmektedir.⁶⁸

Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), vesveselerin vehim kuvveti gibi olduğunu, bir düşünce olarak başladığını sonra akla yerleşip vesvese ve şüphe şeklini almaya başladığını ifade ederek şüphenin vesveseye dönüşmesine dikkat çekmektedir.⁶⁹

Kişinin yaşadığı durumun vesvese olup olmadığını ayırt etmesi, şüpheye düştüğü konuda ne yapacağını öğrendiğinde bu bilgiye tabi olup olmaması ile kendini belli edebilmektedir. Çünkü vesvese ısrarcıdır, tekrarlama temayülü ve gönle sıkıntı verir. Vesveseli kişiye bir delil gösterildiğinde de kararsızlığı devam edebilir. Kiblede şüpheye düşen kişi yönünü araştırır galip zannı ile bir yere yönelir. Vaktin girip girmediğinden tereddüt eden kişi bekler vaktin girdiğine dair zannı kuvvetlenince namazını kılar.⁷⁰ Orucun başlangıç ve bitiş vakti ile ilgili yaşanan şüphe, ezan ve imsakiyenin olmadığı durumda, biraz ihtiyatla hareket edilerek giderilebilir.⁷¹ Güneşin hareketinden oluşan emarelere bakılarak şüphe giderilmeye çalışılır.

Vesveseli kişinin yaşadığı şüphe fikhin hükmünü bilse bile bununla amel etmenin yeterli olup olmayacağı konusunda yaşanan tereddütler ve tekrarlamalar olarak görülebilmektedir. Vesvesenin şüpheden farkı vesveseli kişinin yakînen bildiği şeyden tereddüt etmesinde görülmektedir.⁷² Kişi yaşadığı karışıklık ve şüphe durumunun fetvasını sorar ama aldığı cevap onun şüphesini ortadan kaldırmaz ve kalbi tatmin olmaz. Aşırılıklara meyleder, tereddüt ve tekrarlamaları devam eder. Şüphenin tekrarlanması ve elde edilen delillerle ortadan kalkmaması vesvesedir. Vesveseli kişi abdest alır, abdest aldığını bilir ama ‘ya yıkamadıysam’, ‘kuru yer kaldıysa’, ‘acaba abdestim bozulmuş mudur?’ gibi tereddütler yaşamaya devam eder. Vesveseli kişi zahiri bir delil olmadan bir şeyin varlığından şüphe eder.⁷³ Yine olmadan önce

⁶⁸ el-Bakara 2/23; et-Tevbe 9/45; el-Hac 22/5, el-Hadîd 57/14.

⁶⁹ Nâsîrüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâf - Doktor Muhammed Ahmed Etraş (Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 2000), 3/588.

⁷⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 4/234.

⁷¹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/208.

⁷² Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbinî, *Hâşiye alâ Gurerü'l-behiyye (el-Gurerü'l-behiyye fî şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye ile birlikte)*, (Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, ts.), 1/366.

⁷³ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî es-Sa'dî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, (b.y.: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 1/220.

olacağından şüphe duyulan şey vesvesedir.⁷⁴ Bu yanılma da değildir. İbadette yanılmanın telafi edilmesi gerekirken vesvesenin terki gerekmektedir.⁷⁵ Şüphe ve tereddüt hali kişinin adeti haline dönüştü ve süreklilik arz etmeye başladı ise bu da vesvesedir.⁷⁶ Bunlara iltifat edilmez.

1.2.2. Zan

Zan (ظن) kelimesi, Arap dilinde iki zıt anlama delalet eden kelimelerdendir. Hem yakîn (kesin bilgi) hem de şek/şüphe (kesin olmayan bilgi) anlamında kullanılmaktadır.⁷⁷ Kur'ân'daki âyetlerde her iki manada kullanımına dair örnekler mevcuttur.⁷⁸

Zan, genel olarak, katî olmayacak şekilde insanın iç dünyasında iki ihtimalden birinin diğerine ağır basması (teraccuh) olarak tanımlanmaktadır.⁷⁹ Zan; bir emareden ve delilden hasıl olan kanaattir. Bu kanaat yakîne (kesinlik) yaklaşacak derecede artarsa buna zann-ı galip ve ekberu'r-re'y (baskın kanaat) denilmektedir.⁸⁰ Şüpheden sonra kuvvet kazanıp ortaya çıkan ilim ve kanaate *yakîn* denilmiştir.⁸¹ Zann-ı galib, yakîn mesabesinde kabul edilmektedir.⁸² Zanlar yakîne erişmedikçe kuvvet ve zayıflık açısından farklılık göstermektedir.⁸³ Kanaat kuvvetlendiğinde ilme/bilgiye dönüşür; zayıfladığında ise şüphe veya vehim olarak kalır.⁸⁴

Zannın çeşitli dereceleri vardır. Zannın mertebelerini orantısal olarak ifade edenler de vardır.⁸⁵ Buna göre bir şeyi tercihte bilgi ve meyletme durumunun %51 ile

⁷⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/221.

⁷⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/221.

⁷⁶ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1/33.

⁷⁷ Cevherî, "znn", 2/2160; İbn Manzûr, "znn", 13/272; Zebîdî, "znn", 9/271; İsfahânî, "znn", 539; Tehânevî, *Keşşâf*, 2/940; Ahmed Reysûnî, *Nazariyyetu't-takrîb ve't-tağlîb ve tatbîkahâ fi'l-ulûmi'l-İslâmîyye* (Kâhire: Dâru'l-Kelime, 2014), 26.

⁷⁸ Yakîn anlamındaki kullanımı için bk. el-Bakara 2/46, 249; Şek anlamında kullanımı için bk. el-Fetih 48/12.

⁷⁹ Zebîdî, "znn", 9/271; Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* (Beirut, Dâru'l-Fikr, 1996), 1/15; Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 113.

⁸⁰ Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 112; Reysûnî, *Nazariyyetu't-takrîb*, 27.

⁸¹ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz İbn Abdüsselâm, *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Rıdvân Ali en-Nedevî (Cidde: Dâru's-Şurûk, 1982), 70.

⁸² Cürçânî, "şekk", 203; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 59, 73; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 270.

⁸³ Tehânevî, *Keşşâf*, 2/940; Reysûnî, *Nazariyyetu't-takrîb*, 26.

⁸⁴ İsfahânî, "znn", 539; Ebî İshak İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed eş-Şâtîbî el-Lahmî, *el-Muvâfakât fi usûli'l-ahkâm* (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1341/1922), 4/87.

⁸⁵ Reysûnî, *Nazariyyetu't-takrîb*, 27.

%99 arasında olması hali *zandır*. Bu oran %100'e ulaşırsa buna *yakîn* denir. Bir tercih oluşmayıp %50'de kalırsa *şek/şüphe* durumu oluşur. Bilgi ve malumat durumu %50'nin altına düşerse de bu *vehm* olarak adlandırılmıştır.

İslam fikhında sonradan ortaya çıkan durumların hükümlerinin belirlenmesi için ictehad edilmektedir. Müctehidin hüküm çıkarırken yakîn veya zann-ı galibe göre hareket etmesi, zannını kuvvetlendirmesi gerekmektedir.⁸⁶ Ancak yanlışlığı kesin olarak ortaya konulmayan zan, fıkhıta delil olma değerini korumaktadır.⁸⁷ Hatası açık olan ve ispatlanmış bir zanna ise itibar edilmez.⁸⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyetlerde zan ile hareket etmek, zanna uymak eleştirilmektedir.⁸⁹ Buralardaki zannın ilim ifade etmeyen ve vehme dayanan bir zan olduğu görülmektedir.

Dinimizde belirsizlik durumunda araştırmaya ve bir kanaate dayanan zannî bilgi ile amel etmek doğru kabul edilmiştir.⁹⁰ Özellikle ibadetlerle ilgili hükümlerde belirsizlik durumundaki araştırmayı ifade etmek için *teharri* kavramı kullanılmaktadır.⁹¹ Hz. Peygamber, “*Biriniz namazında şüpheye düştüğünde doğru olanı teharri etsin.*”⁹² buyurmaktadır. Fıkhıta *teharri*; gerçeğe vakıf olmanın imkânsız olduğu durumlarda zann-ı gâlibe göre davranmak anlamında kullanılmaktadır.⁹³ Teharrîde iki taraftan birini seçmeye sebep olan bir ilim, zann-ı galip vardır.⁹⁴ İbadetinde şüpheye düşen kişinin şüpheyi gidermek için doğruyu araştırması gereklidir.⁹⁵ Namazda kıldığı rekat sayısını şaşırmanın kıldığından emin olduğu rekâtı araştırması, zekat verilecek kişinin zekat almaya uygun olup olmadığını araştırmak,

⁸⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Ebî Abdullah Muhammed Hasan İsmâil (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 10/204.

⁸⁷ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî, *er-Rudûd ve'n-nugûd şerhu Muhtasarı İbnu'l-hâcib*. thk. Dayfullâh b. Sâlih b. Avnu'l-Umrâ, (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2005), 1/386.

⁸⁸ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî el-Hudayrî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve fûru'i fikhî'ş-Şâfi'iyye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts.), 106; Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/353; Tehânevî, *Keşşâf*, 2/940.

⁸⁹ Yûnus 10/ 36; en-Necm 53/ 28; el-Cin 72/7.

⁹⁰ Zannın meşruiyeti için BAK: Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1/70; 3/7 vd.

⁹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/192; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/397; Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Alî b. Mihcen b. Yûnus ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-Hakâik şerhu Kenzü'd-dekâik* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1313/1895), 1/199.

⁹² Buhârî, “Salât”, 31; Müslim, “Mesâcid”, 89; Nesâî, “Sehiv”, 25.

⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/192; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1958), 3/78; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/397.

⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/193; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/397.

⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/194.

kıblenin yönünü araştırmak, elbisesine necaset bulaşan kişinin zann-ı gâlibine göre necaset bulaşan yeri araştırması gibi.⁹⁶ Her kul bu tür şüphe durumlarda araştırmaya dayanan zanna tabi olmakla memurdur.⁹⁷ Vesveseli kişinin özellikle yaşadığı zorluğu giderebilmek için en iyi bildiğini araştırıp kuvvetli zannına göre ibadete devam etmesi gerekmektedir.⁹⁸

Zan oluşacak kadar bilgisi olduğu halde kişinin tereddütlerinin devam etmesi, yaptığı eylemi sürekli tekrarlama, bildiğini tekrar tekrar sorması ve sürekli onaylanma isteği vesvesedir. Zan, bir şeyi en fazla üç kere tekrarlamakla gerçekleşir.⁹⁹ Ancak vesvesede tekrarlamalara rağmen kişi emin olma noktasına ulaşmamaktadır.

1.2.3. Vehim

Vehim (وهيم) kelimesi sözlükte içe doğan zan, şüphe, yanlış, kuruntu manalarında olup; çoğulu, dilimizde de kullandığımız, evhâm kelimesidir.¹⁰⁰ İki önermeden tercihe en uzak olanı ve iki kanaatin en zayıf olanı, tahmin ve hayal manasında kullanılmaktadır.¹⁰¹

Vehim, zannın tam tersine, tercih etmeye herhangi bir sebep, delil veya bilgi yokken kişinin ona meyletmesini ifade etmektedir.¹⁰² Vehimde ilim yoktur.¹⁰³ Bir delile dayanmadığında ve zayıfladığında zan, vehim halini almaktadır.¹⁰⁴ Vehim, zannın en alt derecesi olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁵ Bu sebeple muâmelâtta zanna göre hareket edenler mazur sayılırken vehme dayanarak hareket edenler mazur görülmemiştir.¹⁰⁶ İslam fıkhiinde vehimler üzerine hüküm bina edilmemesi, şüphe ile hüküm verilmemesi bir asıl olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁷ Mesela bir çocuğun malında vehme dayanarak tasarrufta bulunan bir kimse sebep olduğu zararı tazmin etmekle

⁹⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Mustasfâ min ilmi usûl*, thk. Muhammed Abdurrahman Mer'âşlî (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2011), 2/734; Serahsî, *el-Mebsût*, 10/206.

⁹⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/735.

⁹⁸ Zeylâî, *Tebyînu'l-Hakâik*, 1/199.

⁹⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/221.

¹⁰⁰ Kal'acî - Kuneybî, *Mu'cemu'l-lügati'l-Fukahâ*, 511.

¹⁰¹ Durusoy, "Vehim", *DİA*, 42, 615.

¹⁰² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/802.

¹⁰³ Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 113.

¹⁰⁴ İsfahânî, "znn", 539; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/87.

¹⁰⁵ Reysûnî, *Nazariyyetu't-takrîb*, 26.

¹⁰⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/802.

¹⁰⁷ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 1/62. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/802.

sorumlu olurken zanna dayanarak tasarrufta bulunan kişi verdiği zararı tazminle sorumlu olmamaktadır.¹⁰⁸

Kur'ân'ı Kerim'de bazı âyetlerde zan ile hareket etmek eleştirilmektedir.¹⁰⁹ Buralarda kastedilen zannın ilim ifade etmeyen, bir dayanağı olmayan vehim olduğu görülmektedir. Hadis-i şeriflerde vehim; *yanılma* ve *kuruntu* anlamlarıyla yer almış ve özellikle namazda yanılmayı ifade etmek için kullanılmıştır. Dârimî (ö. 255/869)'nin *el-Müsned*'inde geçen hadis rivayetinde namazdaki hatadan dolayı sonunda yapılan sehiv secdesi için '*vehim secdesi*' ifadesini kullanılmıştır.¹¹⁰

Bir sebebi/delili olmadan yaşanan tereddütler vehim manasını ifade etmektedir. Vehmin bu manası vesvesede yaşanan tereddütler ile benzerdir. Vesveselerin çoğunun delilsiz tereddütler olması, kuruntudan kaynaklanması ve asılsız kaygılara sebebiyet vermesi vesvesenin vehimden kaynaklanması manasına işaret etmektedir.¹¹¹ Ancak her vehmin vesveseye sebebiyet vereceğini, vehmin vesvese ile aynı şey olduğunu söylemek de doğru olmayabilir. Çünkü vesvese tekrarlayıcı olabilir ve kişi doğrusunu öğrense bile yaşadığı kuşku ve tekrarlardan kurtulamayabilir. Ama vehim sebebiyle yapılan işin, alınan kararın doğrusu gösterildiğinde, delili izah edildiğinde kişi vehminden vazgeçebilir. Fıkıh kitaplarımızda da bazı içtihatlar için "Bu vehimdir." tabiri kullanılarak delilinin yanlışlığına dikkat çekildiği görülmektedir. Ayrıca vesvesenin çoğunlukla ibadetlerde görülmesi ama vehmin hayatın her alanında ortaya çıkabilmesi de ayrıştıkları noktalardandır.

1.2.4. Havâtır

Havâtır (الخواطر), iradesiz olarak zihne ve kalbe gelen iyi veya kötü duygu ve düşüncelerin tamamını ifade etmek için kullanılan bir ifadedir.¹¹² Hz. Peygamber de bir hadis-i şerifinde kalbe doğan şeyleri *lemme* olarak ifade etmiştir.¹¹³

¹⁰⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2/802.

¹⁰⁹ Yûnus 10/ 36; en-Necm 53/ 28; el-Cin 72/7.

¹¹⁰ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *el-Müsnedü'l-Câmi' el-Ma'rûf bi Sünen-i'd-Dârimî* (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2017), "Salât", 176.

¹¹¹ Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/207.

¹¹² Yavuz, "Havâtır", *DİA*, 16/523; Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, çev. Mahmut Çınar (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 2/1326.

¹¹³ Tirmizî, "Tefsir", 3.

Gazzâlî, havâtırın oluşumu, kaynağı ve sonuçlarını *İhyâ*'da ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. O'na göre kalp; birçok kapısı olan ve her kapısından farklı hallerin geldiği bir kubbe; ya da her taraftan oklar atılan bir hedef; ya da üzerine çeşitli suretlerin yansıdığı bir aynaya benzer.¹¹⁴ Kalpte her an meydana gelen bir değişim vardır. Kalpte meydana gelen bu tesirler ya zahiri duyu organları vasıtasıyla ya da hayaller ile gerçekleşmektedir. Böylece kalpte sürekli bir değişme ve etkilenme oluşur. Kalbe en çok tesir eden şey, hatıra gelen şeyler, fikir ve düşüncelerdir. Kalp bunlardan habersizken onların bir anda hayale gelmeleri sebebiyle bunlara *havâtır* denilmiştir.¹¹⁵ Akla/kalbe gelen bu düşünceler, istek ve arzuları meydana getirmektedir. İstekler de uzuvları harekete geçirir, fiili ortaya çıkarır. Niyet, azim ve irade niyet edilen mana kalpte yüzde yüz hatırlandıktan sonra gerçekleşir.¹¹⁶ Yani fiillerin ilk kaynağı ve başı hâtıratlardır.¹¹⁷ Hâtırat rağbeti, rağbet azmi, azim niyeti, niyet de uzuvları harekete geçirmektedir.¹¹⁸

İstekleri harekete geçiren bu havâtır iyi veya kötü şeye çağırması bakımından ikiye ayrılır ve buna göre farklı adlandırılır. İyi olan, hayra çağırın ve güzel sonuç veren hâtıratlara *ilham* (الإلهام); kötü olan ve şerre davet edenine ise *vesvese* adı verilmektedir.¹¹⁹

Havâtırın kaynağı ile ilgili cin, şeytan, nefis, melek veya Allah'ın fiili ve ilhâki ile olduğu ifade edilmektedir.¹²⁰ Genel olarak hayra davet eden hâtıratın kaynağına *melek*, şerre davet eden hâtıratın kaynağına ise *şeytan* denilmiştir.¹²¹ Alimlerimize göre kötü havâtır yani vesvese cin, şeytan ve nefis kaynaklıdır.¹²² Çünkü şeytan genellikle günahlara çağırır, nefis ise şehvet ve kibre tabi olmaya davet eder.¹²³

¹¹⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/26.

¹¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/26.

¹¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/26.

¹¹⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/26.

¹¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/27.

¹¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/27.

¹²⁰ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 1/89; Ebi'l-Kâsım Abdilkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*, thk. Ma'rûf Zerîk - Ali Abdülhamîd Baltacı (Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993), 83.

¹²¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/27.

¹²² Gazzâlî, *İhyâ*, 3/27; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 1/89; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 84.

¹²³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 84.

İnsan tek başına iken, bir şey düşünme amacı yokken bile aklına, kalbine çeşitli duygu ve düşünceler gelebilmektedir. Bazen insanın içine kendine çok yabancı hayaller doğar, beyninin içinde sesler duyuyormuş veya kendisine hitap ediliyormuş gibi hissedebilir. Havâtırın meydana gelmesinde insanın iradesi yoktur.¹²⁴ İradesi olsaydı düşüncelerin, hislerin gelmemesini istediğinde buna engel olabilir veya istediğini seçebilir ya da değiştirebilirdi. İnsan ne kadar çalışırsa çalışsın bunları zihninden çıkarmaya ve değiştirmeye güç yetiremez.¹²⁵ Bunun oluşmasında kişinin ihtiyarı/iradesi olmadığı için Allah hatıra gelenlerden dolayı kişiyi sorumlu tutmamıştır.¹²⁶ Zihne gelen şekil ve düşünceler bir aynaya yansıyan suretler gibidir. O eşyanın gerçekte aynada var olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi zihne gelen düşüncenin de kabul edilmiş, yaşanmış bir gerçek ve onaylanmış bir hakikat olduğunu söyleyemeyiz.¹²⁷

Havâtırın nereden geldiği, neye çağırdığı bazen bellidir, nettir.¹²⁸ Burada mü'min onu kolaylıkla ayırt edebilir. Şeytandan gelen ve şerre davet edenin vesvese olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Hayra çağırmanın meleğin ilhamı olduğunda da kimsenin şüphesi yoktur. Bazen de melekten mi şeytandan mı olduğunu belirleyebilmek zorlaşabilir. Bu durumda kalbe doğan şeyi İslam dininin ölçütlerine göre tartmak gerekir.¹²⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye (ö. 751/1350)'ye göre kalbe doğan duygu ve düşünceleri Kur'ân ve sünnete arz etmeden benimsemek şeytanın ve nefsin aldatmacalarındandır.¹³⁰ Bu kısmın melekten mi yoksa şeytandan mı olduğu ancak takvâ ile donanmış bir kalp, basiret nuru ve Kur'ân ve sünnetten istifade edilmiş bir ilim ile bilebilir.¹³¹

¹²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/41; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/88; Bediüzzaman Said Nursi, *Mektûbât* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001), 43.

¹²⁵ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/88.

¹²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/41; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/1328; Muhammed b. Muhammed b. Mustafa b. Osman Ebû Said el-Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fî şerhi Tarikat-i Muhammediyye ve Şeriatü'n-Nebeviyye fî sîret-i Ahmediyye* (Matbaatü'l-Halebî, 1348/1929), 4/235.

¹²⁷ Said Nursî, *Mektûbât*, 43.

¹²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/71; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/1326.

¹²⁹ Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/1326; Gazzâlî, *İhyâ*, 3/30.

¹³⁰ İbn Kayyım el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, 1/245.

¹³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/31.

1.3. Klasik Kaynaklarda Vesvese ve İhtiyat, Takvâ, İlham Kavramları ile İrtibatı

1.3.1. Klasik Kaynaklarda Vesvese

Vesvese ile ilgili âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerde şeytanın vesvese fiilleri için: nezğ¹³², hemezât¹³³, lemme¹³⁴, hems¹³⁵, rakz¹³⁶ gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Nezğ' (نَزَغ): vesvese ile yoldan çıkarma, kötülüğe doğru gitmeye zorlamak manasına gelir ve genellikle öfke anında olmaktadır.¹³⁷

Hemezât (همزات); şeytanların kalplere bir takım vesvese ve kötü duygular atmak suretiyle gerçekleştirdikleri dürtüklemeleri ifade etmektedir.¹³⁸ Bunlar şeytanlara özel dürtüklemeleri ifade eder.

Lemme (لمة); kelime olarak inmek, yakın olmak ve bir işi ara ara yapmak manalarına gelmektedir.¹³⁹ İstilahta ise şeytanın kötü şeylere davet etmesi ve gönlü huzursuz etmesi için kullanılmaktadır.¹⁴⁰

Hems (همس); gizli ses, fısıltı manasına gelmektedir.¹⁴¹

Rakz (ركض - ركضة); ayakla vurmak, tepmek anlamına gelmektedir.¹⁴² Şeytanın insanı ibadetiyle ilgili şüpheye düşürerek namazını geciktirmesi için vesvese vermesi anlamında kullanılmıştır.¹⁴³

¹³² el-A`râf 7/200; Fussilet 41/36.

¹³³ el-Mü`minûn 23/97-98; Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebû Dâvûd* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), "Tıb", 18.

¹³⁴ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), "Tefsir", 3 (No. 2988).

¹³⁵ Tâ-hâ, 19/108.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, "Tahâret", 108.

¹³⁷ Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, 79; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 15/431.

¹³⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü'l-lehfân*, 1/187.

¹³⁹ İsfahânî, "Imm", 686.

¹⁴⁰ İbn-i Manzûr, "Imm", 12/552; Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l- Esîr, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-âsâr*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 4/273.

¹⁴¹ İsfahânî, "hms", 846.

¹⁴² İsfahânî, "rkz", 264; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/77.

¹⁴³ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/77.

1.3.1.1. Kur'ân-ı Kerîm'de Vesvese

Kur'ân-ı Kerîm'de beş yerde 'vesvese' kelimesi fiil ve sıfat şeklinde kullanılmıştır. Fiil olarak iki yerde 'vesvese veren' anlamında şeytan için¹⁴⁴, bir yerde nefis için¹⁴⁵ kullanılmış; diğerlerinde de bütün vesvese veren cinnî ve insî şeytanlar için¹⁴⁶ kullanılmıştır. Buradan vesvese verenlerin şeytan, cinler ve nefis olduğu anlaşılmaktadır.

Vesveseyi meydana getiren şeytan, sadece cinler taifesinden değildir. Şeytan, azdıran tüm insan, cin ve hayvanlara verilen bir cins isim olarak kabul edilmektedir.¹⁴⁷ Bu sebeple insanlardan ve cinlerinden azgınlıkta anormal boyuta varanlar için 'şeytan' ismi kullanılmaktadır.¹⁴⁸ Nitekim Nâs Sûresinde insana vesvese verenlerin cinlerden ve insanlardan olan şeytanlar olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁹

İnsana sadece dışarıdaki cin ve şeytandan vesvese gelmemektedir. İnsanın kendi nefsi de onu şerre çağırıp vesvese verebilir. Yanlış düşünce ve sapmış bir akıl da insana vesvese verebilir.¹⁵⁰ “*Biz onun nefsinin ne vesveseler verdiğini biliriz.*”¹⁵¹ âyeti bu hususa işaret etmektedir.

Şeytan, insanın nefisini ve arzulanacağı her şeyi çok iyi bilmektedir. Doğru olmayan zararlı arzuları kişiye güzel ve süslü gösterebilir. İnsan o fiili işleyene kadar şeytan gelip gitmeye, vesvese vermeye devam eder.¹⁵² “*Şeytan sizin apaçık düşmanınızdır. Siz de onu düşmanınız bilin.*”¹⁵³ âyeti şeytanı iyi tanıyarak ondan gelecek her şeye karşı dikkatli olmak konusunda insanı uyarır mahiyettedir.

Şeytan, Allah'ın yaratılan ilk insana secde etme emrine kibirlenerek muhalefet etmesi sebebiyle cennetten çıkarılmıştır.¹⁵⁴ Bunun üzerine Allah Teâla'dan kendisine

¹⁴⁴ el-A'râf 7/20; Tâhâ 20/120.

¹⁴⁵ Kâf 50/16.

¹⁴⁶ el-En'âm 6/112-113; en-Nâs 114/1-6.

¹⁴⁷ Firûzâbâdî, “ştn”, 1561; İsfahânî, “ştn”, 261; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/82; İbn Abdüsselâm, *Fevâid*, 35.

¹⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/238.

¹⁴⁹ en-Nâs 114/1-6.

¹⁵⁰ Ebü'l A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (İstanbul: İnsan Yay., 1991), 7/338.

¹⁵¹ Kâf 50/16.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/406.

¹⁵³ Fâtır 35/6.

¹⁵⁴ el-A'râf 7/12-13.

bir süre mühlet verilmesini istemiş ve bu süre içerisinde de insanoğlunu saptırmak için onlara her türlü musallat olacağına dair yemin etmiştir.¹⁵⁵ İnsanları azdırmak, doğru yoldan saptırmak, Allah'a itaatini engellemek ve vesveseler vermek için mühlet istediğini beyan etmiştir. Şeytan, vesveseleri ile insanları itaat ve şükürden alıkoymaya çalışacağını ifade etmektedir. Bu sebeple vesvesenin tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu söylenebilir.

“*Andolsun ki onları saptırmak için sana doğru varan sırât-ı müstakîm üzerine oturacağım.*”¹⁵⁶ âyetindeki *oturma* tabiri şeytanın devamlı bu iş üzere olacağını ve aralıksız vesvese vereceğini gösterdiği belirtilir.¹⁵⁷ Bir işi yapıp bitirmeye azmeden kişi o işi bitirinceye kadar oturur, kalkmaz. Bu ifade şeytanın azim ve kararlılığına işaret etmektedir. Bu âyet aynı zamanda şeytanın dosdoğru yolu/Allah'ın hak dinini bildiğini de göstermektedir.¹⁵⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılma olayında şeytanın onlara vesvese vermesinden bahsedilmektedir. Yüce Rabbimiz Adem'i ve Havva'yı cennete yerleştirir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay “*Ey Adem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin ve orada rahatça istediğiniz zaman Cennet nimetlerinden yiyin. Sadece şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de zalimlerden olursunuz.*”¹⁵⁹ şeklinde geçmektedir. Âdem ve Havva cennette yaşamaya başlarlar ve o yasak ağaçtan da uzak dururlar. Ancak şeytan birtakım vesveselerle Âdem ve Havva'yı kandırıp bu yasağı çiğnemelerine fırsat kollar. Yüce Allah'ın ağacı onlara yasak kılmasına bir sebep uydurarak; “*Rabbiniz sırf iki melek olursunuz veya ebedi kalanlardan olursunuz diye sizi bu ağaçtan men etti.*”¹⁶⁰ der. Burada şeytanın insanın en çok arzu ettiği ebedi yaşamak ve konforunu kaybetmemek noktasından yaklaşarak vesvese verdiği görülmektedir. Arkasından da onların güvenini kazanabilmek için “*Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim.*”¹⁶¹ diye yemin etmektedir.

¹⁵⁵ el-A'râf 7/16-18; el-En-âm 6/17; el-Hicr 15/39-40.

¹⁵⁶ el-A'râf 7/16.

¹⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/214.

¹⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/214.

¹⁵⁹ el-Bakara 2/35 (vb. el-A'râf 7/19.)

¹⁶⁰ el-A'râf 7/20.

¹⁶¹ el-A'râf 7/20-21.

Tâhâ Suresinde şeytanın bizzat Hz. Adem'e vesvese verdiği “Şeytan Adem’e vesvesede bulundu: Ey Âdem! Sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?”¹⁶² şeklinde ifade edilmektedir.

Bu sebeple Rabbimiz: “Ey âdemoğulları! Şeytan, nasıl ki anne-babanızın ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardıysa sakın sizi de fitneye düşürmesin. Şeytan ve yandaşları sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görür.”¹⁶³ buyurarak vesvesenin sinsiliğine dikkat çekmektedir. Fitne; aslında altının ateşte eritilerek posasından arındırılması işlemidir.¹⁶⁴ Kur’ân’da ise imtihan, bela, sıkıntı, mihnet manalarında kullanılmıştır.¹⁶⁵

“Eğer şeytanın seni kışkırttığını hissedersen, hemen Allah’a sığın.”¹⁶⁶ âyeti şeytanın vesvese vererek insanları günaha teşvik etmesinden bahsetmektedir. Âyette geçen *nezg’* kelimesi rahatsız etmek, kötülüğe doğru gitmeye zorlamak manalarına gelmektedir.¹⁶⁷ Bu gibi durumlar için çare olarak da Allah’a sığınma ve istiâze tavsiyesinde bulunulmuştur.

Allah’a sığınma tavsiyesi başka bir âyette “De ki: Ey Rabbim! şeytanların hemezâtından (kışkırtmasından) sana sığınırım. Ve onların yanımda bulunmalarından da sana sığınırım.”¹⁶⁸ şeklinde geçmektedir. Âyette geçen hemezât; şeytanların kalplere bir takım vesvese ve kötü duygular atmak suretiyle gerçekleştirdikleri dürtüklemeleri ifade etmektedir.¹⁶⁹ Bunun için şeytan onu iğva etti, kandırıp yanılttı veya kalbine vesvese verdi denilir. Bunlar şeytanlara özel dürtüklemeleri ifade etmektedir.

“Kur’ân okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah’a sığın.” âyeti hayırlı ve iyi işlerle meşgul olurken şeytanın insanın ameline karışabileceğine; kişinin niyetini ve ihlasını bozabileceğine işaret etmektedir.

¹⁶² Tâhâ 20/120.

¹⁶³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/225.

¹⁶⁴ İsfahânî, “ftn”, 623; Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/225.

¹⁶⁵ el-Bakara 2/102; Tâhâ 20/40; en-Nisâ 4/91.

¹⁶⁶ el-A'râf 7/200; Fussilet 41/36.

¹⁶⁷ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 15/431.

¹⁶⁸ el-Mü'minûn 23/97-98.

¹⁶⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *İğasetü'l-lehfân*, 1/187.

Mücâdele Sûresinde şeytanın hâkimiyeti/etkisi altına alıp Allah'ı anmayı unuttuğu kimselerden 'şeytanın yandaşları' olarak bahsedilmektedir.¹⁷⁰ Bu sebeple vesveselere karşı özellikle dua ve zikir tavsiye edilmektedir.

Nâs Sûresinde de Rabbimiz vesvese veren her şeyin şerrinden kendisine nasıl sığınılacağını bize öğretmektedir.¹⁷¹ Bir kölenin tehlike anında efendisine sığınıp yardım istemesi gibi, bu sûreyi okuyan kişi de sanki 'Ey Rabbim, Ey Mâlikim, Ey İlâhım! Sana sığınıyorum.' demiş olacaktır.¹⁷²

Nâs Sûresinde şeytan, mübalağa yapılarak *vesvâs* (الوسواس) fiili ile isimlendirilmiştir.¹⁷³ *Vesvâs*; tekrar tekrar vesvese veren demektir.¹⁷⁴ Devamlı vesvese veren şeytan, adeta vesvesenin kendisi ve kaynağı olmuş; bu sebeple de ona *vesvâs* ismi verilmiştir.¹⁷⁵ Öyle ki sanki tamamen vesveseye dönüşmüştür.¹⁷⁶ '*Vesvâs*' kelimesinin şeytana isim olması vesvesenin 'gizli ses' manasıyla da ilişkilidir.¹⁷⁷ Çünkü şeytan vesvesesini gizli gizli vermektedir. Bununla birlikte insana vesvese veren her şeye de *vesvâs* denilmektedir.¹⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de doğru yoldan uzaklaştıran ins ve cin şeytanları '*el-hannâs*' (الحناس) ismiyle nitelenmiştir.¹⁷⁹ *Hannâs*; mübalağalı ism-i fail olarak *vesvâs* kelimesinin sıfatıdır.¹⁸⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de gündüz gözden kayboldukları için yıldızlar için de '*hunnas*' ifadesi kullanılmıştır.¹⁸¹ Kendi yörüngelerinde dönüp durduğu için gezegenler için de bu ifade kullanılır.¹⁸² *Hannâs*; geri çekilmek, sinmek ama fırsatını bulunca geri dönme âdeti olan demektir¹⁸³ ki, Allah anıldığı zaman geri çekilerek

¹⁷⁰ el-Mücâdele 58/19.

¹⁷¹ en-Nâs 114/1-6.

¹⁷² Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 32/376.

¹⁷³ en-Nâs 114/4; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/588. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/819.

¹⁷⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 7/337.

¹⁷⁵ Cevherî, "vsvs", 2/985; İbn Manzûr, "vsv", 6/306; Ebu's-Suûd, *Tefsir*, 9/218; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/186; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 32/377; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 4/576. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6422. Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/819

¹⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/819

¹⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6422.

¹⁷⁸ İbn Manzûr, "vsv", 6/306.

¹⁷⁹ en-Nâs 114/6.

¹⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6422.

¹⁸¹ et-Tekvîr 81/15; İsfahânî, "hnns", 228.

¹⁸² İsfahânî, "hnns", 228.

¹⁸³ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 32/377; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 4/576; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6422.

sıvışan, ortadan kaybolan; anılmadığında ise vesvesesiyle ortaya çıkandır.¹⁸⁴ *Hannâs* kelimesi de mübalağa ifade eden sığa ile kullanılmıştır. Söz konusu fiili çokça yaptığını ve sürekli tekrarladığını ifade eder ki şeytanın vesvese vermek için insana tekrar tekrar geldiğini haber vermektedir.¹⁸⁵

Rabbimiz bu konuyla ilgili başka âyet-i kerimelerde “*Muhakkak ki şeytanın hilesi zayıftır.*”¹⁸⁶, “*Gerçek şu ki; iman edenler ve Rabbine güvenenler üzerinde onun hiçbir sultanı/hâkimiyeti yoktur. Onun sultanı ancak onu dost edinenlere ve Allah’a ortak koşanlardır.*”¹⁸⁷ buyurarak şeytanın vesvesesinin çok da tesirli olmadığını bildirmektedir. Samimi bir iman ve teslimiyet ile Yüce Allah’ın da korumasına sığınarak vesveselerin üstesinden gelinebileceği ifade edilmektedir. “*Müttakiler, şeytandan kötü bir düşünce geldiğinde hemen Allah’ı hatırlayarak doğru yolu bulurlar.*”¹⁸⁸ âyeti mü’minlerin şeytanın vesvesesini tanıma ve doğru yolu bulma noktasında bilinçlerinin daha açık olduğuna işaret etmektedir.

Şeytanın vesvesesi ile ilgili âyetler istiâzenin yani Allah’a sığınmanın şeytanın vesvesesini gidermede önemli bir tesiri olduğunu ifade etmektedir. Ancak âlimlerimiz söylenen sözün ve zikrin manasını kalbe yerleştirmeden sadece dil ile telaffuz etmenin faydasının ve tesirinin az olacağını hatırlatmaktadır.¹⁸⁹

1.3.1.2. Hadis-i Şeriflerde Vesvese

Hadis-i şeriflerde vesvesenin mahiyeti, insanların vesveseye maruz kaldığı konular, vesvese durumunda ne yapılması gerektiği ve vesveseden kurtulmanın çareleri bildirilmektedir.

Hz. Peygamber (sas), insanın kalbine doğan duygu ve düşüncelerin oluşumunu şöyle anlatmaktadır: “*Ademoğlunda şeytan için bir lemme¹⁹⁰, melek için bir lemme vardır. Şeytanın lemmesi kötü şeylere çağırarak, gerçeği yalanlamaktır. Meleğin*

¹⁸⁴ İsfahânî, “hns”, 228.

¹⁸⁵ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, 7/337.

¹⁸⁶ en-Nisâ 4/76, en-Nahl 16/99.

¹⁸⁷ en-Nahl 16/98-100.

¹⁸⁸ el-A'râf 7/201.

¹⁸⁹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 15/431.

¹⁹⁰ Lemme: Kelime olarak inmek, yakın olmak demektir (İsfahânî, “l-m-m”, 686). Bir işi ara ara yapmak manası da vardır (İsfahânî, “l-m-m”, 686). İstilahda ise şeytanın kötü şeylere davet etmesi ve gönlü huzursuz etmesi; meleğin de hayra davet etmesi, hakikati göstermesi ve gönlü huzura kavuşturacak şeylere çağırmasıdır. (İbn-i Manzûr, “l-m-m”, 12/552; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/273).

lemmesi ise hayırlı şeylere davet etmek ve hakikati tasdik etmektir. Kim içinde hakka ve hakikate, iyiliğe çağıran bir ses duyarsa bilsin ki bu Allah'tandır. Kim de içinde şerre ve gerçekleri inkâra çağıran bir ses duyarsa bu da şeytandandır. Şeytandan Allah'a sığınsın."¹⁹¹ Hz. Peygamber bu sözü ile aynı zamanda vesvese ve ilham ayrımını da yapmaktadır. Bu konudaki ayrıntılara ilham ve vesvese ayrımının ele alındığı bölümde yer verilecektir

Hz. Peygamberin buradaki ifadesini şöyle yorumlamak mümkündür: şeytanın hilesi kalbe önce hâtıra olarak gelir; sonra sırasıyla meyil, azim ve kasta dönüşür.¹⁹² Azim ve kasıta kişinin iradesi söz konusudur. Bu sebeple kişi azmettiği, iradesiyle gerçekleştirdiği fiillerinden sorumludur.¹⁹³ Sadece vesvese düzeyinde kalan düşüncelerden ise sorumlu olmaz.

Yaratılış itibarıyla insan kalbi melekten de şeytandan da gelen şeyleri kabul etmeye elverişli kılınmıştır. Bunların biri diğerine ağır basmamaktadır. Kişi nefesine uyduğunda kalbe şeytan musallat olmaktadır. Eğer nefse uymazsa melekler onun kalbinde yer tutacaktır. Hiçbir kalp hırs, kibir, öfke, tamahkârlık, şehvet gibi nefsanî duygulardan arınmış olmadığından şeytanın vesvese ile uğramadığı bir kalp yoktur. Bunun için Hz. Peygamber: "*Hiç kimse yoktur ki onun şeytanı olmasın. Ey Allah'ın Resulü, senin de şeytanın var mı?*" diye sorulduğunda "*Benimle de vardı. Ancak Allah Teâlanın yardımı ile salim ve uzak kaldım ve böylece benim şeytanım teslim oldu. Bu bakımdan o bana hayırdan başkasına emretmez.*" buyurmuştur.¹⁹⁴ Bu hadis-i şerif ve Kur'ân'daki bazı âyet-i kerîmeler¹⁹⁵ şeytanın Peygamberlere de vesvese verdiğine işaret etmektedir.

İbn Abbas (ö. 68/687-88)'ın anlattığına göre Hz. Peygamber'e: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Birimiz içinde öyle çirkin bir şey arız olduğunu hisseder ki bunu söylemektense o şeyin bir kor parçası olup kendisini yakması ona daha sevimli gelmektedir.' denildi. Bunun üzerine Rasûlullah: "*Allah-u Ekber! Allah-u Ekber!*

¹⁹¹ Tirmizî, "Tefsir", 3 (No. 2988).

¹⁹² Gazzâli, *İhyâ*, 3/27.

¹⁹³ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/36.

¹⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/400 (No. 4392); (vb. Müslim, "Münâfikîn", 69 (2814); Tirmizî, "Radâ", 17).

¹⁹⁵ Nahl, 16/98; Hacc, 22/52.

Şeytanın hilesini vesveseye çeviren Allah'a hamd olsun."¹⁹⁶ buyurdu. Burada vesveseden kasıt iç konuşma ve akla gelen düşüncelerdir.¹⁹⁷ Şeytan kişinin imanını gidermek için vesvese verir.¹⁹⁸ Saptırmaktan ümidini kestiği, aciz kaldığı kişiyi de vesvese ile meşgul etmekten başka bir çare bulamamaktadır. Vesveseye maruz kalan kişi Allah'a olan sağlam imanı ve iradesi ile şeytanın tuzağına düşüp günah işlemekten kurtulmuş; böylece şeytana, vesvese vermekten başka bir silah kalmamıştır.¹⁹⁹

Ebû Zümeyl anlatıyor: Abdullah İbn Abbas'a: 'İçimde duyduğum bu şeyler de nedir?' dedim. O da bana: 'Ne hissediyorsun?' diye sordu. Ben de 'Vallahi onları söyleyemem.' diye karşılık verdim. Bana 'şüphe türünden bir şey mi?' dedi ve güldü. Sonra da: "Bu vesveselerden kimse kurtulamaz. Nitekim Allah Teâla da şu âyeti indirmiştir: *"Eğer sana indirdiğimiz hakkında bir şüphen varsa senden evvel kitabı okuyanlara sor. And olsun ki sana Rabbinden hak gelmiştir. Sakın şüphe edenlerden olma."*²⁰⁰ İbn Abbas bana (içimdeki şüpheler için): 'Allah hem Evveldir hem Âhirdir, hem Zâhirdir, hem Bâtındır, O her şeyi bilendir, de.' dedi.²⁰¹

*"Şeytan, insanoğlunun kan damarlarında dolaşır."*²⁰² hadis-i şerifi şeytanın kan damarlarında bizzat gezdiği şeklinde anlaşılmalıdır. Burada aslında şeytanın insanın iç dünyasına etkisine dikkat çekmektedir. Kanın vücutta en ücra yerlere bile ulaşması gibi şeytanın da insanın her tarafında etki gösterebildiğini ifade etmektedir.

"Allah Rasûlü'ne vesveseden soruldu: O da *"Vesvese saf (mahz) imandır."* karşılığını verdi"²⁰³ Nevevî (ö. 676/1277) bu hadis-i şerif ile ilgili 'Şeytan saptırmaktan ümidini kestiği ve aciz kaldığı kişiyi vesveseyle tasalandırır. Bu da vesvesenin nedeninin saf iman olduğunu ifade eder.' açıklamasını yapmaktadır.²⁰⁴ Burada, vesvese insanın dinî hassasiyetinin ve iman kuvvetinin bir göstergesi olarak

¹⁹⁶ Ebû Dâvûd, "Edep", 118.

¹⁹⁷ İbn Manzûr, "vsv", 6/307.

¹⁹⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye ez-Zürâî, *el-Fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1973), 175.

¹⁹⁹ Mehmet Emin Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 3/495

²⁰⁰ Yûnus 10/94.

²⁰¹ Ebû Dâvûd, "Edep", 109.

²⁰² Buhârî, "Kitâbu'l-i'tikâf", 11; "Farzu'l-humus", 4; Müslim "Selâm", 24; Tirmizî, "Radâ", 17.

²⁰³ Müslim, "İmân", 1.

²⁰⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî el-Mürî, *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/154.

ifade edilmiştir. İnançsız ve ibadetlerini önemsemeyen kimselerde bu tür vesveselerin görülmemesi de bu durumun göstergelerindedir.

İbadetlerde yaşanan vesveselere dikkat çeken birçok hadis-i şerif bulunmaktadır. İkinci bölümünde ilgili yerlerde bunlara ayrıntılı şekilde yer verilecektir.

1.3.2. Takvâ, İhtiyat, Vesvese Ayrımı

Vesvese durumunun, çoğu zaman ihtiyat ve takvâ için yapılan ibadetler ve davranışlarla karıştırıldığı görülmektedir. İbadetinde hassas olan kişiler *ihtiyat* adına vesveselere tabi olabilmekte, vesveseli davranışlar *takvâ* olarak görülebilmektedir. Bu sebeple çalışmamızın bu kısmında bu kavramların aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ele alınacaktır.

Sözlükte sakınma, korunma, itaat etme anlamlarına gelen *takvâ* (التقوى), ıstılahta Allah'a itaat etmeyi ve O'nun azabından ve azabı gerektirecek şeylerden sakınmayı ifade etmektedir.²⁰⁵ Takvânın hakikati Allah'ın emirlerini yerine getirerek cezalandırılmayı gerektiren şeylerden kendini korumaktır. Yani takvâ Allah'a şirk koştuktan, günahlar ve kötülüklerden uzaklaşmak ve şüpheli şeylerden sakınmakla gerçekleşir.²⁰⁶

Takvâ, hayırlı amelleri birarada tutan, kişiye daha fazlasını yaptıran, ona lezzet aldırır ve ecrini artırandır. Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şeriflerde müminlerden takvâ sahibi olmaları istenmektedir.²⁰⁷ “Allah'tan nasıl sakınmak gerekiyorsa öylece sakının.”²⁰⁸ âyetinin manası Allah'a itaat etmek, isyan etmemek; O'nu anmak, nimetine şükretmek vb. kapsamaktadır.²⁰⁹ Âyetlerde Allah'ın takvâ sahibi olanları sevdiği, koruduğu, onlarla beraber olduğu ifade edilmektedir.²¹⁰

²⁰⁵ Cürcânî, “tkv”, 129.

²⁰⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 105.

²⁰⁷ Âl-i İmrân 3/102; el-Enfâl 8/25; et-Tûr 52/18; el-İnsân 76/11.

²⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/102.

²⁰⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 105.

²¹⁰ el-Bakara 2/194; Âl-i İmrân 3/76.

Takvânın daha ileri ve özel şekline vera' (الورع) denilmektedir.²¹¹ Vera'; sözlükte dikkatli olmak, çekinmek, ürkek olmak, sakınmak, geri durmak, zora girmek gibi manalara gelmektedir.²¹² Terim olarak vera' esasen haram olan şeylerden kaçınmayı ifade etmekle beraber zamanla helal ve mubah olan şeylerden kaçınmak için kullanılır olmuştur.²¹³ Âlimler vera'ı; haram ve günahları terk etmek, haram olma korkusuyla şüpheli şeylerden uzaklaşmak, şüpheye düşürmeyen şeylere yönelmek olarak tanımlamaktadır.²¹⁴

Âlimler vera'ın derecelerinin olduğunu ifade ederek, dindarlık durumuna göre sakınılan şeylerin değişebileceğini ifade etmişlerdir.²¹⁵ Birincisi ve ilk basamağı haramlardan kaçınmaktır. Dinde mü'minlerin tamamının, apaçık haram ve mekruh olan şeylerden sakınma anlamında vera' sahibi olması beklenmektedir.²¹⁶ Allah'ın kesin olarak yasakladığı şeylerden sakınmak tüm Müslümanlar için gereklidir. İkincisi; şüpheli şeylerden uzak durmaktır ki bu salih kimselerin vera'ı sayılmıştır. Üçüncüsü; harama götürür endişesi ile helal olan şeyleri terk etmektir. Bunun da muttakilerin vera'ı olduğu ifade edilmiştir. Helal olan şeyleri terk etme konusu tartışmalıdır. Alimlerden bazıları zühdü helal olan şeyleri terk etmek olarak tanımlamaktadır.²¹⁷ Ancak Şâtıbî (ö. 790/1388) zühdün; helali bile terk etmek şeklinde tanımlanmasını doğru bulmayarak bunun ancak mecazî bir ifade olabileceğini ifade etmektedir.²¹⁸ Şâtıbî'ye göre züht, terkedilmesi istenen şeylere mahsustur.²¹⁹ Çünkü insanların en zâhidi olan Hz. Peygamber (s.a.v.) elinde bulunan helal ve temiz olan

²¹¹ Süleyman Uludağ, "Verâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/50.

²¹² İbn Manzûr, "vra", 8/388.

²¹³ İbn Manzûr, "vra", 8/388; Uludağ, "Verâ", *DİA*, 43/49; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 944.

²¹⁴ Kal'acî - Kuneybî, *Mu'cemu lügati'l-Fukahâ*, 501; Buhârî, "Büyu", 3; Tirmizî, "Kıyâme", 60; Ebü Muhammed İzzüddîn Abdülazîz İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1990), 2/200; Kuşeyrî, *er-Risâle*, 110. Uludağ, "Verâ", *DİA*, 43/49; Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 944; Cürçânî, "vra", 346.

²¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/94; Tehânevî, *Keşşâf*, 2/1480; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/252.

²¹⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/61.

²¹⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 115.

²¹⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/79.

²¹⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/79.

şeyleri terk etmemiştir.²²⁰ İbnu'l-Cevzî de helali terk etmek anlamındaki zühd anlayışlarını çok sert eleştirmektedir.²²¹

Vera'ya tasavvuf disiplininde geniş bir anlam verilse de fıkıh alanında özellikle ibadet konularında *vera* kavramının *ihtiyat* kavramı ile eşleştirildiği görülmektedir.²²² Bu sebeple *verâ'*, ihtiyattır, denilmektedir.²²³ İkisi de Allah'ın emirlerine itaatte hata yapmamak, eksik bırakmamak için şüpheli konularda en güvenli ve tedbirli olan yolu seçmeyi ifade etmektedir. Fıkıhta ihtiyat; vacibin kendisiyle tamam olduğu şeyi²²⁴ ve bir şeyin haramlığı tam bilinemediğinde, caiz olmama ihtimalinden dolayı, kişinin ondan uzak durmasını ifade eder.²²⁵ Dinde ihtiyatlı olmak vacip değildir; fakat güzel kabul edilmiştir. Ancak Allah, bununla amel etmeyi, hüküm vermeyi vacip kılmadığı için bir başkasına bununla fetva vermek helal olmayacaktır.²²⁶ İhtiyat, *vera'* ve takvânın aslı; sünneti tam olarak uygulamak ve sahabeye tabi olmakla mümkündür.²²⁷

Vera' normalde dinde övülen ve tavsiye edilen bir tutumdur. Ancak bilinçsiz ve bilgisizce *vera'* adına yapılan şeyler çoğu kere vesvese/kuruntu ve vehimlere sebebiyet verebilmektedir.²²⁸ Bazı âlimler *vera'* ile vesveseyi birbirinden ayırmanın zor ve hassas bir mesele olduğunu ifade etmişlerdir. Dini yaşayışında ciddiyetsiz bazı kişilerin gerçek *vera'*ı vesvese sandıklarını ve bazı aşırı gidenlerin de vesveseyi *vera'* olarak zannettiklerinden yakınmışlardır.²²⁹ Örneğin müslüman olmayan birinin getirdiği yiyeceği *vera'*dan dolayı yemeyen kimsenin bu tutumunun *vera'* değil kınanmış bir aşırılık olduğu belirtilmiştir.²³⁰ Çünkü aynı durum Peygamber'e sorulduğunda Peygamberimiz: “*Üzerine Allah'ın adını anın ve yiyin*”.²³¹ karşılığı vermiştir. Bu sebeple dinde itimat edilmeyen bir ihtimal sebebiyle araştırma,

²²⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/79.

²²¹ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 186-187.

²²² Uludağ, “*Verâ'*”, *DİA*, 43/50.

²²³ Ebü Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 1/50; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/207.

²²⁴ İbn Âşûr et-Tunîsî, *Makâsîdü's-şerîati'l-İslâmiyye*, 3/340.

²²⁵ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/50.

²²⁶ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/50.

²²⁷ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/232.

²²⁸ İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/169.

²²⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/230.

²³⁰ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/230.

²³¹ Buhârî, “*Büyü'*”, 5; “*Zebâih*”, 21.

soruşturma yapmak vera' ve züht değil, vesveseli bir davranış olarak değerlendirilmiştir.²³²

İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262), dinimizin bilhassa katılmaya teşvik ettiği düğün yemeği gibi toplu yemeklerde aslen helal olan yemekleri sırf zalim, günahkâr biri hazırladı veya getirdi diye yememeyi vera' olarak saymadığını ifade etmektedir.²³³ Yine zina eden, iftirada bulunan, çirkin sözler söyleyenin eliyle gelen helalden kaçınmak; bunların yaptığı kap kacağı kullanmaktan imtina etmek vera' değil vesvesedir.²³⁴ Çünkü aslı itibarıyla helal olan bir şeyden kaçınmanın dinen meşru bir gerekçesi yoktur. Bu tür kaçınmalar dinin itibar etmediği vesveselerden kaynaklanmaktadır.²³⁵

Gazzâlî, verâ'da mübalağa göstermenin güzel bir şey olduğunu ancak bunun da belli bir sınırının olması gerektiğini söylemektedir.²³⁶ İşin aslını bilmeyenler verâ' adına yapılan aşırılıkları dinin emri zannederek, bunları önemli ve mutlaka yapılması gereken davranışlar olduğu vehmine kapılabilirler.²³⁷ Bu da din adına yapılan yanlışların yayılmasına sebebiyet verebilir. Mesela; namazda iftitah tekbirini mükemmel alıp alamadığından şüphe ederek tekbiri sürekli tekrarlayanlar vardır.²³⁸ Öyle ki neredeyse cemaatle namaz kılamaz, namazın vakti çıkacak olur namaza başlayamaz veya cuma namazında imam rekâtı tamamlayacak olur hala tekbiri alıp imama uyamaz.²³⁹ Bazıları büyük abdeste çıkar –kendi yaşadığı dönemdeki taharet aracı olan- dünyanın taşını toplar, taharete kovalarla su harcar yine de temizlendiğine kanaat etmez.²⁴⁰

İbn Kayyım'a göre ihtiyat; dinde aşırılığa kaçmadan, haddi aşmadan ve noksanlık yapmadan Rasûlullah'ın sünnetini ve ashabının takip ettikleri yolu izlemeye gayret etmektir.²⁴¹ Allah'ın ve Rasûlü'nün razı olduğu ihtiyat bu şekilde gerçekleşir.

²³² Sübkî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*, 1/129.

²³³ İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/169.

²³⁴ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/253.

²³⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/113. İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 1/169.

²³⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/11.

²³⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/11.

²³⁸ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 14.

²³⁹ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 14.

²⁴⁰ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 14.

²⁴¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb İbn Kayyım *el-Cevziyye ez-Zürâi, er-Rûh*, (Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2011), 567.

Vesvese ise bir işi daha iyi ve tam olarak yapma iddiasıyla sünnette olmayan, Rasûlullah'ın ve ashabından hiç kimsenin yapmadığı bir şeyi bid'at olarak icat etmektir.²⁴² Yeryüzünde bulunan insanların çoğu hatta hepsi karşı gelse bile sünnetten ayrılmamak için ihtiyatlı davranmak ihtiyatın ta kendisidir.²⁴³ Abdestte uzuvları daha iyi ve sağlam olacağı inancıyla üçten fazla yıkamak ve böylece abdest ve gusülde suyu israf etmek yanlış ihtiyat anlayışına örnek olarak verilebilir.²⁴⁴ Aynı şekilde kadınların hayızlı günlerinde dindarlık ve ihtiyat düşüncesiyle namazlarını kılmaya devam etmesi sünnetten ayrılmaya sebebiyet veren bir vesvesedir.²⁴⁵ Bunun için âlimlerimiz vesvese boyutuna varmadıkça ihtiyata itibar edileceğini ifade etmişlerdir.²⁴⁶

Necasete dokunma gibi bir durumunda üzerindeki elbiseyi ihtiyaten yıkamak doğru ve tasvip edilen bir durumdur. Ancak yeni alınan bir elbisede namaza engel olacak bir necasetin bulaşmış olabileceği ihtimalini düşünerek, ihtiyat maksadıyla, elbiseyi yıkamak vesveseden kaynaklanan bir harekettir.²⁴⁷ Bu durumda gerçek ihtiyat vesveseden kaynaklı, ihtiyat gibi görülen hareketi terk etmek olacaktır.²⁴⁸

Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn (ö. 94/712) hazretleri bir gün oğluna: “Helaya gittiğimde giymek için bana bir elbise al. Çünkü sineklerin pislikler üzerine konduktan sonra gelip elbiseme konduğunu görüyorum.” demiş. Fakat daha sonra “Peygamberimiz ve onun ashabı ayrıca tuvalet için elbise mi edindiler, bid'atte hayır yoktur.” deyip bu kararından vazgeçtiği anlatılmaktadır.²⁴⁹

²⁴² İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 567; *İğasetü'l-lehfân*, 1/162; Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme el-Makdisî. *Zemmü'l-vesvâs (Şerhu Zemmü'l-vesvâs li'l İmâm Fakîh Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî ile birlikte)*, (Dimeşk: Dâru's-Sekkâ, ts.), 76; Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/207.

²⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 567.

²⁴⁴ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/59; Dimyâtî, *I'ânetu't-Talibîn*, 1/51.

²⁴⁵ Ebî İshak İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtübî, *el-İ'tisâm*, thk. Selîm b. İdi'l-Hilâlî (Suûdiyye: Dâru İbn-i Affân, 1412/1992), 2/542.

²⁴⁶ Nevevî, *Sahih-i Müslim bi's-Şerhi'n-Nevevî*, 3/179; Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûreddin Alî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 1/278.

²⁴⁷ Dimyâtî, *I'ânetu-t-Talibîn*, 2/47; İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *et-Tefsîru fi'l-vesvese*, thk. Ebî Abdillâh Muhammed b. Hasen b. İsmâil (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 128; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/38.

²⁴⁸ Dimyâtî, *I'ânetu-t-Talibîn*, 2/47.

²⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü'l-lehfân*, 1/259; İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 82; Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/216.

Bid'at; Allah'a daha çok ibadet etmek maksadıyla din adına sonradan ortaya çıkarılan din görünümlü eylemlerdir.²⁵⁰ En önemli özelliği Allah'ın belirlediği sınırların dışına çıkılmasıdır.²⁵¹ Bid'atçı yaptığı işle başkasına sünnet işliyormuş izlenimi verir ya da işlediği bid'at kendisine sünnetmiş gibi görünür.²⁵² Dini bir delili olmaksızın Allah'ın helal kıldığı bir şeyi almaktan ve bir kolaylığı kullanmaktan kendini engelleyen herkes aslında Hz. Peygamber'in sünnetinin dışına çıkmış demektir.²⁵³ Sünnet dışı bir şeyi dindarlık maksadıyla yapan kişi de bid'atçının ta kendisi olacaktır.²⁵⁴

Şeytan verdiği vesveselerle gereksiz yere, kişinin ibadetini ve dini sorumluluklarını eksik yaptığını veya hiç yapmadığını telkin ederek yapılan ibadetten insanın emin olamamasına sebep olmaktadır. İbadetlerde ihtiyatlı davranmanın amaçlarından biri de bu gibi durumlarda orta yolu bulup; kalbin yaptığı ibadetten tatmin olmasını, insanın sorumluluktan kurtulduğuna kanaat getirmesini ve inanç bakımından da rahatlamasını sağlamaktır.²⁵⁵ Ashaptan Vâbisa b. Ma'bet, Hz. Peygambere (s.a.v.) gelerek: "İyilik nedir?" diye sorduğunda Hz. Peygamber: "Kalbine danış. İyilik kendisiyle nefsin ve kalbin tatmin olduğu şeydir. Günah ise insanlar sana fetva verse de içini rahatsız eden ve kalpte tereddüt meydana getiren şeydir." buyurmuştur.²⁵⁶ "Bir şey göğsünü tırmaladığında onu terket."²⁵⁷; "Sana şüphe vereni bırak, şüphe vermeyene bak."²⁵⁸ şeklindeki rivâyetler şüpheli şeylerden sakınmayı tavsiye etmektedir. İbn Abdüsselâm bu hadis-i şeriflerin manasının umumleştirilmesinde problem olabileceğini ifade ederek, hadisin manasını farzlara hamletmenin daha doğru olacağını ifade etmektedir.²⁵⁹ Vesveseli kişiler her şeyi reddetmeye meylederken, aşırı müsamahakâr olanların gönlünün her şeye yattığı görülmektedir. Bu iki tür kalbe de itibar edilmez. İtibar edilecek, meyline güvenilecek

²⁵⁰ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/50.

²⁵¹ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/50.

²⁵² Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/54.

²⁵³ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/59.

²⁵⁴ Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, 1/59; İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 82.

²⁵⁵ Ali İhsan Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi* (Ankara: Fecr Yay., 2009), 73.

²⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/533 (18006); Dârimî, "Büyü", 2.

²⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/484 (22159), 537 (22199).

²⁵⁸ Buhârî, "Büyü", 3; Nesâî, "Eşribe", 50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/249 (1723), 252 (1727); 20/23 (12550).

²⁵⁹ İbn Abdüsselâm, *Kavâ'idu'l-Ahkâm*, 2/52.

kalp İslam fikhını bilen, tevfiğe erdirilmiş, işlerin gizli yönlerini kavrayan takva sahibi, temiz ve mutmain bir âlimin kalbidir.²⁶⁰

Âlimler, takvayı ihata eden yani sakınılması gereken *şüphelileri*: deliller arasındaki teâruz giderilemediği için tevakkuf edilip helal veya haram hükmünün verilemediği şeyler, âlimlerin ihtilaf ettiği hususlar ve mekruh kabul edilen şeyler olarak kabul etmişlerdir.²⁶¹ Her insanın kalbine ve nefesine şüphe veren şey farklı olabilir. Birini işkillendiren şey diğerine lüzumsuz görünebilir. Bu sebeple vesveseye de düşmemek için bir sebep veya delile dayanmayan şüpheyeye itibar edilmemesi gerekmektedir. Meselenin net olmasına rağmen yapılan ihtiyat fiillerinin dinî bakımdan bir değeri olmayacaktır.

Dinimizde vehim ve şüpheler üzerine hüküm bina edilemez. Bu sebeple fakihler vehme dayanarak bir hüküm veremez; daha derin incelemeler yaparak vehmi gidermeye çalışmalıdır.²⁶² Had cezalarında şüphe ile hüküm verilmesi caiz değildir.²⁶³ Malî cezalarda,²⁶⁴ kul haklarına taalluk eden meselelerde ihtiyat geçersizdir.²⁶⁵ Mesela birisinin tazminat borcu olup olmadığına şüphe edilse ihtiyata dayanarak tazminatla hükmedilemez.²⁶⁶ Çünkü tazminat şüphe ile sabit olmaz.²⁶⁷

Vesvesenin bir çeşidi de takvâ zannıyla amelin, ibadetin en iyi en mükemmel halini aramaktan kaynaklanan vesvesedir.²⁶⁸ Bu kişi ibadetin daha evlasını ararken bazen harama düşer, bazen vacibi ve sünnetleri terk eder. Sürekli acaba amelim sahih oldu mu, yeterince iyi mi, diye sorar; tekrar edip dururken en iyisine güç yetiremediğini görerek ümitsizliğe düşer. Bu sebeple ibadeti tamamen terk edenler bile vardır. Hâlbuki abdestini ve namazını bozacak zahiri, görünen ve bilinen bir sebep yoksa kişinin abdesti de namazı da sahihtir. Şeriatın zahirine uygun olarak yerine

²⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/115, 118; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/254.

²⁶¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 1/300, 301.

²⁶² İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şerîa*, 3/255, 256.

²⁶³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Kitâbu Bedâi'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 7/7.

²⁶⁴ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, 3/36.

²⁶⁵ Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî, *el-Usûl*, (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazarı* içinde), (Kahire: Matbaatü'l-Edebiyye, ts.), 83; Kâsânî, *Kitâbu Bedâi'u's-sanâi'*, 4/182.

²⁶⁶ Kerhî, *el-Usûl*, (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazarı* içinde), 83.

²⁶⁷ Kerhî, *el-Usûl*, (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazarı* içinde), 83; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/112.

²⁶⁸ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/206; İbn Âşûr, *Makâsîdü's-şerîa*, 3/342; Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001), 250.

getirilen bir ibadette acaba sahih olmuş mu, diyerek vesveseye kapı açmamak gerekmektedir.²⁶⁹ İslam dini kolaylık dinidir ve burada kişinin takatini aşacak bir zorluk yoktur.²⁷⁰ Ancak, kişiler kendilerini tekellüf altına sokarak dinin yaşanmasını zorlaştırabilmektedir. Bunun için Peygamberimiz: “*Din kolaylıktır. Zorlaştıran kişiye din galip gelir. Orta yolu tutun, yaklaşın, müjdeleyin.*”²⁷¹ buyurarak itidali terk etmemeye teşvik etmektedir. Bu sebeple bazı âlimler amelin en güzelini aramak ve amelini güzel görüp gurura düşmek vesvesesindense, amelini kusurlu görüp acziyetini bilerek istiğfar etmek daha evladır, demişlerdir.²⁷²

İhtiyata dayanılarak yapılan bir fiilin, dinen geçerli olması yani Kur’ân ve sünnete uygun olması gerekmektedir.²⁷³ Helal ve haramlığı açıkça belli olan meselelerde ihtiyat arayışına girmek vesveseden başka bir şey değildir.²⁷⁴ Böyle bir durumda kişi açıkça Kur’ân ve sünnetteki emir ve uygulamalara muhalefet etmiş olmaktadır. Yine ihtiyat düşüncesi ile Hz. Peygamberin sünnetine aykırı uygulamalarda bulunmak da mekruh kabul edilmektedir.²⁷⁵ Bu durumda “*mefsedetin önlenmesi maslahatın elde edilmesinden önceliklidir.*”²⁷⁶ kaidesince vesveselerin giderilmesi daha fazla ibadet yapmaktan öncelikli olacaktır. Allah’ın emirlerini yerine getirmede kusurlu davranma endişesiyle dini bir görevi Allah’ın istemediği şekilde ağırlaştırarak yapma durumu Resulullah tarafından *aşırılık* olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁷

Yaşadığı şehirde ‘belki haram olan biri vardır’ diye evlenmeyi terk etmek, açıktaki suya ‘belki necaset karışmıştır’ diye kullanmayı terk etmek, görmediği halde elbiseye ‘belki necaset bulaşmıştır’ diye yıkamak verâ değildir.²⁷⁸ Bunlarda şüphenin bir manası olmadığı için şeytanın vesveselerinden olarak kabul edilmektedir. Bu tereddütler dinin *şüphe* ile kastettiği manayı bilmemekten kaynaklanmaktadır.²⁷⁹ Hz.

²⁶⁹ Said Nursî, *Sözler*, 250.

²⁷⁰ İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-şerîa*, 3/355.

²⁷¹ Buhârî, “İmân”, 29; Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî. *Kenzü’l-ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-efâl* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1979), 3/35 (No. 5343).

²⁷² Said Nursî, *Sözler*, 250.

²⁷³ Cüveynî, *et-Tebîrâ*, 13.

²⁷⁴ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 1/301.

²⁷⁵ Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/59.

²⁷⁶ Ali Haydar, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/86 (Mecelle md. 30.).

²⁷⁷ İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-şerîa*, 3/341.

²⁷⁸ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 1/301.

²⁷⁹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 1/301.

Peygamber ve ashabı yeni aldıkları elbiseyi yıkamadan giyerlerdi.²⁸⁰ Hâlbuki ihtiyat adına bunu yapan, Hz. Peygamberin fiiline aykırı bir iş yapmaktadır.²⁸¹ Hz. Peygamber, üzerine bevl sızama ihtimali daha fazla olduğu halde, bazen ayakta iken ihtiyacını gidermiştir.²⁸² Peygamberin bu ihtimale önem vermemesi, üzerini değişmemesi az miktarda sızamaya ruhsat verenlerin delillerindendir.²⁸³

Hz. Âişe (ö. 58/678)'den gelen bir rivâyete göre ashaptan bazıları Hz. Peygamberin yaptığı ve ashabına ruhsat verdiği bir işi hoş karşılamadılar ve onu yapmaktan sakındılar. Bu durum Resulullah'a ulaştınca Allah'a hamdettikten sonra: *"Bazı kimselere ne oluyor ki benim yaptığım şeyi yapmaktan sakınıyorlar? Allah (c.c.)'a yemin ederim ki ben Allah (c.c.)'ı onlardan daha iyi biliyor ve O'na karşı gelmekten daha çok sakınıyorum."*²⁸⁴ buyurdular. Burada ashabın ihtiyat veya takvâ maksadıyla emroldukları şeyi yapmadıkları izlenimi oluşmaktaysa da sünnete aykırı olan davranışların dinen uygun olmadığı vurgulamakta ve kimsenin Resulullah'tan daha takvâ sahibi olamayacağı açıkça ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber bir gün yerde bulduğu bir hurmayla ilgili olarak: *"onun zekât malı olduğundan endişe etmeseydim onu yerdim."*²⁸⁵ buyurmuştur. Hz. Peygambere zekât malından yemesi helal değildi. Bu rivayette evine dağıtılmak üzere sürekli zekât bırakılan Hz. Peygamber hurmanın durumundan emin olmadığından dolayı sakınmayı tercih etmiştir ki İbn Hacer (ö. 852/1449) Hz. Peygamberin bu tutumunu verâ'nın zirvesi olarak nitelemiştir.²⁸⁶

1.3.3. İlham ile Vesvese Arasındaki Fark

İlham: Allah(c.c.)'ın doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik ve hayır telkin eden bilgileri insanın kalbine ulaştırmasıdır.²⁸⁷ İlham, Allah'ın saf ve muttaki kullarına

²⁸⁰ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 127.

²⁸¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 1/301.

²⁸² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/139.

²⁸³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 3/139.

²⁸⁴ Buhârî, "İ'tisâmi bi'l-kitâbi ve's-sünneti", 5.

²⁸⁵ Buhârî, "Büyü", 4; Müslim, "Zekât", 50; Ebû Dâvûd, "Zekât", 29.

²⁸⁶ Ebü'l-Fazl Şühâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/?), 4/294.

²⁸⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, "İlhâm", 22/98.

feyiz yoluyla ruhuna verdiği bir lütuftur.²⁸⁸ Sufiler hariç âlimler bunu dinde delil olarak kabul etmemişlerdir.²⁸⁹

İbn Hazm'a (ö. 456/1064) göre ilham: Nefiste bir delil, açıklama, ikna etme veya taklit olmaksızın ortaya çıkan ilimdir.²⁹⁰ Bu, ya konuşamayan, akılsız canlılardan tabii bir halde ortaya çıkar; örümceğin ağ örmesi, bal arısının petek yapması gibi ya da konuşan akıllı canlılarda görülür. Bir bebeğin doğar doğmaz annesini emme davranışı sergilemeye başlaması gibi. Ona göre istidlale başlamadan önceki nefsin biliş sürecinin ilk hali ilhamdır; bunlar haricindeki iddia edilen şeyler ise batıldır.²⁹¹

Vesvesede esas olan şerdir, şerr ve kötülüğe çağırır; ilhamda ise esas olan hayırdır, hayır ve iyiliğe çağırır.²⁹² Nitekim âyet-i kerimede şeytanın: “*onların önlerinden, arkalarından, sağlarından ve sollarından sokulacağım.*”²⁹³ sözleriyle vesvese vermek ve insanları doğru yoldan çıkarmak üzerine kuvvetle yemin ettiği bildirilmektedir. İblis'in amacını bildiren “*kötülükleri kullarına güzel gösterip hepsini azdıracağım.*”²⁹⁴ âyeti de vesvesenin nefse sevimli ve yakın gelen bir şekilde olabileceğine dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber, “*Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve kötülüğü emreder.*”²⁹⁵ âyetinden bahsederken şeytanın insana vesvese vermesinin kötülüğe çağırma ve gerçeği yalanlamak şeklinde olduğunu ifade etmektedir.²⁹⁶

Mükellefin kalbine doğan bir bilgi veya düşünce ilham mıdır, vesvese midir bunu ayırt etmek için âlimlerin belirlediği kriterler bulunmaktadır.²⁹⁷ Bunların bazıları şu şekildedir:

1. Kur'an-ı Kerim ve H. Peygamberin sünnetine aykırı olmaması.²⁹⁸ Dinin temel ilkelerine aykırı olarak içe doğan bir bilgiye itibar edilerek amel edilmesi mümkün değildir. Buna dayanarak uygulanan ihtiyatlı bir davranış dine uygun bir

²⁸⁸ Cürcânî, “İhm”, 91.

²⁸⁹ Cürcânî, “İhm”, 91.

²⁹⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/41.

²⁹¹ İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/41.

²⁹² Tirmizî, “Tefsir”, 3 (No. 2988); Gazzâlî, *İhyâ*, 3/27; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/77. Ebü'l-Bekâ, *el-Külliyât*, 942.

²⁹³ el-En-âm 7/17.

²⁹⁴ el-Hicr 15/39-40.

²⁹⁵ el-Bakara 2/268.

²⁹⁶ Tirmizî, “Tefsir”, 3 (No. 2988).

²⁹⁷ İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Rûh*, 568.

²⁹⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Rûh*, 568.

davranış olmaz. Bu sebeple fıkhıta delili ve hükmü bulunan meselelerde içe doğan bilgi/ ilham ile amel edilmesi, hüküm verilmesi caiz değildir.

2. *İlhamla amel edecek kişinin belli bir dini anlayış ve kavrayışa sahip (fakih) olması* gerekir.²⁹⁹ Hz. Peygamber kavrayışını bildiği birini kalbine danışmaya yönlendirmiştir.³⁰⁰ Temiz ve mutmain bir kalbe gelen bilgi, ilham olabilir. İtibar edilecek kalp sadece durumların inceliklerini fark edebilen, tevfiğe erdirilmiş mümin âlimin kalbidir.³⁰¹

3. *İlhama dayanan kararın/hükmün genelleştirilmemesi.* İçe doğan bilgi ile amel edecek olan kimsenin bu kararı sadece kendisini bağlar. Bununla başkasına fetva verilemez.

4. *İlhama mazhar olan kişinin bu bilgi ile göğsünün genişlemesi/inşirah bulması* gerekir.³⁰² Kalbe ünsiyet ve nur veren, göğüste genişlik oluşturan şeyler melekten; bunun aksine üzüntü, ızdırıp ve rahatsızlık verenler ise şeytandandır.³⁰³

5. *Allah'a yönelişe, O'ndan yardım dilemeye, O'nu zikretmeye ve O'na ulaşmaya niyete vesile olan her şey* melektendir. Bunların dışındakilere yönlendiren duygu ve düşünceler ise şeytanın vesvesesinden kaynaklanabilmektedir.³⁰⁴

Âlimler, ayrıca haram yiyen kişinin ilham ile vesveseyi birbirinden ayıramayacağını da söylemişlerdir.³⁰⁵ Bu sebeple kişinin vesveseleri fark edebilmek için öncelikle kendini helaller dairesinde tutmaya gayret etmesi, ibadetlerinde dikkatli olması, ilmi eksikliklerini gidermesi ve her daim Allah'ın yardımını dilemesi önem arz etmektedir.

1.4. Vesvesenin Kaynağı ve Sebepleri

Vesveseyi daha iyi kavrayabilmek için onun kaynağını ve sebeplerini bilmek önem arz etmektedir. Bunun için Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler bize rehberlik etmektedir. Âyet-i kerimelerde şeytan, Allah'ın secde emrine muhalefet ederek

²⁹⁹ Muhammed Ömer es-Semâî, *Nazariyyetü'l-İhtiyâti'l-fıkhiyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007), 144.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/533 (No. 18006); Dârimi, "Büyü", 2.

³⁰¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 2/115.

³⁰² Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 43.

³⁰³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 568.

³⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 568.

³⁰⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, 84.

huzurdan kovulan ve insana düşmanlığıyla bilinen varlıktır. Bununla birlikte doğruluk ve istikametten uzak olan insanlara, cin ve hayvanlardan azgın olanların hepsine birden ‘şeytan’ denilmiştir.³⁰⁶ “Biz, insan ve cin şeytanlarını her Peygambere düşman kıldık.”³⁰⁷ âyeti insanlardan da şeytanın amelini sergileyerek şeytanlaşanlar olduğunu ifade etmektedir. Allah Teâla’nın bildirdiği üzere cinlerin de mümin-kâfir, iyi ve kötü olanları vardır.³⁰⁸ İyi olan cinler, temiz ve nuranidir; insanların hayır, iyilik ve takvâ cinsinden işlerine yardım ederler.³⁰⁹

Nâs Sûresinden hareketle âlimler vesvese verenin metafizik olarak gizli olanlar/cinnîler, bilinen insan soyundan olanlar/insîler ve insanın kendi nefsi olduğu ifade etmişlerdir.³¹⁰ Kâdı Beyzâvî’nin vesvese vereni, kuvve-i vehmiyye olarak izah ettiği nakledilir.³¹¹

Belhî; vesvese insanda safradan kaynaklanabileceği gibi şeytandan da gelebilir diyerek insanın vücudundan da kaynaklanabileceğine dikkat çekmektedir.³¹² Nefsî hastalıklardan bahsettiği bu kitabında Belhî vesveseyi psikolojik ve beyinsel bir bozukluk olarak ortaya çıkan takıntı hastalığına benzer bir tanımlama yapmaktadır.

Yazır (ö. 1361/1942) ise daha genelleme yaparak vesvesenin kaynağını; insanları kötülüğe çağıran, gafil insanların gönüllerine fısıldayıp duran uzak, yakın, maddî, mânevî, sinsi şey her ne ise odur, demektedir.³¹³

Peygamberimiz namazda vesvese veren şeytanın adının ‘hanzeb (الخنزب)’³¹⁴, abdestte vesvese veren şeytanın adının ‘velhân (الولهان)’³¹⁵ olduğunu haber vermektedir.

³⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîrû l-kebîr*, 1/71.

³⁰⁷ el-Enâm 6/112.

³⁰⁸ el-Cin 72/1-3.

³⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîrû l-kebîr*, 1/82.

³¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/819; Râzî, *et-Tefsîrû l-kebîr*, 32/378; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/186; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/6427.

³¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/6425.

³¹² Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî, *Mesâlihu l-ebdân ve l-enfus*, çev. Nail Okuyucu - Zahit Tiryaki (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012), 535.

³¹³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/6425, 6429.

³¹⁴ Müslim, “Selâm”, 25; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 19; Tirmizî, “Tıb”, 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/429, (17897).

³¹⁵ Tirmizî, “Tahâret”, 43; İbn Mâce, “Tahâret”, 49.

Gaflet anında ve sürekli vesvese veren olduğu için de âyette ‘vesvâs’ ve ‘hannâs’ olarak isimlendirilmiştir.³¹⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de şeytanların insanları kışkırttığı ve vesvese verdiği bahseden âyetler vardır.³¹⁷ Yüce Rabbimiz İsrâ Sûresinde “Onların içinden gücünün yettiği kimseleri sesinle yerinden oynat.”³¹⁸ buyurmaktadır. Âlimler tarafından şeytanın sesi, insanları günaha, Allah’a isyana davet etmesi ve vesvese vermesi olarak tefsir edilmiştir.³¹⁹

A’raf Sûresinde Rabbimiz: “Şeytanın kardeşleri onları azgınlığa sürükler.”³²⁰ buyurarak, azgınlıkta şeytanın kardeşlerinin olduğunu ve şeytanlara yardım ettiğini bildirmektedir. İnsanları tahrik edip yoldan çıkaran insanlar, azdırıp saptırarak cin şeytanlarına yardım etmiş olmaktadır.³²¹ Bunlar da âyette şeytanın kardeşi olarak nitelenmiştir. Âyetteki *yardım etmek* ifadesi vesveseyi kuvvetlendirmek, vesvese vermeye devam etmek ve vesvesenin çirkinliğini fark etmekten kişiyi alıkoymak manalarını kapsamaktadır.³²² “Şeytan insanoğlunun vücudunda damarlarındaki kan gibi akar.”³²³ hadisi şeytanın hakiki manada vücuda dahil olmasını değil, insana yakınlığı ve onu çok iyi tanıyarak zayıf yerinden ona yaklaşması manasını ifade etmektedir.

Cin ve insan şeytanları bazen vesvese verir, bazen geri dururlar.³²⁴ Kişiyi genellikle nasihat ve öğüt veriyormuş, iyiliğini istiyormuş gibi yavaşlar. Bunun vesvese olduğunu fark eden kişi ona karşı çıkar ve vesvesenin çağırıldığı şeyi yapmazsa şeytan geri çekilir ve vesvese vermeyi bırakır. Ancak şeytanın sözünü doğrular, kabul eder ve dinler vesvesesi daha da ileri gider.³²⁵ Onun için vesvesenin tesiri ilk kalpte olur.³²⁶ Buradan vesvesenin kötü fiilin başlangıcı olduğu sonucu da çıkmaktadır. Vesvese gafil ve zihni boş bir insan üzerinde etkili olmaktadır. Kalbe doğan yanlış ve

³¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 17, 400.

³¹⁷ el-A’râf 7/200; Fussilet 41/36.

³¹⁸ el-İsrâ 17/64.

³¹⁹ Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 21/368.

³²⁰ el-A’râf 7/202.

³²¹ Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 15/437.

³²² Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 15/437.

³²³ Buhârî, “Ahkâm”, 21; “İ’tikâf”, 11-12; Ebû Dâvûd, “Savm”, 78; Tirmizî, “Radâ”, 17.

³²⁴ Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 32/378.

³²⁵ Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 32/378.

³²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 8/6425.

kötü hayale karşı içsel bir istek ve meyil oluşabilir.³²⁷ Daha sonra bu meyil, irade haline gelip vesvesenin de etkisi ile pekişirse fiil ortaya çıkabilir.

Vesvese verenin şerrinden Allah'a sığınmanın anlamı henüz başlangıcında iken şerri yok etmek istemektir.³²⁸ İnsanın bir fiili işlemesi kalbe gelen hayallerle başladığı için kalbin şerre meyiletmesini en başından önlemek gerekir. Bu sebeple Rabbimiz “*De ki: Rabbim, şeytanların kışkırtmalarından sana sığınırım.*”³²⁹ gibi âyetlerle istiâzede bulunmayı emretmektedir. Şeytan, daha çok Allah'ı zikirten gaflete düştüğünde vesvese vermektedir.³³⁰

Saîd b. Cübeyr'den (ö. 94/713) nakil olduğuna göre “İnsan Rabbini zikrettiğinde şeytan arkasını döner ve kaçıp gider. Gaflette olur (da zikri unutursa) geri döner ve vesvese vermeye başlar.”³³¹ Bu rivâyet vesvesenin gaflet halinde ortaya çıkıp arttığına da işaret etmektedir.

Vesvese verme işinde yapılan fiilin sürekliliği ve tekrarı söz konusudur. İnsana bir fiili işletebilmek için onu bir kere fısıldamak, kışkırtmak yeterli olmayacağından tekrar tekrar kışkırtmak gerekir.³³² Vesvesede şeytan insana nasihatçi bir şekilde yaklaşır. Kovulduğunda, önem verilmediğinde fısıltısını keser ama yine fırsat kollar. Ona kulak verildiği veya gaflette olduğu zaman tekrar vesveseye başlar.³³³ Şeytan vesveseleri ile kişiyi Allah'a ibadetten alıkoymak, isyana sevk etmek, kendi yoluna çekmek³³⁴ ve Kur'ân okuyanı Allah'ı zikirten alıkoymak için vesvese verir.³³⁵ İhlas ve ibadette devamlılık şeytanın en istemediği haller olduğu için ibadetlerde vesvese daha da çoğalır. Şeytan saptırmaktan ümidini kestiği, kendinden olmayan kimselere en azından ibadetlerini ihlasla yapmalarına mâni olmak için vesvese vermeye devam

³²⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/26.

³²⁸ Mevdûdî, *Teşhîmü'l-Kur'ân*, 7/338.

³²⁹ el-Mü'minûn 23/97.

³³⁰ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 3/588.

³³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/819; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 4/576; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6422.

³³² Mevdûdî, *Teşhîmü'l-Kur'ân*, 7/337.

³³³ Merâğî, *Teşîru'l-Merâğî*, 10/281.

³³⁴ Şevkânî, *Fethu'l-kâdir el-Câmi' beyne Fenni'r-Rivâye ve'd-Dirâye*, 5/523.

³³⁵ İbn Abdüsselâm, *Fevâid*, 35.

etmektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in, vesvesenin imandan olduğunu ifade eden mübarek sözleri de vardır.³³⁶

1.5. Âlimlere Göre Vesvesenin Mahiyeti ve Çeşitleri

İnsanda bir eylemin ortaya çıkmasının çeşitli aşamaları vardır.³³⁷ Kişi önce bir şeyi hisseder ve kalbine çeşitli duygu ve düşünceler doğar. Havâtır dediğimiz bu kalbe bir şeyin doğmasında insanın iradesi yoktur.³³⁸ İradesi olsaydı kalbine doğan tüm düşünce ve hislerini yönetebilir, istediğini seçebilir, değiştirebilir veya engel olabilirdi. İnsan ne kadar çalışırsa çalışsın bunları zihninden çıkarmaya ve değiştirmeye güç yetiremez.³³⁹ Bu kalbe doğan düşüncelerin iyi, faydalı ve kendine uygun olup olmadığını insan kendi içinde ölçüp tartar. Bu kısma hadîsü'n-nefs denilmektedir. Daha sonra bir tarafın tercih edilmesi ve niyet oluşur. Kişinin doğruluğuna, faydasına kanaat getirdiği şeye doğru gönlü meyleder. Bundan sonra insanın sorumluluk alanını oluşturan azim ve kararlılık oluşur. Kişi niyet ettiği şeyi elde etmek için harekete geçer; bunun sonucunda da fiil meydana gelir. Bu süreçte şeytanın yaptığı şey, sadece fikri kalbe atma, hatırlatma ve buna teşvik etmektir. Gerisi insanın kendi seçimi ve iradesi ile gerçekleşmektedir. Vesvese herkeste farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bunlar şu şekilde kategorize edilebilir:

Birincisi; Şeytan ve nefis tarafından insanın kalbine bırakılan açıkça kötülüğe, günaha ve inkâra çağırın vesveselerdir.³⁴⁰ Burada şeytanın bazı günahları nefse güzel göstermesi ve davet etmesi söz konusudur. Şeytanın günaha teşviki çok belirgin olduğundan dini hassasiyeti olan mü'minler bunları hemen fark edebilirler.

İkincisi; şüpheden kaynaklanan vesveselerdir.³⁴¹ İnsanın iç dünyasında tereddüde yol açan düşüncelerdir. Şeytan öncelikle kişinin inanç dünyasını sarsmak ve Allah'ın yolundan onu alıkoymak ister.³⁴² Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Şeytan sizden*

³³⁶ Müslim, “İmân”, 211; Ebü'l-Hasen Nûrüdîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menbai'l-fevâid* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 1/34.

³³⁷ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/87; Gazzâlî, *İhyâ*, 3/26; İbn Kayyım Cevziyye, *el-Fevâid*, 175; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

³³⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/41; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/88; Said Nursî, *Mektûbât*, 43; İbn Kayyım Cevziyye, *el-Fevâid*, 176; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

³³⁹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/88.

³⁴⁰ Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/ 1326.

³⁴¹ Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/ 1326.

³⁴² İbn Kayyım el-Cevziyye, *el-Fevâid*, 174; *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 2/480-481.

*birinize gelir ve “şunu kim yarattı, bunu kim yarattı?” diye sorular sorar ve nihâyet “Rabbini kim yarattı?” der. Biriniz bu noktaya geldiği zaman Allah’a sığınsın ve bu vesveseyi bıraksın!”*³⁴³ buyurarak zihne gelen her düşüncenin masum olmayabileceğine, bunların peşinden gitmenin insanı yanlış noktalara ulaştırabileceğine dikkat çekmektedir. Yine ibadetlerde kişiyi rahatsız edecek şekilde zihni meşgul ederek ibadetten alıkoyması şeklinde görülmektedir. Bu tür vesveselerden kaçınmak ve korunmak mümkün olmadığından, insanın gönlünde yerleşmedikçe ve kişi iradesi ile bunu devam ettirmedikçe affedilmiş olduğunda ittifak vardır.³⁴⁴ Bunlardan kurtulmak bu şüphelerin yersiz ve anlamsız olduğunu bilip önem vermemekle mümkün olabilmektedir.

Üçüncüsü; ibadetlerde ihtiyat ve takva gerekçesinden kaynaklanan vesveselerdir.³⁴⁵ Bazı kimseler ibadetlerini yerine getirirken, ibadetin en zor şekliyle yerine getirilmesini ihtiyat ve takva olarak gördüklerinden kendilerine zorlaştırabilmektedir. Bu durum zamanla vesvese halini almakta ve ibadetlerde gereksiz yere sıkıntı ve külfet başlamaktadır. Kişiye sıkıntı ve bıkkınlık vermeye başlayan ihtiyat anlayışı dinde aşırılık olarak kabul edilmiş ve asla doğru bulunmamıştır.³⁴⁶

Dördüncüsü; kalbe gelen hatırat üç çeşittir:³⁴⁷ Şeytandan gelen ve şerre davet edendir ki bunun vesvese olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Melekten gelen, hayra çağırandır ki bunu meleğin ilhamı olduğunda kimsenin şüphesi yoktur. Bir de melekten mi şeytandan mı olduğu şüpheli olan ve ayırt edilmesi zor olan kısım vardır. Şerri hayır göstermek de şeytanın hilelerindedir.³⁴⁸ Abidlerin çoğu burada tuzağa düşmektedirler. Şeytan burada kişiye öğüt verir, iyiliğini ister gibi yaklaşır. ‘Ne güzel amel ediyorsun, nasıl da güzel anlatıyorsun’ diyerek onun benliğini okşar ve riyakârlığa sürükleyerek amelini boşa çıkarır. Bu kısmın melekten mi yoksa şeytandan

³⁴³ Buhârî, “Bed’u’l-halk”, 11; Müslim, “Îmân”, 60.

³⁴⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/41; Râzî, *et-Tefsîrü’l-kebir*, 1/88; Said Nursî, *Mektûbât*, 43; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâid*, 176.

³⁴⁵ Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 61.

³⁴⁶ Pala, *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*, 61.

³⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/30.

³⁴⁸ Şa’rânî, *el-Yevâkît ve’l-cevâhir*, 2/ 1334.

mı olduğu takvâ ile tasfiye edilmiş bir kalp, basiret nuru ve Kur'ân ve sünnetten istifade edilmiş bir ilim ile bilebilir.³⁴⁹

Beşincisi; Belhî'nin nefsi bir hastalık olarak gördüğü vesveselerdir. Ona göre kendi kendine konuşma ve vesvese, başka bir hastalıktan kaynaklanmayan ve sebebi bilinmeyen bir rahatsızlıktır.³⁵⁰ Yalnız vesveseli kimselerin yapısında hastalığın azını çok, küçüğünü büyük görmek vardır.³⁵¹ Bu kısım günümüzün *takıntı hastalığına* da benzemektedir. Bunun ayrıntısına vesvese-dini takıntı ayrımının ele alındığı kısımda değinilecektir.

Müfessir Fahreddin er-Râzî, Felak Sûresi ve Nâs Sûresi arasında şöyle bir inceliğe dikkat çekmektedir.³⁵² Felak Sûresinde üç çeşit beladan (gecenin, düğümlere üfleyenlerin ve hasetçilerin) Allah'ın tek bir sıfatına (Rabbü'l-felak) sığınma tavsiye edilmiştir. Burada beden ve canın selameti için dua edilmektedir. Nâs Sûresinde ise tek bir beladan, vesveseden Allah'ın üç sıfatına (Rab, Melik, İlah) sığınma vardır. Burada ise dinin selameti için dua edilmektedir. Nâs Sûresinde Rabbe yapılan övgünün fazlalığı sığınılan şeyin önemini ifade etmektedir. Bu da dine gelecek herhangi bir zararın dünyevî ve bedenî zararlarından daha büyük olduğuna işaret etmektedir.³⁵³

Ebû Hâşim'e (ö. 321/933) göre şeytan, insanda sadece şehvet ve arzu meydana getirebilir.³⁵⁴ Bu meydana gelen duygular kötü ameli işlemek zorunda bırakan bir şey değildir. Şeytana Allah tarafından belirli bir süre hayat hakkı tanınmasından dolayı kötü fiillerden kaçınmak biraz zordur. Ama şeytanın tesiri ikrah ve zorunluluk derecesinde değildir.³⁵⁵

Cinler, insanları çarpmaya ve akıllarını gidermeye muktedir değildirler.³⁵⁶ Eğer şeytanların insanlara nüfûz etme, başlarına belalar salmaya güçleri olsaydı bunu en başta Peygamberler, âlim ve zâhit kişilere yaparlardı.³⁵⁷ Peygamberler ve gerçek

³⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/31.

³⁵⁰ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 513.

³⁵¹ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 249.

³⁵² Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 32/378.

³⁵³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 32/378.

³⁵⁴ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/216.

³⁵⁵ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/216.

³⁵⁶ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/225.

³⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/85.

âlimler ile şeytan arasındaki düşmanlık daha büyüktür. Çünkü Peygamberler, insanları şeytandan uzaklaşmaya ve salih ameller işlemeye davet ederler. Buradan da anlaşılmaktadır ki şeytanlar insanlara hükmedemezler, zorla bir şey yaptırılmazlar, yalnızca vesvese verebilirler.³⁵⁸

Mâverdî (ö. 450/1058), sihrin akıl sağlığı üzerindeki etkisini açıklarken oluşan sürecin kafada tasarlama/hayal etme, vesvese, hastalık ve akli kaybetme şeklinde geliştiğini ifade etmektedir.³⁵⁹ Bu açıklaması ile Mâverdî vesvesenin terk edilmediğinde akıl hastalığı haline dönüşebileceğine işaret etmektedir.

A'raf Sûresinde geçen, şeytanın “*andolsun ki onlara ... sağlarından sollarından musallat olacağım.*” yeminindeki sağ tarafın *haktan döndürme, küfre düşürme ve iyiliklerden uzaklaştırma manalarını ifade ettiği*; sol tarafın ise *bâtıla özendirme, günah işletme ve kötülük sebeplerini artırma manalarına geldiği* şeklinde tefsir edilmektedir.³⁶⁰ Fahreddin er-Râzî şeytanın insana musallat olacağını ifade ettiği bu yönler ile ilgili filozofların şu açıklamasını isabetli bulmaktadır: İnsanın bedeninde dört kuvve vardır. Âyette zikredilen dört yön, bu dört kuvveye işaret etmektedir. Bu kuvveler: duyularla algılanabilen *hayal gücü*, akılla algılanan *vehim gücü*; *şehvet* ve *gazap duygularıdır*. Şeytanlar bu kuvvelerin herhangi birinden yardım almadıkça insanlara vesvese veremezler.³⁶¹ Allah Teâla'nın âyette bu dört yönü zikretmesindeki amaç; şeytanın vesvese verme hususunda hiçbir şeyi eksik bırakmayıp elinden geleni yapacağını açıklamaktır.³⁶²

Âlimler, ‘Allah’ın koruması olmadan günah işlemekten uzaklaşmak mümkün olmadığı gibi Allah’ın yardımı olmadan O’na taate de güç yetirilemez.’ demişlerdir.³⁶³ Bu sebeple âyette “*iman eden ve Rablerine güvenip tevekkül edenler.*”³⁶⁴ şeklinde zikredilerek gerçek müminlere şeytanın bir tesirinin olamayacağına vurgulanmıştır.

³⁵⁸ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, 1/99.

³⁵⁹ Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi 'l-kebîr fî fikhi mezhebi 'l-İmam eş-Şâfî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-adil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut:Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1419/1999), 13/96.

³⁶⁰ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, 14/216.

³⁶¹ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, 14/216.

³⁶² Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, 14/216.

³⁶³ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebîr*, 21/251.

³⁶⁴ en-Nahl 16/98.

İbn Kayyım, sahabe içerisinde vesvesenin peşinden giden kimselerin olmadığına dikkat çekerek; eğer vesvese faziletli bir şey olsaydı önce Resulullah ve ashabı onun peşinden giderdi, diyerek,³⁶⁵ fazilet ve takvâ hissiyle vesveselerin arkasından gidenleri eleştirmektedir. Birkaç tane sahabenin Hz. Peygamberin yapmadığı şekilde ibadetlerini artıracığına dair niyet ve sözleri Peygamberimize ulaştınca, Peygamberimiz hemen onları uyarılmış ve kendi yaşantısının onlar için de yeterli olduğunu ifade ederek aşırılıktan sakınmalarını öğütlemiştir.³⁶⁶ Sahabe insanların en erdemlileri iken ibadette aşırılıklardan uzak durmuşlardır. Hz. Peygamberin yapmadığı uygulamaları dinden sayarak arkasından gidenleri de bid'atçiler olarak görmüşlerdi. Farz veya sünnet olmayan bir şeyle uğraşmak, farz ve sünnetlere gereksiz ekleme yapmak vesvese olarak kabul edilmektedir.³⁶⁷

Dinde helal ve haramlar açıkça belirtilmiştir.³⁶⁸ Müslüman bir beldede helal ve haramların bilinmemesi bir özür sayılamaz.³⁶⁹ Bu sebeplerle hükmü net olan bir şeyde şüphe ve vehme kapılmak kabul edilemez. Vesveseye dayanan, vehimden kaynaklanan şüpheye dinimizde itibar edilmez. Dinimizde vehimlerle amel etmek nehyedilmiştir.³⁷⁰

1.6. Vesvese –O.K.B.- Dini Takıntı İlişkisi ve Ayrımı

İnsanın inançları, düşünce yapısı ve olaylara bakış açısı; duygu ve psikolojisini etkilemektedir. Kişinin dini inancı ve yaptığı ibadetleri, uhrevi olarak kişiyi sorumluluktan kurtarmakla beraber, bu dünyada da huzur ile seçkin bir hayat yaşamasını amaçlamaktadır. Bununla beraber dindar insanlar da beden hastalandıkları gibi psikolojik olarak da yardım almak durumunda kalabilmektedirler.

Vesvesenin psikolojik bir rahatsızlık olarak kabul edilen dini takıntı ile aynı şey olup olmadığını kavrayabilmek için Obsesif Kompulsif Bozukluk (OKB) hakkında

³⁶⁵ İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 86; İbn Kayyım el-Cevziyye, *İğasetü'l-lehfân*, 1/260.

³⁶⁶ Buhârî, "Savn", 48.

³⁶⁷ Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Mugnî*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türki-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, (Riyad: Dâru'l-Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997), 1/192.

³⁶⁸ Buhârî, "İmân", 39; Müslim, "Müsâkât", 107.

³⁶⁹ Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2003), 86.

³⁷⁰ İbn Âşûr, *Makâsüdü's-şerîa*, 2/214.

bilgi sahibi olmak gereklidir. Bu sebeple bu bölümde vesvesenin, psikolojik bir hastalık olarak kabul edilen ve buna yönelik tedavi uygulanan OKB'nin alt türlerinden olan 'dini takıntı' ile aynı şey olup olmadığı incelenecektir. Bu konu, vesvesenin kişinin iradesini etkileyen bir akıl hastalığı olup olmaması açısından önem arz etmektedir. Bu durum akıl hastalarının söz ve fiillerindeki sorumlulukları ile akıl sağlığı yerinde olanların söz ve fiillerinden doğan hükümlerin farklılığı açısından çalışmamızın konusu içerisinde yer almaktadır.

Tıp literatüründe düşünce düzeyinde ortaya çıkan; anlamsızlığı, yersizliği hasta tarafından kabul edilen, irade ve istek dışı zihne gelen, benliğe yabancı, kişiyi tedirgin eden, şuurlu bir çaba ile kovulamayan ve sürekli tekrarlayan zorlu düşüncelere *obsesyon* (takıntı) denilmektedir.³⁷¹ Halk arasında yaygın olarak 'takıntı hastalığı' denilen rahatsızlığa tıp bilimine 'obsesif kompulsif bozukluk (OKB)' denilmektedir.³⁷² Bu rahatsızlık çok yönlü ve yaygın şekilde görülebilmektedir. En çok kuşku, dokunma, zarar verme, sayma, düzen ve metafizik içerikli (dini) obsesyonlar görülmektedir.³⁷³ Klinik belirtileri içinde kişinin benliğine uymayan, istenmeyen düşünceler ve zorlantılar zikredilmektedir. Kişi bu düşüncelerin saçmalığını ve kendi kanaati olmadığını bilir; çoğunlukla karşı çıkar, savaşıyor ancak tüm çabalarına rağmen bunlar zihinde etkinliğini sürdürür.³⁷⁴

Kompulsiyon, kişinin takıntılı düşünceleri (obsesyonu) gidermek için yaptığı ve kendini yapmak zorunda hissettiği eylemlerdir.³⁷⁵ Türkçede '*zorlantı*' kelimesi ile ifade edilmektedir.³⁷⁶ İnsanın hiç sebep yokken aklına ellerinin kirlendiği düşüncesinin gelmesi takıntı (obsesyon); bu düşünce sebebiyle gidip sürekli ellerini yıkaması kompulsiyon olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁷ Kompulsiyonlar takıntılı düşünceye cevap

³⁷¹ Sefa Saygılı, *Strese Son* (İstanbul: Elit Yay., 2017), 41; Oğuz Tan, *Takıntılar* (İstanbul: Timaş Yay., 2011), 20; Bozkurt Koç, "Dinsel Bir Yaklaşımla Obsesif-Kompulsif Kişilik Bozukluğu", *EKEV Akademi Dergisi* 10/6 (2002), 10; Özcan Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1989), 232; Christina Pyrdon – David A. Clark, *Takıntularla Başa Çıkma*, çev. Aylin Gündoğdu, Pınar İşçen, (İstanbul: Psikonet Yay., 2015), 31.

³⁷² Tan, *Takıntılar*, 23.

³⁷³ Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, 232.

³⁷⁴ Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, 232.

³⁷⁵ Rasim Adasal, *Yeni Medikal Psikoloji* (İstanbul: Minnetoğlu, 1977), 944; Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, 233; Özcan Köknel, *Korkular, Takıntılar, Saplantılar* (İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1998), 218.

³⁷⁶ Tan, *Takıntılar*, 23.

³⁷⁷ Tan, *Takıntılar*, 23.

mahiyetinde oluşmakta ve kişi içten içe bu eylemi yapmaya itildiğini/zorlandığını hissetmektedir.³⁷⁸ Dini konularda kişinin rahatlamak için aynı fiili tekrarlaması, sürekli aynı konunun fetvasını sorması ve onaylanmak istemesi şeklinde görülmektedir.

OKB'nin modern kavramlarla açıklanması, diğer zihinsel hastalık türlerinden ayrışması ve psikolojik bir rahatsızlık olarak tıp literatürüne girişi 19. yüzyılın başları olarak kabul edilir.³⁷⁹ İslam tarihinde ise nefsi bir rahatsızlık olarak takıntılarla ilgili ilk tanımlamaların ve tedavi önerilerinin 9. yüzyılda Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934) tarafından yapıldığı görülmektedir.³⁸⁰

Yapılan tıbbî araştırmalar, OKB hastalığının beyin hücrelerinde ortaya çıkan çalışma bozukluğu, hormonların işlevlerinde bozulma, çocuklukta yaşanan travmalar ve kişilik özellikleri gibi farklı sebeplerden kaynaklanabileceğini göstermektedir.³⁸¹ Bundan dolayı, bedendeki diğer hastalıklardan farkı olmayan bedensel bir hastalık niteliğinde olduğu düşünülmektedir.³⁸² Bu yönüyle kişinin karakterinin zayıflığından kaynaklanan, bir uzmana gitmeden kendi kendine çözebileceği bir hastalık olmadığı da ifade edilmektedir.³⁸³

Uzmanlar, takıntı hastalarının akli dengelerinin yerinde olduğunu³⁸⁴ ve OKB hastalığının kişide irade dışı bir eyleme sebep olmadığını ifade etmektedir.³⁸⁵ Ancak takıntı haline gelen düşünceyle oluşan kaygı, kişiye zorlandığı eylemi gerçekleştirmeden rahatlamayacağı hissini oluşturduğu için kişi zorlandığı şeyi yapmak zorundaymış gibi hissetmektedir.³⁸⁶ Burada kişinin eylemde bulunurken istediği tek şey bu düşünceden ve yaşadığı stresten kurtulmaktır.

Yaygın olan dini takıntılar; içinde Tanrı'ya ve diğer dini öğelere karşı küfür ve saygısızlık sözlerinin oluşması; itikadi konularda şüpheye düşme; günah sayılan

³⁷⁸ Tan, *Takıntılar*, 23.

³⁷⁹ Koç, "Dinsel Bir Yaklaşımla Obsesif-Kompulsif Kişilik Bozukluğu", 131.

³⁸⁰ Ömer Faruk Söylev, "Din Perspektifinden Obsesif-Kompulsif Bozukluklar: Modern Yaklaşımlar ve Ebû Zeyd el-Belhî'nin Katkıları", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık 2020), 897; Belhî, *Mesâlihu 'l-ebdân*, 1-550.

³⁸¹ Tan, *Takıntılar*, 108.

³⁸² Tan, *Takıntılar*, 101.

³⁸³ Tan, *Takıntılar*, 102.

³⁸⁴ Tan, *Takıntılar*, 184.

³⁸⁵ Berat Yılmaz, "Obsesif Kompulsif Bozukluk Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar", *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences* 2/1 (Temmuz 2018), 22.

³⁸⁶ Berat Yılmaz, "Obsesif Kompulsif Bozukluk Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar", 22.

şeyleri yapma korkusu; ibadetlerle ilgili ritüellerde şüphe, sürekli tövbe ve dua etme, sürekli tekrarlama, temizlenme olarak görülmektedir.³⁸⁷ Bu tür durumları az veya çok şekliyle herkesin yaşadığına şahit olunmaktadır. Bunların içinde vesvese olan ile dini takıntı olanların arasında bir ayırım yapılabilir mi, sorusu zihinlere gelmektedir.

Vesvesenin obsesyon ile benzer ve farklı olan yönleri vardır.³⁸⁸ Obsesyon, “istenmeden zihne gelen, bireyi rahatsız eden, sıkıntı verici, tekrarlayıcı ve süreklilik arz eden düşünce, dürtü ve hayaller”³⁸⁹ olması bakımından vesvese ile benzerlik göstermektedir. Dini takıntılarının vesveseye yakın bir şekilde yaşandığı görülmektedir.³⁹⁰ Arapça’da OKB rahatsızlığı “*visvâsu’l-kahrî* (الوسواس القهري)”³⁹¹ tabiri ile ifade edilmektedir. Bazı araştırmalarda dini obsesyon yaşayanların çoğunun yaşadıkları durumu *vesvese* olarak tanımladıkları bu sebeple de mecbur kalmadıkça doktora gitmedikleri görülmüştür.³⁹² Arapçada OKB için kullanılan bu tabir OKB’nin vesvesenin devamı olan bir hastalık olduğu izlenimini oluşturmaktadır.

Dini obsesyon ile vesvese belirtileri, ortaya çıktığı alan ve yaşama etkisi açısından benzerlik gösterdikleri için çoğu zaman farklı alanlar tarafından açıklanmış eş anlamlı kelimeler gibi kabul edildikleri söylenebilir. Ayrıca vesveseden kurtulmak için tavsiye edilen yöntemler ile psikologların kullanmış oldukları bazı tedavi yöntemlerindeki benzerlik de bu izlenimi desteklemektedir.

Vesvese ve dini obsesyonun, rahatsızlığın sebeplerinin farklı yorumlanması ve farklı dallar tarafından açıklanmaları yönünden ayrıştıkları görülmektedir. Obsesyon insanın kendi bedeninden, beyindeki bazı maddelerdeki dengesizlikten kaynaklanan

³⁸⁷ Hanife Yıldız Yağcı, *Saplantılı Dini Davranışlar* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 37, 45, 48; Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, 233; Tan, *Takıntılar*, 21; Osman Amil, *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranışların Sosyo Demografik Açıdan İncelenmesi ve Vesvese İlişkisi* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 88.

³⁸⁸ Saygılı, *Strese Son*, 41.

³⁸⁹ Tan, *Takıntılar*, 22.

³⁹⁰ Taha Burak Toprak, “Dini Obsesyon ve Kompulsiyonların Psikoterapisinde Kuramlar, İmkânlar, Sınırlılıklar”, *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi* 1/1 (Ocak 2018), 123-141.

³⁹¹ Me’mûn Tefvik Mübeyyid, *el-Mürşid fi’l-emrâdi’n-nefsiyye ve ızdırâbâtü’s-sülûk* (Beirut: Mektebetü’l-İslâmî, 2006), 129. Velîd Yusûf Serhân, *el-Visvâsü’l-kahrî* (Ummân: Dâr Mecdalâvî, 2008), 11.

³⁹² Amil, *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranışların*, 68, 88.

ruhsal bir bozukluk olarak kabul edilirken; vesvesenin kaynağı olarak insanın nefsi, diğer kötü insanlar, cin ve şeytan gibi metafizik varlıklar gösterilmektedir.

Vesvese, genellikle inanç ve ibadet konularında insanı din dışı düşünce ve davranışlara yönelten, rahatsız eden bir iç itme olarak hissedilmektedir.³⁹³ Obsesyonlar daha yaygın ve geniş durumlarda görülürken vesvesenin daha çok dini içerikli özel bir alanda görülmesi de farklılaştıkları noktalardandır.

Dini obsesyon ile vesvese problemi; birçok yönden benzerlik gösterse de her ikisini de deney ve gözleme dayanan bilimsel bakış açısı ile açıklamanın imkansızlığı, vesvesede metafizik varlıkların etkisinin kabulü ve tedavi yöntemlerinin farklılaşması gibi durumlardan dolayı aynı manayı ifade eden problem durumları olarak kabul edilmeleri uygun olmayacaktır.³⁹⁴

Karadağ, yaptığı çalışmada obsesyonları vesvese çeşitleri olarak kabul etmiş ve her iki kavramın farklı alanlar tarafından açıklanmış, aynı anlamı ifade eden kavramlar olduğunu ifade etmiştir.³⁹⁵ İslam düşünce geleneğinde de dini obsesyonlara karşılık olarak *vesvese* kavramının kullanıldığını ifade edenler,³⁹⁶ vesveseyi psikolojik bir olay olarak görenler³⁹⁷ vardır. Ancak vesveseyi sadece psikolojiye ve insanın bedenine bağlamak kaynaklarımızda geçen vesvesenin tanımı ve sebepleri ile ilgili malumatla uyuşmamaktadır.

“Vesvesenin İbadetin Geçerliliği Üzerindeki Etkisi ve Etkili Olan Kaideler” adıyla yayınlanmış Arapça makalede klasik kaynaklarımızda *vesvese* olarak ifade edilen durumlar “visvâsü’l-kahrî” yani OKB olarak ele alınmış ve ibadetler özelinde

³⁹³ Hayati Hökelekli, “Vesvese”, *İslâm’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006), 4/458.

³⁹⁴ Ali Kerdiğe, *Psikoloji ve Din Açısından Takıntı-Vesvese* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 44.

³⁹⁵ Bülent Karadağ, *Hadisler Işığında Vesvese ve Korunma Yolları*, (Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 7, 8.

³⁹⁶ Abdul Latif Abdul Razak, “Obsessive-Compulsive Disorder: It’s What and How from an Islamic Perspective”, *Global Journal Al-Thaqafah* 4/1 (Haziran 2014), 7; Prof. Dr. Sabri Erturhan, “Vesvesenin Talâka Etkisi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2/24 (2014), 208; Saygılı, *Strese Son*, 40.

³⁹⁷ Hökelekli, “Vesvese”, 4/458.

fikhî açıdan değerlendirilmiştir.³⁹⁸ Bu çalışmada OKB'nin bir akıl hastalığı³⁹⁹ olduğuna işaret etmekle beraber sebebini 'şeytan' olarak ifade etmesi⁴⁰⁰ dikkat çekmektedir. Aklî muhakeme, irade hâkimiyeti ayrımı yapmadan akıl hastalığı olduğuna işaret ettiği OKB'nin ibadetlerde hiçbir etkisinin olmadığını vurgulaması ve klasik eserlerdeki vesveseyi 'OKB' yani tıbbi bir hastalık olarak tanımlamasının isabetli bir yaklaşım olmadığı söylenebilir.

Psikiyatrist Hasan Herken, günlük hayatta herkesin başına gelen ve halk arasında 'vesvese' olarak ifade edilen küçük şüphe ve emin olamama durumlarının psikiyatrik bir hastalık manasını taşımadığını ifade etmektedir.⁴⁰¹ Bu şüpheler kişiyi rahatsız edip işlevselliğini bozduğunda ve ciddi zaman kaybına neden olduğunda psikiyatrik bir rahatsızlık olduğunun düşünülebileceğini ifade ederek vesvese ile psikolojik hastalık arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir.⁴⁰² İnsanların yaşadığı dini şüphelere bakıldığında *vesvese* tabiri ile ifade edilen durumların her zaman obsesyona karşılık gelebilecek kadar takıntı ve problem oluşturmadığı da görülmektedir.

Vesvesenin hem dinî hem de psikolojik yönü olan bir problem olduğu söylenebilir. Obsesyon gibi vesvese de insanı ruhsal yönden bunaltan, kaygılandırıcı; fiziksel olarak da meşgul eden bir problem olabilmektedir. Bununla beraber vesvese ile dini obsesyonu yaşantısal olarak birbirinden ayırmanın ciddi manada zor olduğu örnekler de görülmektedir. İslâmî kaynaklara bakıldığında vesvesenin iradeyi aşan, bilinçsizce hareket etmeye sebebiyet veren, akli alan bir durum olarak bahsedilmez. Vesvese, her insanın yaşantısında olan, *aşılabilir bir imtihan* olarak tanımlanmaktadır.⁴⁰³ Vesvesede kişinin eliyle tuttuğu, gözüyle gördüğü, kulağıyla duyduğu şeye itimat edip; akli ve iradesiyle yapıp yapmamayı seçebildiği bir irade vardır. Herkes zaman zaman tereddütler, kuşkular yaşayabilir. Müftülüklere vesvesesiyle ilgili fetva sormaya gelen bazı kişilerin açıkça algısını, iradesini ve beden

³⁹⁸ Shavish Murad, "أثر الوسواس القهري في صحة الطهارة والعبادات والضوابط والقواعد المتحكمة فيه", *Batman Akademi Dergisi* 7/2 (Aralık 2023), 152-162.

³⁹⁹ Shavish Murad, "أثر الوسواس القهري", 154.

⁴⁰⁰ Shavish Murad, "أثر الوسواس القهري", 158.

⁴⁰¹ *Bloomberg*, "Vesvese psikiyatrik hastalık belirtisi" (12 Haziran Çarşamba 2013), 1.

⁴⁰² *Bloomberg*, (12 Haziran 2013), 1.

⁴⁰³ İbn Kudâme, *Zemmü 'l-vesvâs*, 98.

hâkimiyetini kaybetmiş oldukları müşahede edilmektedir. Fetva için müftülüklere gelen bir müstefti; gusül abdesti alırken bir saat suyun altında kaldığı halde yine de her yerine suyun ulaşım ulaşmadığından emin olamadığı için telefonunun kamerasını açıp duşa girdiğini, buna rağmen guslünün olup olmadığı noktasında hala şüphe duyduğu için bir hocaya sorma ihtiyacı hissetmesi, irade hâkimiyetinin yitirilmesine örnek olarak verilebilir. Yine, bir günde beş kere fetva hattını arayıp aynı soruyu soran, her seferinde aldığı cevabı anlama ve kavrama problemi yaşayan, şüphesinden bir türlü kurtulamayan, hayatını normalleştiremeyen kişilerin yaşadığı durumun, basit bir vesvese olduğundan da bahsedilemez.

Vesvesenin aşırı artması, büyük huzursuzluk, bitkinlik meydana getirmesi, tutarsızca hareket etmeye sebep olup süreklilik arz etmesi ve insanın tek başına bununla baş etmekten aciz kalması halinde yaşanan durum dini obsesyon gibi psikolojik bir rahatsızlık olarak nitelendirilebilir.⁴⁰⁴ Normalde vesvese kişinin kendi başına baş edebileceği telkinler ve hâtıratlar iken; dini obsesyon ruhsal ve bedensel bozukluk boyutuna ulaşmış tedavi edilmesi gereken bir hastalık hali olmaktadır.⁴⁰⁵

Psikolojik rahatsızlıkların oluşmasında vesvesenin de etkisinin olduğu kabul edilmektedir. Bu konuda vesveseyi bırakmayıp arkasından gitmenin, vesveseyi gerçek sanmanın böyle bir sonucu doğurabileceği söylenebilir. Vesveseli kişi aklında sürekli bir düşünce ile meşgul olur ve bu düşüncenin yoğunluğu ile normalde akıllı insanların yapmayacağı eylemlerde bulunabilmektedir.⁴⁰⁶

Bazı kaynaklarda beden mizacının vesveseye sebep olabileceği⁴⁰⁷ ve vesveseyi akıl hastalığının en hafif hali olarak kabul edenler vardır.⁴⁰⁸ Hastalık arttıkça ahmaklığın oluşacağı ve devam etmesi durumunda da ateh (akıl zayıflığı, bunaklık) halini alacağı ifade edilmektedir. Bunların hepsini yaşayan kişiye de *mecnûn* denilmiştir.⁴⁰⁹ Muhaddis Abdürrezzâk (ö. 211/826-27) *el-Musannef*'inde "Mecnûn ve Müvesvis Bâbı" açarak akıl hastası ve vesveseli kimselerle ilgili rivâyetlere aynı

⁴⁰⁴ Hayrani Altıntaş, "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 66; (örnek: Tan, *Takıntılar*, 21.).

⁴⁰⁵ Kerdîge, *Psikoloji ve Din Açısından Takıntı*, 48.

⁴⁰⁶ Kal'acî - Kuneybî, *Mu'cemu'l-ğati'l-Fukahâ*, 503.

⁴⁰⁷ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 507.

⁴⁰⁸ Seâlibî, *Fikhü'l-luğa*, 1/225.

⁴⁰⁹ Seâlibî, *Fikhül-luğa*, 1/225.

başlıkta yer vermiştir.⁴¹⁰ Tüm bunlar hastalık olarak OKB'nin henüz tanımlanmadığı dönemlerde vesvesenin daha geniş manaları kapsayacak şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu sebeple fıkıh kitaplarında vesveseli kişinin bazı tasarruflarını geçersiz sayan fetvalar da bulunmaktadır. Bunlara konunun ilgili yerlerinde değinilecektir.

Peygamberimizin gusül abdesti ve abdest alırken kullandığı su miktarlarının ilmihal kitaplarında ve hadis kaynaklarında yer almasının, israfı önlemek ve kişiyi aşırılıklardan uzak tutmak gibi faydaları vardır. Obsesif kompulsif kişilik bozukluğunun, çeşidi ne olursa olsun, kişinin davranışlarında aşırılığa kaçması şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir.⁴¹¹ Örneğin temizlik konusunda aşırılığa kaçan kişilerde temizlik obsesyonu yaygın görülürken, dini tutum ve davranışlarında aşırılığa kaçan kişilerde ise dini konularda obsesyon ve kompulsiyonlara rastlanılmaktadır.

OKB hastalığında ilaç tedavisi ve ruhsal terapi tedavisi uygulanmaktadır.⁴¹² Bilişsel terapi tedavisinde kaygı ve korkunun üstüne gitme, uyaranlarla yüzleştirme, cevap verme ve bütün zorlayıcı hareketleri denetleyerek tepki vermenin engellenmesi tekniklerinden yararlanır.⁴¹³ OKB'de ilaç tedavisi uygulanan hastalarda ilaç kesilince hastalığın tekrarlama oranı yüksekken psikoterapi uygulananlarda hastalığın tekrarlama ihtimalinin daha düşük olduğu görülmüştür.⁴¹⁴ Bu hastalardan endişe, korku oluşturan, kaygı veren takıntılı düşünceleri yüksek sesle söylemesi, tekrarlama, kâğıda yazması istenir. Bunları yaparken kaygı düzeyini azaltan, rahatlatan (abdest almak, tövbe etmek, elbise değiştirmek, sürekli fetva sormak, onaylanmak gibi) zorlayıcı davranışları yapmasına engel olmak öğretilir.⁴¹⁵ Takıntılı davranışın üstüne 20-30 saat gidebilen ve artan kaygısına rağmen buna dayanabilen birinin büyük ölçüde takıntısından kurtulacağı ifade edilmektedir.⁴¹⁶ Modern tıpta

⁴¹⁰ Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk, *el-Musannefi'l-hadis* (Beirut: Meclis İlmî, 1972), 7/79, 80.

⁴¹¹ Koç, "Dinsel Bir Yaklaşımla Obsesif-Kompulsif Kişilik Bozukluğu", 144.

⁴¹² Köknel, *Genel ve Klinik Psikiyatri*, 233.

⁴¹³ Köknel, *Korkular*, 219-220; Tan, *Takıntılar*, 195; Pyrdon ve Clark, *Takıntılarla Başa Çıkma*, 110.

⁴¹⁴ Tan, *Takıntılar*, 198.

⁴¹⁵ Köknel, *Korkular*, 220.

⁴¹⁶ Tan, *Takıntılar*, 196.

vesvese, dinî takıntı kabul edilerek davranış terapisi ve ilaç tedavisi ile tedavi edilmeye çalışılmaktadır.⁴¹⁷

İbadet esnasında aklına erotik görüntüler, kutsal şeylere küfürler, Allah var mı yok mu şüpheleri gelen kişilerin, bu tür rahatsız eden düşünceyi kafasından atmaya çalışmayı bırakması istenir. Bu istenmeyen düşüncelerde ‘bırak gelsin yöntemi’ uygulanır. Bu tür kötü hissettiren düşünceleri kovmaya çalışmak takıntıyı artırmaktadır. Burada yapılması gereken şey bu düşünceleri kovmaya çalışmaktan vazgeçmek, onlara cevap vermemek; hatta fikrin gelmesini isteyerek ona meydan okumaktır.⁴¹⁸ Çünkü akla gelen bir düşünce bize zarar veremez. Allah’a küfür eden tarzda dinî takıntılar yaşayanlar hem dünyalarını hem de ahiretlerini kaybetmenin ıstırabını çeker, büyük bir utanç ve suçluluk duygusu hissederler. Bu durumda rahatsız eden düşünceyi kafadan atmaya çalışmak düşüncenin daha çok saldırmaya sebep olacaktır; ama ‘bırak gelsin’ diyerek ehemmiyet vermemek hatta takıntılı düşünceyi bilinçli olarak, inadına zihne getirmeye çalışmak ile takıntıdan kurtulmak mümkün olabilecektir.⁴¹⁹

Dua ve namaz normalde insanı rahatlatan, ona huzur veren ibadetlerdir; ama bazen dua ve namaz ibadet olmaktan çıkıp sadece takıntıdan dolayı gerçekleştirilen bir eyleme ve anlamsızca tekrarlanan sözcüklere dönüşebilir.⁴²⁰ Takıntılı kişi bin kere besmele çeker ancak bunu Allah’ı anmak için değil, hastalıktan kaynaklanan kaygıyı azaltmak için yapmaktadır.⁴²¹ Bu noktada onlara ibadetin yapılış amacını ve ibadetteki maksadı hatırlatmak faydalı olacağı ifade edilmektedir.

Dindar insanlara ibadet esnasında cinsel takıntılarının musallat olduğu ve tekbir alıp namaza durduklarında gözlerinin önüne rahatsız edici görüntüler geldiği anlatılmaktadır. Takıntı hastalarının genellikle çok dürüst, güvenilir, başarı ve sorumluluk sahibi, birine zarar verme ve suç işleme ihtimali düşük, aslında ahlaki kurallara çok dikkat eden ve önemseyen insanlar olması dikkat çekmektedir.⁴²²

⁴¹⁷ Saygılı, *Strese Son*, 45.

⁴¹⁸ Tan, *Takıntular*, 197.

⁴¹⁹ Tan, *Takıntular*, 203.

⁴²⁰ Tan, *Takıntular*, 69.

⁴²¹ Tan, *Takıntular*, 68.

⁴²² Tan, *Takıntular*, 21, 84, 204.

Dinî takıntılardan biri de Allah var mı yok mu sorusunu bir türlü kafadan atamamaktır. Bu bir inanç sorgulaması değildir; çünkü bu kişiler Allah'a kuvvetle inanırlar. Dinî takıntıları olan kişiler bunun bir hastalık olduğunu beyinlerindeki biyolojik bozukluktan kaynaklandığını bilmedikleri için kendilerini küfrün eşliğinde veya zayıf imanlı kişiler olarak görerek daha fazla etkilenmektedirler.⁴²³

1.7. Vesveseyi Önleme Yolları ve Âlimlerin Tavsiyeleri

Vesvesenin manası netleştikten sonra çalışmamızın bu kısmında vesveseyi önlemek için alınacak tedbirler ve âlimlerin uygulanmasında fayda gördüğü tavsiyeler ele alınacaktır.

İnsanı huzursuzluğa sevk eden, inanç ve ibadet hayatını derinden etkileyen en önemli problemlerden biri de vesveselerdir. Hz. Peygamber vesveseden kurtulmak için ashabına çözüm öneri ve telkinlerde bulunmuştur. Gerçekten de bu önerileri yerine getirenlerin yaşadıkları sorunlardan kurtuldukları, bir daha gelmek zorunda kalmadıkları görülmektedir. Âlimlerin vesvesenin çözümü için verdiği tavsiyeler şu şekildedir.

1. Bilgi sahibi olmak.

Vesveselerden kurtulmak için öncelikle iman, ibadet, temizlik, helal-haram gibi dini konulardaki bilgi eksikliğini gidermek gerekmektedir.⁴²⁴ Söz ve davranışlarda sünnete uymak ve Hz. Peygamberin(sas) yolunda yürüme kararlılığı göstermek gerekmektedir.⁴²⁵ Doğru bilgiyi edinerek vesveseyi ayırt edebilmek ve vesvesenin kişiye verdiği zararları fark edebilmek önemlidir.⁴²⁶

İmam Gazzâlî, vesveselerin daha çok avâmda meydana gelişine dikkat çekerek ilmî yetersizliğin vesveseleri artırdığını belirtmektedir.⁴²⁷ Dinde aslolan Peygamberin yaşantısını bilip ona tabi olmak ve onun gibi amel etmeye çalışırken vesvesenin peşinden giden kişi yavaş yavaş vesvesesini din zannetmeye başlayacaktır.⁴²⁸

⁴²³ Tan, *Takıntılar*, 84.

⁴²⁴ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/231; Özağar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/502.

⁴²⁵ İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 77.

⁴²⁶ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/232.

⁴²⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/36; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 388.

⁴²⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Rûh*, 567.

Peygambere itaat eden Allah'a itaat etmiştir; Ona karşı gelen de Allah'a karşı gelmiş olacaktır.⁴²⁹

İbadetinde şüpheye düşen, emin olmayan kimsenin ibadetin temel şartlarının yerine gelip gelmediğini araştırması veya bilen birine sorması gerekir.⁴³⁰ Vaktin girip girmediği, kiblenin neresi olduğu, hilalin görülüp görülmediği gibi. Araştırdıktan sonra emin olduğu şey üzerine ibadetini bina etmesi uygun olacaktır.⁴³¹

Şeytan ibadet edenlerden çoğunu ilimlerinin az olduğu konularda aldatmaktadır.⁴³² Bu sebeple bir konuda tereddüde düşüldüğü zaman hemen araştırmak, bir bilene sormak o konuda oluşabilecek vesveselerin en başta önlenmesine vesile olabilir.

Allah Teâla: “*Şüphesiz ki benim kullarım üzerinde senin hiçbir saltanatın/nüfuzun yoktur.*”⁴³³ âyetinde kalbini ihlasla Allah'a bağlamış olanlara ‘benim kullarım’ diye hitap etmektedir. İman ettikten sonra doğru yolda salih amelleri ile sebat edenler Allah'ın desteğine ve yardımına mazhar olacaklardır. Bu destek ile vesveselere karşı şeytanın kendilerine nüfuz edemeyeceği bir güç kazanacaklardır. Bu sebeple İsrâ Suresi 64. âyette şeytanın hangi yöntemi kullanırsa kullansın Allah'ın gerçek kulları üzerinde bir tesiri olmayacağı bildirilmektedir. Bu âyet müminin şeytandan daha güçlü olduğuna işaret etmektedir. İnananlara cesaret ve ümit vermektedir. Allah, şeytanın vesveselerini, tahrik ve saptırmalarını insandan uzaklaştırarak onu korumaktadır.⁴³⁴ Yine bu âyet-i kerimede insanın kendisini şeytandan koruma noktasında tek başına yetersiz ve güçsüz olduğu, “*Onlara vekil olarak Rabbin yeter.*”⁴³⁵ ifadesi ile ortaya konulmaktadır.

Şeytan, ahirette hesap gününde kendisine uyup günah işleyenlerin suçlamalarına “*Benim sizi zorlayacak bir gücüm yoktu. Sadece ben sizi çağırdım siz de icabet ettiniz. O halde beni kınamayın, kendinizi kınayın.*”⁴³⁶ diyerek karşılık

⁴²⁹ İbn Mâce, “Mukaddime”, 1.

⁴³⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/492.

⁴³¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/492.

⁴³² İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 154.

⁴³³ el-İsrâ 17/65.

⁴³⁴ Râzî, *et-Tefsîrî'l-kebir*, 21/370

⁴³⁵ el-İsrâ 17/65.

⁴³⁶ İbrâhîm 14/22.

verecektir. Bu âyet de şeytanın insanın iradesinin üzerinde zorlayıcı bir tesirinin olamayacağını vurgulamaktadır. Şeytan, dünyada insanlara işledikleri günah ve hataları güzel veya önemsiz göstermek; hevâ ve hevese uymaya çağırarak; vesvese vermek- huzurunu kaçırmak şeklinde yavaşmaktadır. Âyet-i Kerime açıkça şeytanın insanlar üzerinde çağırarak ve fısıldamak haricinde herhangi bir hükmünün olmadığını ifade etmektedir.⁴³⁷

Amelin en güzelini aramak, mükemmel olduğuna kanaat edinceye kadar tekrarlamak, bunula kibir ve gurura düşmek de bir vesvese olarak kabul edilmiştir.⁴³⁸ Bu sebeple vesvesesi olan kimseye, bu vesvese kesilinceye kadar dinde genişlik ve kolaylık sağlanan hükümlerle ve ruhsatlarla amel etmesi tavsiye edilmiştir.⁴³⁹

2.Allah'a sığınmak ve dua etmek

Allah'a sığınmanın şeytanın vesvese vermesine ve vesvesenin kişinin üzerinde etkili olmasına engel olacağı âyet ve hadislerde ifade edilmektedir.⁴⁴⁰ Pek çok âyette Allah'a sığınma, emir sığınsıyla emredilmektedir.⁴⁴¹ Allah ve Hz. Peygamber'in bize öğretmiş olduğu dualarla Allah'a sığınmak önem arz etmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'in Felak Sûresinde bedene zarar verebilecek şeylerden Allah'a sığınma, Nâs Sûresinde ise insanın ruhuna ve hissiyatına gelebilecek zararlı şeylerden Allah'a sığınma öğretilmektedir.⁴⁴² Nâs Sûresinde özellikle insanlara düşmanlığı ile bilinen şeytanın şerrinden sığınılmaktadır.⁴⁴³ Vesvese verenin şerrinden Allah'a sığınma (istiâze) kalpte gerçekleşir. İnsanlara vesvese verenin şerrinden insanın her haline vakıf olan Allah'a sığınırım, demektir.⁴⁴⁴

Eûzü kelimesinin sığınmak, himaye edilmeyi dilemek ve yapışmak manaları vardır. İstiâze çekmek; Allah'ın rahmetine sığınıyorum, O'nun lütfuna kendimi yapıştırıyorum, demektir.⁴⁴⁵

⁴³⁷ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebir*, 1/85.

⁴³⁸ Said Nursî, *Sözler*, 250.

⁴³⁹ Hâdimî, *el-Berikatü 'l-Mahmûdiyye*, 4/248.

⁴⁴⁰ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebir*, 21/251.

⁴⁴¹ el-A'raf 7/100; en-Nahl 16/98-100; Mü'minûn 23/97; Fussilet 41/36.

⁴⁴² Beyzâvî, *Envârü 't-tenzîl*, 3/587.

⁴⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6413.

⁴⁴⁴ Zemahşerî, *e-Keşşâf*, 4/817.

⁴⁴⁵ Râzî, *et-Tefsîrû 'l-kebir*, 1/71.

İstiâzeden maksat şeytanın vesvesesinin şerrinden her şeye gücü yeten Allah'a sığınmaktır. Kulun Rabbinin yüceliğini ve kendi acziyetini bilerek istiâze ile sığınması gerekir.⁴⁴⁶ Bu da insanın dünya ve ahirette yararına olacak şeyleri kendi başına elde etmekten aciz olduğunu göstermektedir.⁴⁴⁷

Önünden, arkasından, sağından, solundan vesvese verilen insan için geriye “alt ve üst”ten oluşan iki cihet kalmaktadır. Fahreddin er-Râzî, bu iki cihetin insanın vesveseden korunması için bırakılan alanlar olduğunu belirtir. Devamında da insan, ellerini huşû ile semaya kaldırıp dua ederek ve alnını ihlasla yere koyup secde ederek şeytanın elinden kurtulabilir, der.⁴⁴⁸

Başına önemli bir sıkıntı, dert gelen kişi bunu çözmek için önce ailesine, velisine danışır; çare bulamazsa sırayla valinin, başbakanının, cumhurbaşkanının kapısını çalar. Aynen bu şekilde Nâs Sûresinde Allah Teâla hem ulûhiyet hem rubûbiyet hem melikiyet sıfatlarıyla zikredilmiş ve bunların hepsi ile bir sığınma talebinde bulunulmuştur. Bu da hem sığınılan derdin/afetin ve şeytanın vesvesesinin büyüklüğüne; hem de kulu bu afetten koruyacak olan Allah'ın yüceliğine ve kapsayıcılığına da işaret etmektedir.⁴⁴⁹

Nahl Sûresinde Kur'ân okumadan önce Allah'a sığınmanın tavsiye edilme sebebiyle ilgili olarak âlimler; 'kişinin kendini beğenerek ibadetinin sevabından mahrum olmasının önüne geçmek için' açıklamasını yapmaktadırlar.⁴⁵⁰ “Üç şey helake götürür.”⁴⁵¹ hadisinde Peygamber Efendimiz, kişinin kendini beğenmesini de mühlikâtan/ helake götüren şeylerden olarak ifade etmektedir. Yüce Rabbimiz Kur'ân okumak gibi hayırlı bir amelde dahi şeytanın kişiyi ibadetin mükâfatını giderecek bir hale sürüklememesi için kendisine sığınmayı emretmektedir. Burada istiâzeden maksat Kur'ân okurken şeytanın vesvesesini gidermek için Allah'a sığınmaktır.⁴⁵² Râzî, bu sebeple hem Kur'ân okumaya başlarken hem de bitirince istiâze çekmenin

⁴⁴⁶ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/72.

⁴⁴⁷ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/72.

⁴⁴⁸ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 14/216.

⁴⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8/6417.

⁴⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/70.

⁴⁵¹ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 1/91, (No. 313); Müttakî, *Kenzü'l-ummâl*, 15/928 (No. 43594).

⁴⁵² Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/70.

doğru olacağını ifade etmektedir.⁴⁵³ Âlimler bu âyet sebebiyle namazdaki kıraat veya namaz haricindeki kıraatlerde istiâzenin vucûbiyetini tartışmışlardır. Konumuzun kapsamı içerisinde olmadığı için bu ihtilaflara değinmeyeceğiz.

Şeytanın hak yoldan uzaklaştırmakla verdiği vesvesenin tam karşısında Allah'ın meleklerin ilhamı ile desteklediği tevfiği ve yardımını vardır.⁴⁵⁴ Kalp melekten gelen ilhamları da şeytandan gelen vesveseleri de eşit şekilde kabul etmeye elverişli yaratılmıştır.⁴⁵⁵ Taraflardan birinin ağır basması kişinin bunlardan birini kabul edip oraya yönelmesi ve diğer taraftan yüz çevirmesi ile gerçekleşecektir. Kişi hangi tarafa meylerse kalbi o tarafın karargâhı olur. Hayra ve ibadete yöneldiğinde kalbi meleklerin iniş yeri olur, ahlakı meleklerle benzer; şerre ve günaha yöneldiğinde ise kalbine şeytanlar yerleşir öfke ve şehvetinin esiri olur.⁴⁵⁶

Allah Teâla: “*Müttakilerin durumu, şeytandan kötü bir düşünce geldiğinde hemen Allah'ı hatırlayarak doğru yolu bulmalarıdır.*”⁴⁵⁷ buyurarak takvanın doğruyu bulmadaki nurlu irşadına dikkat çekmektedir. Hz. Peygamberin de her halinde şeytandan Allah'a sığındığı ve dua ettiğine dair pek çok rivayet vardır.⁴⁵⁸

Gönle doğan fiiller ve vesveselerde Allah'ın kullarına sağladığı imkânlarla sarılmak, batıla götüren sebepleri/yolları bilmek, hakka tutunmak ve Allah'ın bunu defetmek için bize göndereceği lütfu talep ederek O'na sığınmak tavsiye edilmektedir.⁴⁵⁹

3.Zikirle kalbi meşgul etmek

Her kalpte şeytanın vesvesesi vardır. Kalp, Allah'ı zikrederse şeytanın ona vesvese verme imkânı azalır ve melekler gelerek iyiliği ilham etmeye başlarlar. Kalp, hep dünyayı ve arzularını hatırlar ve bunların peşinden giderse meleklerin ilhamı kaybolur ve şeytanlar vesvese vermeye başlarlar.⁴⁶⁰ Hz. Peygamber: “*Şeytan*

⁴⁵³ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 1/71.

⁴⁵⁴ Tirmizî, “Tefsîr”, 3 (No. 2988).

⁴⁵⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/28.

⁴⁵⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/28.

⁴⁵⁷ el-A'râf 7/201.

⁴⁵⁸ bk. Müslim, “Deavât”, 54; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 18; “Sünnet”, 20; “Salât”, 18, 121, 122; Tirmizî, “De'avât”, 41; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 2/35.

⁴⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 17/405.

⁴⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/28.

hortumunu Ademoğlunun kalbinin üzerine koyar; âdemoğlu Allah'ı zikrederse gizlenir, Allah'ı anmayı unutursa şeytan onun kalbini yutar."⁴⁶¹ buyurmaktadır.

Hz. Peygamber: "*Kanın damarlarda dolaştığı gibi, şeytan da insanoğlunun damarlarında dolaşır.*"⁴⁶² buyurmaktadır. Kalbi şeytandan kurtarmanın misali bardaktaki hava gibidir. Bardaktan havayı boşaltmak istediğinde ona su gibi her yerine nüfuz edecek bir şey koymak gerekir.⁴⁶³ Bu da kalbi Allah'ı zikirle meşgul etmekle olur. Şeytanın vesvesesi gece ile gündüzün birbiri ardından gelişi gibidir.⁴⁶⁴ Nur varsa zulmet kaybolur, nur yoksa her yeri karanlık kaplar.

Vesveseden kurtulmak için âyetlerde ve hadisi şeriflerde tavsiye edilen şey Allah'ı zikretmektir. Yani kalbe vesveseyi veren şeyden başka bir şey koymaktır.⁴⁶⁵ Çünkü hastalılar zıddı ile tedavi olunur.⁴⁶⁶ Kalbi şeytanın vesvesesinden koruyan ve mutmain kılan şey ancak Allah'ı anmaktır.

Peygamberimiz şeytandan bir vesvese geldiği zaman "*Âmentü bi'llahi ve rasulihî*"⁴⁶⁷ demeyi tavsiye diyor. Peygamberimiz kalbe gelen vesvese için herhangi bir delil ya da yanlışlama yapmadan, vesvese ile mücadele etmeden sadece zikir ile ona mukabele edip hemen yüz çevirmeyi tavsiye etmektedir.⁴⁶⁸

Kalp, takvâ ile tamir edilip kötü sıfatlardan temizlendiği zaman zikrin faydası olur.⁴⁶⁹ Aksi takdirde dilin konuşmasından öteye geçemediği için kalbe tesir edemez. Aç karna içilmesi gereken ilacın tok karnına içildiğinde vücuda tesir etmemesi gibi takvâ ile kalbî arzuları boşaltmadan çekilecek zikrin de bir faydası olmayacaktır.⁴⁷⁰

⁴⁶¹ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsilî. *el-Müsnedü Ebi Ya'lâ el-Mevsilî* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1434/2013), 6/226 (No. 4301); İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 25.

⁴⁶² Buhârî, "Ahkâm", 21; Müslim, "Selâm", 23; Ebû Dâvud, "Savm", 79; Tirmizî, "Radâ", 17.

⁴⁶³ Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 4/186.

⁴⁶⁴ Münâvî, *Fezû'l-kadîr*, 4/186.

⁴⁶⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/28.

⁴⁶⁶ Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/234.

⁴⁶⁷ Müslim, "İmân", 60.

⁴⁶⁸ Nevevî, *Sahih-i Müslim bi's-Şerhi'n-Nevevî*, 2/155.

⁴⁶⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/37.

⁴⁷⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/38.

4.Vesveseye önem vermemek.

Vesveseyi bitirmenin bir yolu da ona iltifat etmemek, onunla meşgul olmamaktır.⁴⁷¹ Eğer kişi onunla meşgul olmaya devam edilirse her abdest ve namaza kalktığında benzer şüpheler yaşanmaya devam edecektir.

Vesvese manevî bir hastalık olarak da görülmektedir. Aşırı önemsenirse büyür, şişer, dal budak salar; küçük görülürse küçülür kaybolur, hiçbir etkisi kalmaz.⁴⁷² Vesvese insana musallat olan bir arıya benzer; meşgul olunursa insana saldırır, meşgul olunmazsa bırakır gider.⁴⁷³ Bu sebeple vesveseyi tanımak ve fark ettiğinde önemsememek, vesveseyi kendi benliğinden bilmemek gerekir. Zihne gelen bir yılan veya akrep tasavvurunun gerçekte kişiyi ısırmayacağını herkes bilir. Eğer vesveseden korkulursa insanı hasta edebilir fakat korkulmazsa kişiden tamamen kaybolmasa da gizli olarak kalır.⁴⁷⁴

Kendisine vesvese gelen kişi ‘def ol, ben temizim.’ diyebildiğinde ve vesvese sebebiyle yapmaya devam ettiği eyleme direnebildiğinde Allah’ın izni ile kurtulacaktır.⁴⁷⁵ Vücudunda herhangi bir hastalık veya şikâyeti olan kişi bundan kurtulmak için çabalar ve şifa olacak ilaçları arayıp bulmaya çalışır. Vesvesenin kişide yerleşmesinin sebeplerinden biri de bundan kurtulamayacağına inanılmasıdır.⁴⁷⁶ Hâlbuki Allah her derdin, hastalığın devasını da yaratmıştır.⁴⁷⁷

5.Kişinin kendini rahatlatan eylemlerde bulunması

Vesvesenin giderilmesi için gerekli çözümlerin bazısı insanın kendi içindedir; bazısı da dışarıdan gelecek yardımlar şeklindedir. Kişi yalnızlıktan sakınmalı, yalnız ve tek başına kalmamalıdır. Çünkü yalnızlık kişiyi savunmasız hale getirdiği için

⁴⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/212; Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 1/33; Nevevî, *Sahih-i Müslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, 2/155; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva’l-kübra’l-fikhiyye*, 1/149; Said Nursî, *Sözler*, 248.

⁴⁷² Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/501; Said Nursî, *Sözler*, 248.

⁴⁷³ Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/501.

⁴⁷⁴ Said Nursî, *Sözler*, 248.

⁴⁷⁵ Orhan Çeker, *İlm-i Hâl’im* (Konya: Tekin Kitabevi, 2020), 427.

⁴⁷⁶ Belhî, *Mesâlihu’l-ebdân*, 521.

⁴⁷⁷ Buhari, “Tıb”,1; İbn Mâce, “Tıb”, 1.

vesveseleri harekete geçirebilir.⁴⁷⁸ Başka insanlarla konuşmak ve muhatap olmak ile ihtiyaç duyulan konuşmayı gerçekleştirilerek kişiyi rahatlayabilir.⁴⁷⁹

Bir meşguliyet olmadığında kişi aklındaki bir şeylerle uğraşmaya meyil edebileceğinden vesvesesi olan kişi boş kalmaktan sakınmalıdır.⁴⁸⁰ Vakit ve imkân buluyorsa, günümüzde adına hobi denilen hat ile meşgul olmak, el sanatları, müzik, resim gibi zevk alacağı sanatlarla uğraşması tavsiye edilir.

Kişi, içinde oluşan, hatırına gelen şey hakkında düşünmekten korkmamalıdır.⁴⁸¹ Kişi kendini aklen vesvesesine hazırlamalı, mantıkî deliller ve akıl gücü ile vesveseden kurtulmaya çalışmalıdır.⁴⁸² Kendini eğiterek korku ve hüznlerden kendini uzaklaştırmak için silah edindiği fikirlerle rahatlamaya çalışmalıdır.⁴⁸³

Hayattaki imtihanlara bakıldığında kişi en zor ve en acı veren bir hastalığa bile yakalansa zaman içinde bu hastalıktan kurtulmak için gerekli tedavi uygulamalı ve iyileşeceğini ümidini kaybetmemelidir.⁴⁸⁴ Kendini rahatlatmalıdır. Başkalarının aynı meseleyi kendisi gibi önemsemediklerini düşünerek bu olumsuz düşüncelerin aslının olmadığını anlaması gerekir.⁴⁸⁵

Ariflerden birinin “*Kim Allah’ın kaderdeki sırrını bilir ve kavarsa musibetlere katlanmak ona kolaylaşır.*”⁴⁸⁶ dediği nakledilir. Vesvese aşırıya kaçmamak ve kişinin üzerinde galebe çalmamak şartıyla aslında uyanıklığa, araştırmaya yöneltir ve ibadette ciddiyete vesiledir.⁴⁸⁷ Kişinin üzerinden lakaytlığı, ehemmiyet vermemeyi giderir.

Dinle ilgisi olmayan, günaha dalmış insanlara vesvese vermek için herhangi bir sebep yoktur. Zaten nefsinin arzularına ve şeytana tabi olmuş durumdadırlar. Onlara şeytanın vesvesesi olsa olsa o yolda devam etmeleri için bir teşvik, yaptıklarını

⁴⁷⁸ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 527.

⁴⁷⁹ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 523.

⁴⁸⁰ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 527.

⁴⁸¹ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 523.

⁴⁸² Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 531.

⁴⁸³ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 523.

⁴⁸⁴ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 535.

⁴⁸⁵ Belhî, *Mesâlihu'l-ebdân*, 535.

⁴⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 15/437. (Râzî, tefsirinde “من عرف سر الله في القدر هانت عليه المصائب” şeklindeki ibarenin hadis olduğunu ifade ediyor. Ancak hadis kaynaklarında bulunamamıştır.)

⁴⁸⁷ Said Nursî, *Sözler*, 252.

güzel gösterme, onaylama şeklinde bir tasdik şeklinde olabilir. Şeytanın ana hedefi, inananları imandan çıkarmak ve ibadeti terk etmelerini sağlamak olduğu için özellikle inançlı ve dindar insanlar arasında dini konularda vesveseye daha çok maruz kalındığı görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

VESVESENİN FIKHÎ AÇIDAN

İMAN, İBADET VE MUAMELAT KONULARINA ETKİSİ

Bu bölümde tezimizin ana konusunu teşkil eden ibadetler ve muamelatta vesvesenin etkileri üzerinde durulacaktır. Fakat, iman ve ibadet konuları zaman zaman iç içe geçtiğinden -tezimizin esas konusunu teşkil etmese de- imani meselelere kısmen temas edilmesinin faydalı olacağı kanaatiyle kısa bilgi sunulacaktır. Mesela, iman ve imanla ilgili delillendirmeler normalde kelimelerin alanına girmekle birlikte riddet meselesi; dine girmek, dinin hükümlerini uygulamak, küfür sözleri söyleyen kişinin mürted sayılıp sayılmaması, nikâhının durumu ve sonuçları gibi kısmî/cüzî bazı fikhî konuları doğurması sebebiyle İslam hukukunun da alanına girmektedir. Tezimiz kelimelerin alanında yapılan bir çalışma olmamasına rağmen, ilk kısımda iman konusu, imanla ilgili vesveseler bağlamında fikhî açıdan incelenecektir.

2.1. Vesvesenin İman ve İmanla İlgili Bazı Meselelere Etkisi

İman meselesi; İslam dinine girmek, dinin hükümleriyle amel etmek, iman ettikten sonra küfür sözleri söyleyen kişinin mürted sayılıp sayılmaması, bu kişinin nikâhının durumu ve sonuçları gibi kısmî/cüzî bazı fikhî konuları doğurması sebebiyle İslam Hukukundaki muamelât konularını da ilgilendirmektedir.

Bir insanın inancını öğrenmek, delillendirmek ve kuvvetlendirmek için sorular sorması, cevaplar araması gâyet normal kabul edilen bir husustur.⁴⁸⁸ Ergenlik döneminde yaşanan sorgulamalar veya yeni bir dine girme sürecinde yaşanan şüphe ve sorgulama durumu normal ve sağlıklı bir sürecin işareti olarak görülmektedir.⁴⁸⁹ Belli bir dönemin özelliği olan bu tür sorgulamalar bir süre sonra ya kendiliğinden kaybolur ya da elde edilen cevaplarla kişi tatmin olur. Bazı sorgulamalar imanda yakîni/kesinliği artırmak için bilgi sahibi olmaya vesiledir. Ancak inancın konusu metafizik alanla ilgili olunca tüm soruları cevaplamak, kesin delillerle ispatlamak, her durumu açık ve net olarak kavramak imkânsız olacaktır.

⁴⁸⁸ el-Bakara 2/259, 260.

⁴⁸⁹ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 50.

Allah'ı tanımak, isim ve sıfatlarını öğrenmek için soru sormak, araştırmak, kâinatı incelemek kişiyi gerçek bir iman ve teslimiyete götürebilir. Bu sebeple Yüce Allah vahiy ile insanoğlunun anlayabileceği şekilde kendini tanıtmaktadır. O, kendini tanıtmasa bizim onu tarif edebilme, tanıyabilme imkânımız çok kısıtlı kalacaktı. Bu sebeple Allah'a ve gayba dair sorularımızın cevabı için vahye başvurmak, buradan bilgi edinmeye gayret etmek isabetli olacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın aklına gelen veya gelebilecek olan inançla ilgili şüphe ve tereddütlere yer veren âyetler vardır.⁴⁹⁰ Bu âyetler içerisinde bir arayışın ifadesi olan şüphelerin yanı sıra inkârcı bir şüpheden bahsedilmektedir.⁴⁹¹ Hiçbir cevabı kabul etmemek kastıyla, sadece zihin bulandırmak için sorulan, içine nefsî kaygıların girdiği sorgulamalar böyledir. Bu psikoloji ile yapılan bu tür sorgulamaların doğruyu kavramaya değil inkâr ve adaletsizliğe götüreceği apaçık bir gerçektir.

İstem dışı kalbe ve zihne gelen fikir ve kuruntularla, bilinçli ve bir arayışa dayanan sorgulama ve şüpheleri birbirinden ayırmak gerekir. Vesvese, irade dışında oluşan bir iç konuşmadır⁴⁹² ve vesvesede aslında cevabı aranan bir soru da yoktur. Şeytan, özellikle dinî bilgisi az olan kimselere Allah'ın zatı ve sıfatları hakkında sorgulamak; cevap veremeyecekleri konularda düşünmeye sürüklemekle vesvese verebilmektedir.⁴⁹³

Şeytanın asıl gayesi insana Allah'ı inkâr ettirmek ve onun isyan etmesini sağlamaktır.⁴⁹⁴ Bu bakımdan şeytanın müminlere en çok vesvese verdiği nokta iman ve değerlerimizle ilgili olabilmektedir. İmanla ilgili vesveseler; Allah'ı inkâr etme düşüncesi ve buna dair sözler sarfetmeye içsel zorlanma yaşanması, mukaddesatımıza (Allah'a, Peygamberlere, camilerimize...) küfürlerin içe doğması ve bu kötü sözleri telaffuza içsel zorlanma hissedilmesi, mukaddes mekânlarda ve namazda akla hiç olmadık düşüncelerin ve görüntülerin doğması şeklinde görülebilmektedir. Bu düşünce ve hayaller sonucunda kişi gerçekten iyi mümin olmadığı ve kalbinin bozuk

⁴⁹⁰ en-Nisâ 4/157; Yûnus 10/94; Hûd 11/62; İbrâhîm 14/9; Sâd, 38/8; ed-Duhân 44/9.

⁴⁹¹ el-Bakara 2/23; et-Tevbe 9/45; el-Hac 22/5; el-Hadîd 57/14.

⁴⁹² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/253.

⁴⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/36.

⁴⁹⁴ Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/495.

olduğu için bunları yaşadığına dair kendini suçlamakta, içinden geçen küfür sözleri nedeniyle dinden çıktığına dair şüpheler yaşayabilmektedir.

Hayal, tasavvur ve kalbî tasdik birbirinden farklı şeylerdir. İnsanın kalbine benliğine yakın veya uzak yüzlerce düşünce ve resim doğabilmektedir. Bir şeyi hayal etmek her zaman onu tasdik etmek ve onaylamak manasına gelmez.⁴⁹⁵ Küfür ve inkâr düşüncelerinin, sözlerinin akıldan geçmesi küfrü tasdik etmek manasına gelmemektedir.⁴⁹⁶ Vesveseli kimsenin yaşadığı gibi kalbe doğan inkâr ifadeleri azim ve karar aşamasına ulaşmadıkça imana zarar vermez.⁴⁹⁷

Zihne gelen vesveseler istek ve irade dışında gerçekleşmekte ve bu düşünceler kolayca zihinden atılmadığından kişiyi ümitsizliğe düşülebilmektedir. İçte doğan bir kötülüğe, kötülüğün hükmü verilemez. Kalbine ‘Şu bileziği çalsam...’ diye bir düşünce gelen birine ‘hırsız’ muamelesi yapılamaz. Zihne gelen şekil ve düşünceler bir aynaya yansıyan suretler gibidir. O eşyanın gerçekte aynada var olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi zihne gelen düşüncenin de gerçek ve hakikat olduğunu söyleyemeyiz.⁴⁹⁸ Zihnimize gelen bir yılan, akrep tasavvuru bizi ısırılmaz, zarar veremez. Kişinin iradesi dışında zihne gelen düşünceler de aynen böyle zararsızdır.⁴⁹⁹

İman denilen şey; kalbin tasdik etmesi, onaylaması ve benimsemesidir.⁵⁰⁰ Kalp huzur bulduğu, yadırgamadığı ve kendinden kabul ettiği şeye iman eder. Kalbe yerleşmemiş ve kalben onaylanmayan bir şeye niyet edilmiş olmaz. Dinimizde bilinçli bir irade ve tercih ile yapılan seçim sonucu alınan karar ve tasdike itibar edilir.⁵⁰¹ İnsanın kendi içinden konuşması ve kalbine doğan vesveselerin dini konularda herhangi bir hükmü yoktur.⁵⁰² Kişi imanın aslından olup inanılması gereken şeylere iman ettiğinde kalbe gelen diğer şeyler şeytanın vesvesesidir.⁵⁰³

⁴⁹⁵ Said Nursî, *Sözler*, 251.

⁴⁹⁶ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 21; Said Nursî, *Sözler*, 251; *Mektûbat*, 43.

⁴⁹⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 11/327, 328; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/224; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 5/430; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ* 'an metni'l-Iknâ', (Riyad: Mektebetü'n-Nasri'l-Hadîsiyye, ts.), 6/168.

⁴⁹⁸ Said Nursî, *Mektûbat*, 43.

⁴⁹⁹ Said Nursî, *Mektûbat*, 43.

⁵⁰⁰ Râzî, *et-Tefsîrül-kebir*, 2/453.

⁵⁰¹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/42; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/389, Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

⁵⁰² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 3/214; Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

⁵⁰³ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 15.

İbadetlerle mükellef olmanın ilk şartı iman etmektir. İmanın geçerli olabilmesi için kalben iman etmiş olmak yeterli sayılmıştır. Ancak dil ile imanın ikrar edilmesi dünyevî muamele açısından önem arz etmektedir. Kalbi imanla dolu olduğu halde ikrah sebebiyle küfre zorlanan kişinin inkâr lafızlarının imanına zarar vermediğinde ittifak vardır. Zihne gelen vesveselerin de akıl ve kalp ile tasdik edilen hükümlerle ve iman ile alakası yoktur. Tasdik başkadır zihinde tasavvur etmek başkadır.

Müslüman olduktan sonra kendi iradesi ile inancından ve dininden dönen kişiye mürted denilmektedir.⁵⁰⁴ Kişinin kalben iman edip etmediğini sadece Allah bilebilir. Ancak müslüman olduğunu söyleyen kişinin de İslam'ın emirlerine göre yaşaması beklenir. Bu sebeple İslam Hukukunda riddet hükümleri; ikrar, zahirî görünüş ve amele bağlanmıştır.⁵⁰⁵ Bu sebeple de vesveseli kişinin akli yerinde olmadan, ne dediğini bilmeden söylediği riddet ve dinden çıkmayı ifade eden sözleri geçersiz sayılmıştır.⁵⁰⁶

Nahl Sûresinde Yüce Rabbimiz ikrah/ baskı ve zorlama ile kendi isteği ve niyeti olmadan, kalbindeki inancının aksi yönde bir söz söylemenin gerçek bir inkâr olmadığını bize bildirmektedir. “*Kalbi iman ile dopdolu olduğu halde baskı altında kalan kişi hariç.*”⁵⁰⁷ âyeti iman ve inkârın kalpte gerçekleşen iradeye dayanan bir onay olduğunu göstermektedir. Başka bir âyet-i kerime özgür iradesi ile “*kalbini inkâra açarak...*”,⁵⁰⁸ tabi olduğu dini terk eden veya başka bir dini tercih edenin Allah'ın gazabına ve ahirette de azaba uğrayacağını ifade etmektedir.

Kur'ân'da iman, kalbe nispet edilerek zikredilmektedir. “*Onlardan kalplerinde iman olmadığı halde, ağızlarıyla ‘iman ettik’ diyenler vardır.*”⁵⁰⁹ âyeti ve “*Biz ‘İslam olduk’ deyiniz. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi.*”⁵¹⁰ âyetleri bunlardan bazılarıdır. Yalnızca dil ile müslüman olduğunu söylemek kişiyi gerçek mümin yapmayacağı gibi istemeden dil ile ifade edilen ya da kalpten geçen düşünceler de, tasdik ve niyet

⁵⁰⁴ el-Bakara 2/217; el-Mâide 5/54.

⁵⁰⁵ Suyûti, *el-Eşbâh*, 28.

⁵⁰⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/224.

⁵⁰⁷ en-Nahl 16/106.

⁵⁰⁸ en-Nahl 16/106.

⁵⁰⁹ el-Mâide 5/41. (vb. el-Bakara 2/8.)

⁵¹⁰ el-Hucurât 49/14.

anlamına ulaşmadıkça, inkâr manası ifade etmez. İman, dilin tasdikinden ibaret değildir.⁵¹¹

Vesveseli kişi çok basit sözlerle dinden çıkacağını zannederek dinden çıkıp çıkmadığını soruşturmaya başlar, sürekli dışarıdan onaylanma ihtiyacı hisseder.⁵¹² İmanla ilgili vesvese duyan kişinin kalbinin sebat etmesi ve kaymaması için öncelikle sakinleşmeye ihtiyacı vardır.⁵¹³

Zihne gelen mukaddesatımıza küfür etme ve sövme düşünceleri sadece bir tahayyül olduğundan vesveseli kimsenin telaş etmemesi, sakin kalması ve buna önem vermemesi gerekir.⁵¹⁴ Şüphe şeklinde kalbe gelen vesvese onunla mücadele edilirse çirkin sözler ve zihinde istenmeyen görüntülerin oluşması şeklinde büyüyebilir. Kalbe gelen bu kötü sözler, küfür değil sadece hayal olduğu için telaşlanmamalıdır. Akla gelen düşünce ve sözler kişinin kendine ait olsaydı zaten bundan etkilenmez ve üzülmezdi.

Sahabeden bazıları Hz. Peygambere gelerek ‘İçimizde bazen öyle bir şey hissediyoruz ki hiçbirimiz onu telaffuz etmek bile istemiyor.’ derler. Hz. Peygamber onlara ‘*Hepiniz de aynı şeyleri hissediyor musunuz?*’ diye sorar. Onlar da ‘Evet’ deyince, Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘*İşte o imanın ta kendisidir.*’ buyurmuştur.⁵¹⁵ Hz. Peygamberin bu sözü: sizin kalbinizde öyle bir iman var ki, şeytanın içinize atmış olduğu o vesveseyi imanınız kabul ve tasdik etmenize engel olmaktadır; böylece o vesvese kalbinizde yer bulamamakta ve gönlünüz de buna razı olmamaktadır, manasına gelmektedir.⁵¹⁶ Kalp, gelen bu vesveseleri, imanı sebebiyle, kötü görüyor ve bahsetmek bile istemiyor, rahatsız oluyor. Kalbe gelen bu vesveseden rahatsız olmak imanın bir göstergesidir.

Hz. Peygambere vesvesenin sebepleri sorulunca Hz. Peygamber (s.a.v.) ‘*İşte o halis imandandır.*’ buyurmuştur.⁵¹⁷ Hz. Peygamberin bu sözü vesvesenin sebebi

⁵¹¹ Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 2/455; Cüveynî, *et-Tefsîra*, 21.

⁵¹² Çeker, *İlm-i Hâl'im*, 426.

⁵¹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-muvakkî'in*, 5/52.

⁵¹⁴ Said Nursî, *Sözler*, 248.

⁵¹⁵ Müslim, “İmân”, 60; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 109.

⁵¹⁶ Hatttabî, *Meâlimü's-Sünen*, 4/136; Nevevî, *Sahih-i Müslim bi's-Şerhi'n-Nevevî*, 2/154.

⁵¹⁷ Müslim, “İmân”, 211; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 1/34.

halis imandır veya böyle bir vesvese halis bir imanın alametidir, demektir.⁵¹⁸ Çünkü şeytan iman edenleri yoldan çıkarmaya veya saptırmaya çalışmaktadır. Bunun için de vesveselerle iman edenleri bunaltmaya ve isyana zorlayabilmektedir. İmanı olmayan kişiye ise şeytanın doğru yoldan saptırmak için vesvese vermesine gerek yoktur; zaten onun yoluna gönüllü olarak tabi olmuş kimselerdir.⁵¹⁹

Peygamberimiz “Şeytan birinize gelir ve şöyle der: ‘Semayı kim yarattı?’ Kendisine soru sorulan kişi de ‘Allah.’ der. Şeytan: ‘Arzı kim yarattı?’ der. Sorulan kişi de ‘Allah yarattı.’ der. Bu sefer şeytan: ‘Peki Allah’ı kim yarattı?’ diye sorar. Biriniz içinde böyle bir şey hissederse ‘Allah’a ve Peygamberine iman ettim.’ desin.”⁵²⁰ buyurmaktadır. Başka bir rivâyette ise sorular bu raddeye geldiğinde; “O kişi Allah’a sığınsın ve bu düşünceden vazgeçsin.”⁵²¹ şeklinde geçmektedir. Başka bir rivâyette insanlardan da bu tür sorular sorarak inananların aklını ve kalbini karıştırmaya çalışan kişilerden bahsederek onlara: “Bunu dediklerinde siz de ‘Allah birdir. Allah Sameddir. Allah doğurmadı ve doğurulmadı. Hiçbir şey O’nun dengi değildir.’⁵²² deyin. Sonra da şeytandan Allah’a sığınsın.”⁵²³ buyurulmaktadır. Bu şekilde İhlas Sûresi’ni okuyan kişi aslında ‘Allah kendini Kur’ân-ı Kerîm’de nasıl anlattıysa öyledir. Bu bize yeter. İştittik ve iman ettik.’ ikrarında kendini tutmaktadır. Ve hala iman noktasında olduğu bilinci ile huzura erebilmektedir. Bu hadis-i şerifler, kendisine böyle bir vesvese gelen kişiye bunlardan kurtulmak için Allah’a sığınmayı ve bu vesvese ile meşgul olmamayı tavsiye etmektedir. İman ettiğini hatırlayıp bununla kalbi meşgul ederek soruları bir kenara bırakmayı tavsiye etmektedir. Çünkü aslında cevap aramayan bu batıl düşünceler şeytanın bir vesvesesidir. Şeytan bu vesvesesi ile o kişiyi bunaltmak ve saptırmak istemektedir. Bu sebeple o vesveseyle meşgul olmaktan, üzerinde uzun uzun düşünmekten vazgeçip dua ile rahatlama çalışmak tavsiye edilmiştir.⁵²⁴

⁵¹⁸ Nevevî, *Sahih-i Müslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, 2/155.

⁵¹⁹ Nevevî, *Sahih-i Müslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, 2/154.

⁵²⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/110 (No. 8376); (vb. Müslim, “İmân”, 60.)

⁵²¹ Müslim, “İmân”, 60.

⁵²² el-İhlâs 112/1-4.

⁵²³ Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 18.

⁵²⁴ Nevevî, *Sahih-i Müslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, 2/155.

İhlas Sûresi'nde Allah'ın zatında ve sıfatlarında bir benzerinin olamayacağı ilan edilerek şirk bütün çeşitleriyle reddedildiği için özellikle imanî vesveselere karşı hatırlanması burada tavsiye edilmiştir.⁵²⁵ İhlas suresi insanın zihnine gelen sorulara karşı Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili en doğru bilgiyi sunması açısından da önemlidir.⁵²⁶ Peygamberimizin; “Allah'ın yaratıklarını düşünün, Allah'ın zatı hakkında düşünmeyin.”⁵²⁷ tavsiyelerini de dikkate alarak cevabını bu dünyada bulamayacağımız soruların peşinden gitmemeye dikkat edilmelidir.

Vesvesenin zararlı hale gelmesi, kalbe gelen düşüncelerin din ve imana zarar verdiğini düşünerek kalben üzülmek ve vesveseye ehemmiyet vermekle olur. Kişi şeytanın işi olan vesvesenin kendi eksikliğinden, kusurundan kaynaklandığı kuşkusuna kapılır ve itikadına zarar verdiğini düşünerek telaşlanır.⁵²⁸ “Oysa şeytanın hilesi pek zayıftır.”⁵²⁹ Hadis-i şerifte: “Allah, ümmetimin içinden geçirdikleri şeyleri konuşmadıkça ve (füli olarak) yapmadıkça bağışlamıştır.”⁵³⁰ buyurulmaktadır.

Vesvese bir iç konuşmadır. Nefiste irade dışında yer alan şeylerden dolayı da sorumluluk yoktur.⁵³¹ Mecellede bu durum “Tevehhüme itibar yoktur.”⁵³² kaidesi ile ifade edilmektedir. İnsanın içinde tasdik edilmemiş bir düşüncenin, azme dönüşmemiş bir kararın imana bir zararı olmayacaktır. Vesvese, içinden geçenleri iradesizce dil ile de telaffuz etme boyutuna geldiğinde artık hastalık boyutuna ulaşmış demektir. Bu sebeple telaffuz edilen küfür sözleri sebebiyle dinden çıkıldığına veya nikâhın geçersiz olduğuna hükmedilmez.⁵³³ “Zaruretler memnu' olan şeyleri mubah kılar.”⁵³⁴ mecelle kaidesi zorlanma ve hayati tehlike durumlarında inkâr sözlerinin söylenmesinin mürtedlik ve dinden çıkma manası ifade etmeyeceğini göstermektedir.

⁵²⁵ Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 11/360; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/10 (No. 9027).

⁵²⁶ Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/495.

⁵²⁷ Beyhâkî, *Şuabu'l-İmân*, 1/136; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 1/81; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ vemüzilü'l-ilbâs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/311.

⁵²⁸ Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/494.

⁵²⁹ en-Nisâ 4/76.

⁵³⁰ Buhârî, “Talâk”, 12; Müslim, “İmân”, 58; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 15; Tirmizî, “Talâk”, 8; Nesâî, “Talâk”, 6; (vb. Müslim, “İmân”, 59).

⁵³¹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/253.

⁵³² Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/158 (Mecelle md. 74.).

⁵³³ Cüveynî, *et-Tefsîr*, 21.

⁵³⁴ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/76 (Mecelle md. 21.).

Aynı şekilde İslam Hukukunda bir delilden neşet etmeyen ihtimalin hiçbir ehemmiyeti yoktur.⁵³⁵ Delili olmayan ihtimal, yok gibidir. İstemsiz olarak küfür sözleri söyleyip arkasından üzüntü yaşayan, tövbe eden, zaten müslüman gibi giyinip, müslüman gibi yaşayan birinin ağzından çıkan bu sözlere itibar edilmez. Hanefi mezhebine göre aklî muhakemesini kaybetmiş olan vesveseli kişinin dinden çıkmayı gerektirecek sözler söylemesi ile kişi dinden çıkmış olmaz.⁵³⁶ Burada akıl sağlığına ve aklî muhakemeye işaret vardır.

Dinimizde Allah (c.c.) ve onun isimleri, Peygamberler, melekler, Kur'ân, Kâbe, câmi, ibadetler vb. mübarek ve kutsaldır. Mukaddesata saygı göstermek ve tazim etmek her Müslümanın asli görevi ve İslam terbiyesinin bir gereğidir. Bunlara karşı saygısızlık manası taşıyan tavırlardan kaçınmak iman ve o dine tabi olmanın bir gereğidir. Kasıtlı olarak bunlara sövmek, hafife almak, saygısız davranmak küfür alameti olarak kabul edilmektedir.

Kalbe iman ile ilgili vesveseler gelebildiği gibi imana zarar verecek şekilde Allah'a ve mukaddesatımıza karşı küfür etme, hakaret etme, dalga geçmeye dair söz ve düşünceler doğması; ibadet esnasında cinsellik ve edep dışı görüntülerin zihinde oluşması şeklinde görülebilmektedir. Bu durum dinden-imandan çıkma, ibadetin eksik olduğu ve kabul olunmayacağı korkularını da beraberinde getirmektedir.

Bu tür düşünceler, resimler çoğu zaman mütedeyyin ve dindar kimselerin kalbine iradesi dışında doğmakta ve kişi içsel olarak bu sözleri telaffuza zorlandığını hissetmektedir. Kişinin benliğine ve aslî kabulüne yabancı ve ters olduğu için de daha rahatsız edici olmaktadır. Kişi sürekli tövbe etme, şehadet getirme ve imanını tazeleme ihtiyacı hissetmektedir.

Zihne gelen, engel olunamayan, bize ait olmayan, kendi düşünce ve inancımızı yansıtmayan küfür ve sövme düşünceleri; irade dışında gerçekleştiği için imana zarar vermez.⁵³⁷ Bunlar istemsizce zihne gelen ve kişinin aslında razı olmadığı, kabul

⁵³⁵ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/158 (Mecelle md. 73.).

⁵³⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/224; Heyet, *Fetâvâ'l-Âlemgiriyye = el-Fetâva'l-Hindiyye* (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1310), 2/253.

⁵³⁷ Cüveynî, *et-Tefsîr*, 21; Said Nursî, *Mektûbât*, 43.

etmediği ve engelleyemediği düşüncelerdir.⁵³⁸ Vesvese ile içe doğan kötü sözler ve hayaller kişinin aslî düşünceleri değildir. Bunlardan dolayı da insan mesul olmaz.⁵³⁹

2.2. Vesvesenin İbadetlere Etkisi

Vesvesenin dindar insanlarda ibadetlerde daha yaygın şekilde görüldüğü gözlemlenmektedir. Normalde huzur veren, kolaylıkla yapılabilen ibadetler vesveselerle birer yük ve külfet halini alabiliyor. Çalışmamızın bu kısmında ibadetlerde görülen vesveseler ve bunların ibadetlere etkisi bağlamında fikhî hükümleri incelenecektir.

2.2.1. İbadetlere Hazırlık Niteliğindeki Vesveseler

2.2.1.1. Hadesten Taharet ile ilgili Vesveseler

Hades; abdestsizlik veya cünüplük dolayısıyla oluşan hükmi bir kirliliği ifade etmektedir. Bu haller kişinin bazı ibadetlerini yerine getirmesine engel olmaktadır. Namaz ibadetinin şartlarından biri de hadesten taharettir.⁵⁴⁰

Hadesten taharet, abdestsizlik halinin giderilerek ibadete hazır hale gelmektir. Abdest, gusül veya teyemmümü usulüne uygun bir şekilde almakla gerçekleşir. Vesvesenin en yaygın hali abdest ve gusülde yaşanan vesveseler şeklinde görülmektedir.

Hz. Peygamberin gusül abdestini nasıl aldığı ile ilgili rivâyetlerin çoğu Hz. Âişe⁵⁴¹ ve Hz. Meymûne (ö. 51/671)⁵⁴² aracılığıyla naklolunmuştur. Fıkıh kitaplarımızda da guslün gerekli olduğu durumlar ve nasıl alınacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.⁵⁴³ Burada konuya vesvese bağlamında değinilecektir.

Vesvese, gusül abdesti alınırken en çok, suyun vücudun her yerine ulaşım ulaşmadığından emin olamamak ve bu sebeple de banyodan çıkamamak şeklinde görülmektedir. Litrelerce su harcanıp, tekrar tekrar kontrol edildiği halde kişi 'bir yerler eksik kaldı' hissini içinden atamamaktadır. Burada gusül abdesti öğretilirken

⁵³⁸ Said Nursî, *Mektûbât*, 43.

⁵³⁹ Said Nursî, *Sözler*, 248.

⁵⁴⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/54; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/9.

⁵⁴¹ Buhârî, "Gusül", 6, 9; Müslim, "Hayız", 6.

⁵⁴² Buhârî, "Gusül", 5, 7, 8; Müslim, "Hayız", 6.

⁵⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/148.

kullanılan ‘iğne ucu kadar kuru bir yer kalmamalı’ ifadesinin insanlarda bu vesveseyi tetiklediği görülmektedir. Hâlbuki Peygamberimiz ve sahabe guslü bu tür ifadelerle anlatmamıştır. Bu konuda fetva sormak için gelen bir müstefti, ‘iğne ucu kadar kuru yer kalmadığından emin olmak için telefonun kamerasını açarak duşa giriyorum.’ diyebilmektedir. Bu sebeple bu tür vesveselerin yaygınlaşmaması için gusül abdestini öğretenin de aşırılığa sebebiyet verecek ifadelerden kaçınması önem arz etmektedir.

Gusül abdestinin Hanefî mezhebine göre üç farzı vardır.⁵⁴⁴ Bunlar; ağza su vermek (mazmaza), burna bu vermek (istinşak) ve tüm bedeni yıkamaktır. Gusül abdesti alırken uzuvları ovalamak, suyu iyice bedene yedirmek Hanefî mezhebine göre şart değildir.⁵⁴⁵ Çünkü gusül abdesti ile bedende bulunan aynı bir necasetin temizliği kastedilmez.⁵⁴⁶ Suyun bedenin üzerinden bir defa akması ile guslün bedeni yıkamakla ilgili farzı yerine gelir; bunu üç defa yapmakla da guslün sünneti tamamlanmış olacaktır.⁵⁴⁷ Sahabenin uygulamasını gösteren pek çok rivâyet de suyu saç derisine ve tüm vücuda ulaştırmanın gusül için yeterli olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴⁸ Kişinin, vesveseye mahal vermeden, Sünnet’e göre gusül abdesti aldığı anda suyun tüm bedene ulaştığından emin olması gerekir.⁵⁴⁹ Ayrıca rivâyetlerde gusül abdestinden sonra Peygamberimizin tekrar abdest almadığı da belirtilmektedir.⁵⁵⁰

Hadis kaynaklarında Hz. Peygamberin abdest ve gusül için kullandığı su miktarlarıyla ilgili birçok rivâyetin yer aldığı bablar vardır. Rivâyetlerde Peygamberimizin o günün ölçü kaplarıyla bir müdd su ile abdest, bir sa’ su ile gusül aldığı bildirilmektedir.⁵⁵¹ Bir sa’ dört müdd’e tekabül etmektedir.⁵⁵² Günümüz ölçü birimlerinde bir sa’ yaklaşık 3261,5 gram veya 3.362 litreye⁵⁵³ karşılık gelmektedir. Bu miktarlar gusül için yeterli olan su miktarını Hz. Peygamberin hayatından

⁵⁴⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/16.

⁵⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/149.

⁵⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/149.

⁵⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/149; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/16.

⁵⁴⁸ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/262-267.

⁵⁴⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ’i’u’l-fevâid*, 3/208.

⁵⁵⁰ Ebü’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî* (Kahire: Matbaatü’l-Medenî, 1963), 1/360.

⁵⁵¹ Buhârî, “Vudû”, 47; “Gusül”, 3; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 44; Serahsî, *el-Mebsût*, I/149; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 1/183; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/293.

⁵⁵² Kal’acî - Kuneybî, *Mu’cemu lüğati’l-Fukahâ*, 270.

⁵⁵³ Kal’acî - Kuneybî, *Mu’cemu lüğati’l-Fukahâ*, 270.

örneklendirmesi açısından çok önemli olduğu kadar suyun tasarruflu kullanılması konusunda da delil kabul olacak rivayet olarak kabul edilebilir.

Hz. Peygamber; “*Hiçbiriniz yıkandığı yere asla bevl etmesin. Sonra orada gusül abdesti alır. Zira vesvesenin çoğu bundan kaynaklanır.*”⁵⁵⁴ sözü ile yıkanılan, gusül abdesti alınan yerlere bevl edilmemesini emretmektedir. Âlimler, banyo yapılacak yere bevl edildiğinde, kişi üzerine kirli suyun sıçraması vehmine kapılacağından dolayı vesvesenin oluşacağını söylemektedirler.⁵⁵⁵ İmrân b. Husayn da (ö. 52/672), “Yıkandığı yerde bevl eden kişi tam olarak temizlenemez.”, demiştir.⁵⁵⁶ Hz. Âişe’nin “*Yüce Allah yıkandığı yerde bevl eden birini temiz kalmaz.*” sözü ve bahsi geçen hadislerle ilgili Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732); “Ancak suyun gideri varsa bir şey olmaz.”⁵⁵⁷ açıklamasını yaparak bu nehyin necasetin karıştığı suyun ayak altında birikmesiyle ilgili olduğuna dikkat çekmektedir. Bu sebeple gideri olmayan veya yıkanan kişinin üzerine bir şeylerin sıçradığı vehmine kapılacağı yerde yıkanırken bevletmek vesveseye yol açacağından nehyedilmiştir.⁵⁵⁸ Hanefî, Şafî ve Hanbelî mezhepleri Peygamberin nehyinden dolayı -yıkanılan yerin gideri yoksa- bevletmenin mekruh olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁵⁹ Yine Hz. Peygamber daha sonra o suyla abdest vb. işlerde kullanma konusunda şüpheye düşmemek ve vesveseye kapılmamak için durgun suya da bevl etmeyi yasaklamıştır.⁵⁶⁰

Hadesten taharetin bir diğer çeşidi de abdest almaktır.⁵⁶¹ Abdest; namaz, tavaf ve Kur’ân’a dokunma gibi ibadetler için gerekli olan bir taharettir. Abdestin doğru bir şekilde alınışı Peygamberimizin uygulamalarından öğrenilmektedir. “*Kim benim şu abdestim gibi abdest alır sonra da vesveseye düşmeden iki rekât namaz kılarsa Allah*

⁵⁵⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 15; Tirmizî, “Tahâret”, 17.

⁵⁵⁵ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî el-Hudayrî, *Ta’likun alâ Sünen-i Nesâî*, thk. Abdulfettâh Ebû Gudde (Haleb: Matbaatü’l-Matbûât el-İslâmiyye, 1986), 1/35-36.

⁵⁵⁶ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/255 (No. 980).

⁵⁵⁷ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/256 (No. 982).

⁵⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 1/344; Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/159; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, 1/62, 63; Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, 1/22.

⁵⁵⁹ Ahmed b. Muhammed b. İsmail et-Tahtâvî, *Hâşiye ‘alâ Merâkı’l-felâh*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1997), 54; Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/159; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ’*, 1/63.

⁵⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/494 (No. 7525).

⁵⁶¹ el-Mâide 5/6.

onun geçmiş günahlarını bağışlar.”⁵⁶² buyrulurak Peygamberin sünneti üzere abdest almanın önemine dikkat çekilmektedir.

Hz. Peygamber, müminlere abdesti güzel ve tam olarak almalarını tavsiye etmektedir.⁵⁶³ Abdest alırken ayağında kuru yer kalan sahabeye “*Dön ve abdestini güzelce al.*”⁵⁶⁴ uyarısında bulunmuştur. Abdesti güzelce almak; farz ve sünnetlerine dikkat ederek, ifrat ve tefrite kaçmadan, suyu israf etmeden, Peygamberimizin bize öğrettiği şekliyle abdest almaktır. Sünnete uygun şekilde abdest alınması her türlü vesvesenin önlenmesi için önem arz etmektedir. Hz. Peygambere bir bedevî gelir ve abdest hakkında soru sorar. Hz. Peygamber de abdest azalarını üçer kere yıkayarak abdest alınışını gösterir ve sonunda da “*İşte abdest budur. Kim üçten fazla yıkarsa kötü etmiş, haddi aşmış, zulmetmiş olur.*” buyurmuştur.⁵⁶⁵

Hz. Peygamberin abdest azalarını yıkama miktarı ile ilgili bir, iki, üç kere yıkadığıyla ilgili çeşitli rivâyetler nakledilmiştir.⁵⁶⁶ Hz. Peygamberin bir kere yıkayarak abdest alması⁵⁶⁷ abdest azalarını bir defa yıkamakla vucûbiyetin yerine geldiğini göstermektedir.⁵⁶⁸ Rivâyetlerdeki farklılıklar bunların hepsinin de caiz olduğunu göstermektedir. Bir kere yıkamak farzın yerine gelmesi için yeterliyse de iki kere yıkamak fazilet, üç kere yıkamak sünnet, (sünnet olduğu itikadıyla) dört kere yıkamak ise bid’at olarak kabul edilmiştir.⁵⁶⁹ Üç kere yıkamak farz ile sünnetin yerine gelmesi açısından daha güzeldir.⁵⁷⁰ Abdest alırken kaç kere yıkadığıyla ilgili şüpheye düşen kişi, çok olanı esas alır.⁵⁷¹ Vesveseli olmayan kişinin kalbini tatmin etmek için yıkamayı artırması veya tekrar abdest almasında ise bir bahis yoktur.⁵⁷² Bütün bu üç defa yıkama, ibrik ile avuca su alınarak azaların abdest amaçlı yıkandığı ve el ile

⁵⁶² Buhârî, “Vudû”, 28; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 51.

⁵⁶³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 46.

⁵⁶⁴ Müslim, “Tahâret”, 31.

⁵⁶⁵ İbn Mâce, “Tahâret”, 48.

⁵⁶⁶ Buhârî, “Vudû”, 1.

⁵⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/378 (No. 1889), 499 (No. 2072).

⁵⁶⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/155; Nevevî, *Sahih-i Müslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, 3/106.

⁵⁶⁹ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/155; Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/59; Nevevî, *Sahih-i Müslim bi’ş-Şerhi’n-Nevevî*, 3/106; Burhâneddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz el-Buhârî, *el-Muhitü'l-Burhânî fi’l-fikhi’n-Nu’mânî*, thk. Abdulkerîm Sâmî Cündî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2004), 1/46.

⁵⁷⁰ Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/59.

⁵⁷¹ Cüveynî, *et-Tefsîr*, 42.

⁵⁷² İbn Âbidîn, *Reddii’l-muhtâr*, 1/118.

ovulduğu şekliyle anlaşılmalıdır. Çünkü günümüzde açık bırakılan musluktan akan su ile abdest azaları yıkandığı zaman zaten bolca su akmakta, dolayısıyla ayrıca üç defa yıkamaya mahal kalmamaktadır.

Abdest ve gusül alırken sebepsiz yere uzuvları üçten fazla yıkayarak suyu israf etmek vesvesedir ve cumhura göre mekruh kabul edilmektedir.⁵⁷³ Hz. Peygamber: “*Bu ümmetin içinden abdest, gusül ve duada haddi aşan bir kavim gelecektir.*”⁵⁷⁴ buyurarak dinin ölçülerine dikkat etmemeyi aşırılık olarak tabir etmektedir. Abdestte uzuvlarını üçten fazla yıkayan kişi hem suyu israf eder, hem vacip veya mendup bulmayan bir şey için ömrünü zayi eder, hem suyu fazla kullanarak hem de üçün üzerine ziyade etmekle sünnete itaatten uzaklaşmış olur.⁵⁷⁵ Bunların sonucu olarak da abdestle oyalanırken ya namazın başını kaçıır ya cemaati kaçıır ya da tümünden namazın vaktini geçirir.

Nevevî, Ebû Muhammed Cüveynî'nin (ö. 438/1047) üç kere yıkadım mı yıkamadım mı diye tereddüt eden biri için “Üç kere yıkamak sünnettir. Üçten fazla yıkamak bid'attir. Sünneti terk etmek bid'ate uymaktan daha hayırlıdır.” dediğini nakleder.⁵⁷⁶ Burada kastedilen dördüncü kere yıkadığımı bilerek ve bunun sünnet olduğunu zannederek yıkamaya devam etmenin bid'at olmasıdır.⁵⁷⁷

Vesveseli kişilerin abdestte genellikle suyu çok kullandıkları ve abdest azalarını üçten fazla yıkadıkları görülmektedir. İmam Buhârî (ö. 256/870), abdest azalarını üçten fazla yıkamayı ve suyu israf etmeyi âlimlerin kerih (mekruh) gördüğünü ve bunun Peygamberin Sünnetini umursamamak manasına geldiğini belirtmektedir.⁵⁷⁸ Âlimler de böyle davranmayı kabahat, günah ve haddi aşmak olarak görmüşlerdir.⁵⁷⁹ Kişi bunu dindarlık adına yapıyorsa, dinimizde sünnete uygun olan amel en faziletli ameldir. Şâyet kalbini tatmin etmek için yapıyorsa, bir yeri üç kere

⁵⁷³ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/440; İbn Kayyim el-Cevziyye, *er-Rûh*, 567; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, 155; Burhâneddin, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 1/46.

⁵⁷⁴ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 45.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, 155.

⁵⁷⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/449.

⁵⁷⁷ Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/59; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/412; Burhâneddin, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 1/46.

⁵⁷⁸ Buhârî, “Vudû”, 1.

⁵⁷⁹ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/159 Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/257; Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Abdirrahmân Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasarı Halîl*, (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1412/1992), 1/258.

yıkadıktan sonra hala suyun değdiğiinden şüphe duyuyor ve kalbi tatmin olmuyorsa bilinmelidir ki bunun sonu yoktur, bu vesveseden başka bir şey değildir.⁵⁸⁰

Abdest üzerine abdest almak genel olarak israf sayılmamıştır.⁵⁸¹ Bazı Hanefiler abdest üzerine abdest almanın faziletini aynı yerde olmamasına veya ilk alınan abdestle en azından farz veya nafil bir ibadet yapmasına ve bu durumu sürekli tekrar etmemeye bağlamışlardır.⁵⁸² Bunlar yapılmadığında abdesti tekrar etmenin israf sayılacağını ifade etmişlerdir.

Fakihler, abdest ve gusül için yeterli olan suyun miktarının tayin edilmediğinde ittifak etmişlerdir. Ancak hadis kaynaklarımızda Hz. Peygamberin abdest için kullandığı su miktarlarıyla ilgili bablarda o zaman kullanılan kaplardan bir müd su ile abdest aldığı bildirilmektedir.⁵⁸³ Şehirlerin müd ölçüsü birbirinden farklılık göstermekte ve ölçülen şeyin cinsine göre ağırlıkları farklılık gösterebilmektedir. Bununla beraber bir müd yaklaşık 815,39 gram veya 1,032 litreye tekabül etmektedir.⁵⁸⁴ Bu rivayetler abdest için Hz. Peygamberin kullandığı su miktarını haber vermekte olup bağlayıcı bir miktarı tayin etmemektedir.⁵⁸⁵ Burada önemli olan israfa kaçmadan üç aşağı beş yukarı bu miktara yakın bir su ile abdest alabilmektir. Hanefi mezhebine göre israfın ölçüsü şerî ihtiyacın üzerinde su kullanmaktır.⁵⁸⁶ Abdestte suyu israf etmek tahrimen mekruhtur.⁵⁸⁷ Ama İbn Âbidîn yıkamay ve suyu artırmanın tenzihen mekruh olduğu görüşünü tercih etmektedir.⁵⁸⁸ Mâlikî âlimlerden Hattâb (ö. 954/1547) vesveseli kişinin suyu fazla kullandığında veya fazla yıkadığında başına gelen hal sebebiyle affedileceğini ifade etmektedir.⁵⁸⁹

⁵⁸⁰ Mübârekpûrî, *Tuhfetül-ahvezî*, 1/160.

⁵⁸¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/9.

⁵⁸² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/261; Siracüddîn Ömer b. İbrahim b. Muhammed İbn Nuceym, *en-Nehrü'l-fâ'ik*, thk. Ahmed İzzü İnâye, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 1/44; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/120

⁵⁸³ Buhârî, “Vudû”, 47; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 44; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/149; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/158.

⁵⁸⁴ Kal'acî - Kuneybî, *Mu'cemu'l-lügati'l-Fukahâ*, 270.

⁵⁸⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/45; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/158,159; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, 1/256; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/293-298.

⁵⁸⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/132.

⁵⁸⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/440; İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Rûh*, 567; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 155; Burhâneddîn, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 1/46; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/189.

⁵⁸⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/132.

⁵⁸⁹ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, 1/258.

Vesvese ile çok su harcamaya alışan kişiler bu kadar su ile abdestsizliğin giderilemeyeceğini zanneder ve bu kadarlık suyun elleri yıkamaya bile yetmeyeceğini düşünürler.⁵⁹⁰ Bu sebeple Peygamberimiz, “*Abdest alırken vesvese vermek için ‘velehân’ denilen bir şeytan vardır. Suyun vesvesesinden sakının.*”⁵⁹¹ buyurarak suyu çok harcamanın vesvese alameti olduğunu ifade etmiştir. Abdest alana vesvese vermek için gelen şeytana *velehân* denir. Velehân; arzu ile aklın gitmesi, hayrete düşme, şaşırıp kalma manalarına gelmektedir.⁵⁹² Şeytana abdestte vesvese verme isteğindeki hırsından veya insanları vesvese ile hayret çukuruna düşürüp suyun ulaşımını, kaç kere yıkadığını bilmez hale getirip aklını giderdiği için böyle denilmiştir.⁵⁹³ İsmi fail anlamında mübalağa ile kullanılmıştır.⁵⁹⁴ Buradaki suyun vesvesesi, suyun uzva ulaşımını ulaşmadığına kanaat getirememesi, kaç kere yıkadığını şaşırma, suyun temiz mi necis mi olduğu, (Şafî mezhebine tabi olanlar için) kulleteyn’e⁵⁹⁵ ulaştı mı ulaşmadı mı tereddütleridir.⁵⁹⁶

Abdest alırken suyu bol bol kullanan Hz. Sa’d’ı görünce Hz. Peygamber “*Bu ne israf?*” buyurmuş ve akan nehrin kenarında bile abdest vb. ihtiyaçlar için su kullanıldığında israf etmemeye dikkat edilmesi uyarısında bulunmuştur.⁵⁹⁷ Bu hadis abdest alırken nehir kenarında bile olsa suyu israf etmenin kerahetine delildir.⁵⁹⁸ Burada abdestte kullanılan su miktarının suyun bolluğu veya yokluğundan ziyade müminin ölçülü olması ile ilgili oluşuna dikkat çekilmiştir. “*Çünkü Allah haddi aşanları sevmez.*”⁵⁹⁹ Bu âyet ve hadisler neticesinde vesveseli bir kimsenin israf ile aldığı abdestin ondan farzı düşürebileceği ancak Allah katında makbul bir ibadet ve hareket olmadığı söylenebilir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁰ İbn Kudâme, *Zemmü’l-vesvâs*, 63.

⁵⁹¹ Tirmizî, “Tahâret”, 43; İbn Mâce, “Tahâret”, 49.

⁵⁹² Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât*, 398, 946.

⁵⁹³ Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 1/189.

⁵⁹⁴ Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 1/189.

⁵⁹⁵ “*güçlü bir erkeğin taşıyabileceği su küpü*” şeklinde tarif edilen kulle’nin iki tanesinin yaklaşık olarak 95-100 litre arasında olduğuna dair izah için bk. Cengiz Kallek, “Kulle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/357-358.

⁵⁹⁶ Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 1/189.

⁵⁹⁷ İbn Mâce, “Tahâret”, 48.

⁵⁹⁸ Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 1/189.

⁵⁹⁹ el-A’râf 7/55.

⁶⁰⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü’l-lehfân*, 1/269.

İnsanın bazen namazda iken makatında hissettiği hareketlenme ‘acaba abdestim mi bozuldu?’ şüphesi ile kişinin kalbini meşgul edebilir. Ashaptan biri Hz. Peygambere namazdayken abdestinin bozulduğuna dair bir his oluştuğundan şikâyet edince Hz. Peygamber bu durumu şeytanın vesvesesi olarak nitelendirmiş: “*Bir ses duymadıkça veya bir koku hissetmedikçe namazdan ayrılma.*” buyurmuştur.⁶⁰¹ Hz. Peygamberin bu sözüne rağmen namazı bozmak ve tekrar abdest almak nassa aykırılık manasına gelmektedir. Bu şekilde abdest aldığını bilen ama bozulduğundan şüpheye düşen kişinin namazını bozup tekrar abdest alması ihtiyat olarak kabul edilmemiştir.⁶⁰² Bu hadis-i şerif, şüpheden kesin bilgiye ulaşıncaya kadar namaza devam edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Hattâbî (ö. 388/998); Hz. Peygamberin buradaki ses ve koku vurgusu ile kişinin hadesi (abdestinin bozulduğunu) yakînen bilmesine işaret edildiğini söylemektedir.⁶⁰³ Kişinin kalbine doğan bir şüphe ile değil, duyu organları ile tespit edilmiş bir bilgiye göre hareket etmesine dikkat çekilmektedir. Bu konuda Hz. Peygamberden aynı manayı ifade eden pek çok hadis-i şerif rivâyet edilmiştir.⁶⁰⁴ Hepsinde de Peygamberimizin tavsiyesi, abdestin bozulduğundan emin olmadıkça içine doğan vesveseye, içinden, ‘*Yalan söylüyorsun.*’ diyerek namaza devam etmek olmuştur.⁶⁰⁵ Namazda namaz harici şeyler söylemek namazı bozacağından burada tavsiye edilen ‘yalan söylüyorsun.’ sözü içinden geçirmek suretiyledir.⁶⁰⁶

Abdestinin bozulduğundan emin olan kişi için ses ve koku şart değildir.⁶⁰⁷ Zira sağır olan sesi duymayabilir, koku alma yetisini kaybeden de kokuyu hissetmeyebilir.⁶⁰⁸ Bunlar da abdestin bozulduğu ile ilgili yakînî bilgiye diğer azaları ile sahip olduklarında abdestin bozulduğu anlaşılır.⁶⁰⁹ Burada ses ve koku, şüphe duyduğumuz şey hakkındaki malumatımızı desteklemek ve şeytanın tuzağına

⁶⁰¹ Buhârî, “Vudû”, 4; Tirmizî, “Tahâret”, 56; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/250, 252; (vb. Müslim, “Hayız”, 25; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 68; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/105 (No. 8369)).

⁶⁰² Cüveynî, *et-Tefsîr*, 39.

⁶⁰³ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/55; Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb el-Hattâbî, *İ'lâmü'l-hadîs fi şerhi Sahih-i'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân es-Suûd (Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1988), 1/227; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

⁶⁰⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/252.

⁶⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 17/144 (No. 11082); Müslim, “Mesâcid”, 88; İbn Huzeyme, *Sahih*, 1/19; Hâkim, *Müstedrek*, 1/227; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/252.

⁶⁰⁶ Nevevî, *Sahih-i Müslim bi's-Şerhi'n-Nevevî*, 3/33.

⁶⁰⁷ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

⁶⁰⁸ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

⁶⁰⁹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/56; *İ'lâmü'l-hadîs*, 1/228; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

düşmemek için zikredilmiştir. Bu hadis-i şerifler fikhî bir kaideyi de bize öğretiyor: “Bir zamanda sabit olan şeyin hilâfına delil olmadıkça bekâsıyla hükmolunur.”⁶¹⁰

Abdullah b. Mübârek de (ö. 181/797), “Kişi abdest konusunda şüpheye düşse de abdestinin bozulduğuna dair yemin edebilece kadar kesin bir kanaate sahip değilse tekrar abdest alması gerekmez.”⁶¹¹ diyerek hemen vesvesenin peşinden gidilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Kesin bilgidен sonra ortaya çıkan şüpheye itibar edilmediği gibi ibadet tamamlandıktan sonra oluşan şüpheye de itibar edilmez.⁶¹² Abdestinin bozulduğunu kesin olarak bilen ancak daha sonra abdest alıp almadığından şüpheye düşen kişinin abdestinin olmadığına hükmedilir.⁶¹³ Abdest aldığı kesin bilip bozulduğundan şüpheye düşen kişi ise yakînen bildiği abdest hali üzere olduğuna hükmedilir.⁶¹⁴ Bunun gibi şüpheye düşülen her meselede bu asıl üzere hareket edilir.

Abdesti hususunda şüpheye düşen kimsenin durumuyla ilgili bazı âlimler namazda olup olmamasına göre farklı hükümler serdetmiştir.⁶¹⁵ İmam Malik’in namazda iken bu şüpheye kapılanın namazdan çıkıp tekrar abdest almasını gerekli görmezken namaz haricinde bu şüphe oluşursa abdest alınmasını gerekli gördüğü aktarılmaktadır.⁶¹⁶ Hasan el-Basrî de “namazdan önce abdest konusunda şüpheye düşersen abdest al. Namazda iken veya namazdan sonra şüpheye düşersen o namazı tekrar kılma.”⁶¹⁷ demiştir. Atâ b. Ebû Rebâh’a namazdan önce abdestte şüpheye düşülmesi konusu sorulduğunda; “Abdestin konusunda emin olmadıkça namaza durma.” cevabını vermiştir.⁶¹⁸ Cumhura göre ise namazda veya namaz haricinde

⁶¹⁰ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/53 (Mecelle md. 10.); Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 51; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 272.

⁶¹¹ Tirmizî, “Tahâret”, 56.

⁶¹² Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1991), 1/30; Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/257.

⁶¹³ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/33; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/208.

⁶¹⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/33; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/208; Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ahmed İbnü'l-Mülakkın el-Ensârî. *Ulâceti'l-muhtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc*, (Ürdün: Dâru'l-Kitâb, 1421/2001), 1/81; Abdrrahmân b. İbrahim Bahâüddîn el-Makdisî, *el-Udde Şerhu'l-Umde*, thk. Ahmed b. Ali, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003), 1/44; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 51.

⁶¹⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

⁶¹⁶ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/56; Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 2/253.

⁶¹⁷ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/142 (No. 540).

⁶¹⁸ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/142 (No. 539).

alındığından emin olunan bir abdestle ilgili gelebilecek şüphelere itibar edilmez,⁶¹⁹ abdestinin varlığına hükmedilir.⁶²⁰ Muğîre b. Hayseme abdest konusunda, ‘Başını meshetmedin, filan yerini yıkamadın.’ gibi vesveselere kapıldığını İbrahim en-Nehaî’ye (ö. 96/714) şikâyet edince: “Bu tür vesveseler şeytandandır, sen bunlara aldırma.” karşılığını vermiştir.⁶²¹ Bütün bunlar *ıstıshab* ilkesinin, yani “yokluğuna dair delil bulunmadıkça asıl hüküm bakidir” kaidesinin asıl olarak fıkhıdaki yansımalarıdır.⁶²²

Abdest alırken yıkadığı yerden ilk defa şüphe duyan kişi tereddüt ettiği yeri tekrar yıkayabilir ama sürekli uzuvlarını yıkayıp yıkamadığı, suyun ulaşip ulaşmadığı tereddüdü yaşayan kişi bunun vesveseden kaynaklandığını bilerek bu şüpheye aldırış etmeyip ibadetine devam etmelidir.⁶²³ Bu sebeple abdest suyu ile abdest almak için oturan kişi, kalkacağı zaman ‘abdest aldım mı, almadım mı?’ diye şüpheye düşse abdestli olduğuna hükmedilir.⁶²⁴

Abdestin farzları ile ilgili mezhepler arasında farklılıklar vardır. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre abdest alırken niyet etmek, abdestin farzlarından⁶²⁵ Hanbelîlere göre abdest alırken niyetinden şüphe duyan kişinin abdesti baştan alması gereklidir. Ancak bu durum vehim ve vesvese halini aldıysa abdeste baştan başlamaz, vehme aldırış edilmez.⁶²⁶ Malikiler ise abdest alırken niyetin vesveseyi defetmek için de gerekli olduğuna dikkat çekmektedir.⁶²⁷ Hanbeli mezhebinde muvalât (ara vermemek) abdestin farzlarından olmakla beraber kişinin vesvesesinden dolayı uzuvları yıkamaya ara vermesi abdestine zarar vermez, denilmektedir.⁶²⁸

⁶¹⁹ Tirmizî, “Tahâret”, 56; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/208.

⁶²⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253; Cüveynî, *et-Tebşıra*, 39; İbnü'l-Mülakkın, *Ulâcetü'l-muhtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc*, 1/81; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/262.

⁶²¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/142 (No. 542).

⁶²² İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/200.

⁶²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/212.

⁶²⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 57.

⁶²⁵ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, 1/85, 90; Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd el-Kurtubî, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, (Kahire: Dâru'l-Hadis, 1425/2004), 1/15; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/156.

⁶²⁶ İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 1/159.

⁶²⁷ Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 1/208.

⁶²⁸ Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbn Müflih el-Makdisî, *Kitâbü'l-Fürû'*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003), 1/188.

Hades ile ilgili vesveselerden biri de hanımların hayız günlerinin uzaması ve temizlik ile hayız ayrımını yapmada zorluk çekmek şeklinde ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber'e gelerek normalden fazla ve sıkıntılı hayız gördüğünü söyleyen Peygamberimizin baldızı Hamne binti Cahş'a Hz. Nebî: “*Bu, ancak şeytanın darbelerindedir.*”⁶²⁹ buyurarak bu vesveseye karşı nasıl hareket etmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu hadiste geçen “rakz” kelimesi ayakla vurmak, tepmek manasına gelmektedir.⁶³⁰ Hattâbî'ye göre kanın çokça gelmesinin şeytanın bir darbesi olması, şeytanın bununla kadınların dini vazifeleri ile ilgili karışıklığa yol bulması, onları ibadetten alıkoymas ve ibadeti unutturmasıdır.⁶³¹ Şeytan, insanın bu gibi hallerini fırsat bilerek vesvesesi ile insana musallat olabilmektedir.

Aynı şekilde Fatıma binti Ebî Hubeş'in uzun süre kanaması devam ettiği için namazlarını kılmadığı haber verildiğinde Hz. Peygamber: “*Sübhânellâh! Bu şeytandandır.*”⁶³² buyurarak hayız sonrası devam eden kanamanın ibadete engel olmayacağını ve bu halde iken ibadeti terketmenin şeytanın bir vesvesesi olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali de hayızın sonunda şüpheye düşüren kanamaların şeytanın kadını ibadetten uzaklaştırmak için verdiği vesveselerden olduğunu ifade etmektedir.⁶³³

Hayız ve nifası, âdeti olan veya takdir edilen süreden fazla devam eden kadına *müstehâza* denilmektedir.⁶³⁴ Bunların ayrıntısı ile ilgili fikhî bilgiler ilmihal kaynaklarında yer almaktadır. Bu konu ile ilgili yapılan güncel çalışmalar da kadınların özel halleri ile ilgili ciddi şüpheler yaşadıklarını ortaya koymaktadır.⁶³⁵

Necâsetten taharet ve hadesten tahareti gerçekleştirmek için kullanılacak suyun temiz olması gerekmektedir. Burada suyun temizliği ile kastedilen içine necasetin karışmamasıdır. Hangi miktar necasetin ne kadar suyu bozacağı, akan su, durgun su,

⁶²⁹ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 108.

⁶³⁰ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/77.

⁶³¹ Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/77.

⁶³² Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 110.

⁶³³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 1/302 (No. 1161).

⁶³⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/38.

⁶³⁵ Gülsüm Soydan, *Âdet Döngüsünün Tespitiyle İlgili Fikhî Hükümlerin Tıbbî ve Sosyal Veriler Işığında Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024).

büyük havuz, küçük havuz, Şafîlere göre suyun kulleteyn'e ulaşıp ulaşmaması ve kuyuların durumu ile ilgili ayrıntılar fıkıh kitaplarımızda yer almaktadır.

Suyun temiz olduğunu kesin olarak bilen ancak içine necaset karıştırdığından şüpheye düşen kişi o suyla abdest alabilir; çünkü asıl olan suyun temizlik vasfının devam etmesidir.⁶³⁶ Şüphe önceki yakînen bildiğimiz şeyi kaldırmaz, yok edemez.⁶³⁷ Delili olmayan ihtimale itimad etmek vesvesedir.⁶³⁸ İhtimal, dinde itimad edilmeyen bir sebebe dayandığında bu hususla ilgili araştırmak, soruşturmak vera' ve züht değil vesvesedir.⁶³⁹ Denizin kıyısında kalan küçük su birikintisinde necaset olabileceğinden tereddüt edip abdest almaktan kaçınmak ancak vesveseden kaynaklanmaktadır.⁶⁴⁰

Suyun içine necaset düştüğünü bilirse ama temizlenip temizlenmediğinden şüpheye düşülse o su ile abdest alınmaz.⁶⁴¹ Asl olan var olan şeyin olduğu hal üzere varlığını sürdürmesidir.⁶⁴² Fıkıhta ıstıshab, yakînin hükmünü vermektir.⁶⁴³ Tevehhüme itibar edilmez.⁶⁴⁴

2.2.1.2. Necasetten Taharet ile İlgili Vesveseler

Temizlik, müminin hem kişisel bakımı bağlamında hem de bazı ibadetlerin yerine getirilmesi için gerekli olması açısından dinimizin çok önem verdiği hususlardan birisidir. “*Şüphesiz ki Allah temizlenenleri sever.*”⁶⁴⁵ gibi âyet-i kerîmeler ve “*Temizlik imanın yarısıdır.*”⁶⁴⁶ vb. hadis-i şerifler maddî ve manevî açıdan müminin temizliğine dikkat etmesini salık vermektedir.

Hadis-i şeriflere baktığımızda Peygamberimiz (s.a.v.)'in ashabına kişisel bakımlarına dikkat etmeleri, yemeklerden önce ve sonra ellerini yıkamaları, ağız-diş ve vücut temizliğine dikkat etmeleri, haftada en az bir kez gusül abdesti almaları,

⁶³⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/167.

⁶³⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 56.

⁶³⁸ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/212.

⁶³⁹ Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 1/129.

⁶⁴⁰ Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 1/130.

⁶⁴¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/167.

⁶⁴² İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 57.

⁶⁴³ Cüveynî, *Kitâbu't-telhîs*, 3/139.

⁶⁴⁴ Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 294.

⁶⁴⁵ el-Bakara 2/222; (vb. et-Tevbe 9/108; el-Hac 22/26; el-Müddessir 74/4).

⁶⁴⁶ Müslim, “Tahâret”, 1; Tirmizî, “Daavât”, 86. (vb. Müslim, “İmân”, 147; Tirmizî, “Edep”, 41.).

tırnaklarını kesmeleri, saçlarını taramaları vb. tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir.⁶⁴⁷

Dinimizde temizliğin ibadet için gerekli olan kısmı; hadesten taharet ve necasetten taharet olmak üzere iki türdür. Necasetten tahâret namazın şartlarındanıdır.⁶⁴⁸ İbadetin sıhhati açısından namaz kılan kişinin bedeninde, elbisesinde ve namaz kılacağı yerde necâset bulunmamasını ifade etmektedir.⁶⁴⁹ Necâset dinen ibadete engel kabul edilen pisliklerdir ki bunlar; kan, idrar, gaita, meni, irin, şarap vb. şeylerdir.⁶⁵⁰

Fıkıhta *istincâ*, tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra temizlenmeyi ifade etmektedir. İstincânın su ile yapılması asıl olmakla beraber taş ve bez vb. şeyler de kullanılabilir. İstincâ yapılırken temizlemenin sayısı için bir sınır belirlenmemekle beraber üç kere temizlemenin yeterli olduğu ancak vesveseli olan ve bir türlü temizliğinden emin olamayıp tuvaletten çıkmakta zorlananlar için de vesveseye son vermek için son sayının yedi olduğu ifade edilmektedir.⁶⁵¹

Tuvalet ihtiyacı giderildikten sonra özellikle erkeklerin bir süre beklemesi hem elbiseye necaset bulaşmaması hem de abdest alındıktan sonra vücuttan çıkan necasetin abdesti bozmaması açısından tavsiye etmektedir. *İstibra*, tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra idrar akıntısının kesilmesi için bir süre beklemektir.⁶⁵² Fıkıh kitaplarında istibrânın (vesvese haline getirmeden) biraz yürümek, ayakları hareket ettirmek, zıplamak ve hafifçe öksürmek şeklinde yapılabileceği ifade edilmektedir.⁶⁵³ Herkes için uygun olan yöntem değişebilir. İstibra yapıldıktan sonra akıntı gelirse kişi bunu temizler ve sonrasında abdest alır. Şâyet istibra yapmadan abdest alır, sonradan da akıntı gelecek olsa abdesti bozulacaktır.⁶⁵⁴ Elbiseye bulaşan necaset miktarı sıvı olan necâsetlerde el ayası miktarından fazla olursa namaza engel olur.⁶⁵⁵ Bu sebeple

⁶⁴⁷ Buhârî, “Cum’a”, 12; “İsti’zân”, 51; Müslim, “Tahâret”, 42, 49; Ebû Dâvûd, “Tereccül”, 3.

⁶⁴⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/54.

⁶⁴⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/42.

⁶⁵⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/44.

⁶⁵¹ Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 1/21.

⁶⁵² Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/159; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm* (İstanbul: İslâm Mecmuası Yayınları, 1986), 42.

⁶⁵³ Şirbinî, *Muğni’l-muhtâc*, 1/159; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 43.

⁶⁵⁴ Ebü’l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li’ta’lîli’l-Muhtâr*, nşr. Abdulhamîd Ebü’l Hayr - Muhammed Vehbi Süleymân (Beyrut: Dâru’l-Hayr, 1998), 1/13.

⁶⁵⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/44.

istibraya önem vermek gerekir. Ancak bu durumu vesvese haline de getirmemek gerekmektedir. İstibra yapacağım diye tuvaletten çıkamamak, uzun uzun dolaştığı halde hala yeterince emin olamamak ve bu sebeplerle cemaatle namaz kılmayı kaçırmak vesvese alametleridir.

İdrar, su misali insanın vücudunda sürekli süzülür ve mesanede toplanır. İnsan ihtiyacını gidermek istediğinde burada toplanan sıvı bırakılır. Her yürüdüğünde, öksürdüğünde, beklediğinde başka bir şey birikir ve böylece idrarın gelmesi sona ermez. İstincâda mesanede biriken bitirmeye çalışmamak sadece idrar kanalında kalma ihtimali olan sıvının bittiğinden emin olacak kadar kısa bir süre beklemek yeterli olacaktır. Yine uzvunu iki parmağıyla sıyırmak ve su ile temizlenmek de yeterli olacaktır.⁶⁵⁶

Hz. Peygamber: “*Cebrâil bana abdesti öğretti ve abdest aldıktan sonraki çıkacak idrar (şüphesin)den dolayı elbisemin altına su serpmemi emretti.*”⁶⁵⁷ buyurmuş ve kendisinin abdest aldıktan sonra üzerine su serptiği nakledilmiştir.⁶⁵⁸ Bu şekilde üzerine su serpmenin sebebi sonradan oluşacak vesveseyi gidermektir.⁶⁵⁹ Hanefî mezhebine göre sıklıkla bu konuda şüphe yaşayan kişi elbisesindeki hissettiği yaşlığın serpilen sudan kaynaklandığına kanaat getirerek sonradan oluşacak vesveseden kurtulmuş olacaktır.⁶⁶⁰ Ahmed b. Hanbel de istincâdan sonra bir şey çıktığını zanneden kişi tam emin oluncaya kadar buna aldırılmaz, demektir.⁶⁶¹ Yine etek kısmında bir ıslaklık oluşan kimsenin de onu koklaması gerekmez.⁶⁶² Kişi yakîni bilgisine göre ne olduğuna karar vererek onunla amel eder.

Hanefîlere göre necaset bulaşan bir yer temizlenirken necasetin aynının giderilmesi yeterlidir. Necasetin izinin kalması zarar vermez. Ancak görünmeyen bir

⁶⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 155.

⁶⁵⁷ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 166; İbn Mâce, “Tahâret”, 58. (vb. Tirmizî, “Tahâret”, 38.).

⁶⁵⁸ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 64.

⁶⁵⁹ İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, 5/69; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/33; Serahsî *el-Mebsût*, 1/212; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 57; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/167; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/234; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 1/68.

⁶⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/33; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/212; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 57; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/168.

⁶⁶¹ Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ*, 1/68.

⁶⁶² İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/209.

necaset olursa galibi zan oluşacak kadar yıkamak yeterlidir. Bu da vesveseli kişi için üç kere yıkamak ve üç kere sıkmak olarak takdir edilmiştir.⁶⁶³

Elbisesinde necaset olup olmadığını kesin olarak bilmeyen kişinin elbisesini ya necaset bulaştıysa diye yıkaması ihtiyat değil, vesvesedir.⁶⁶⁴ Fıkhen yeni bir elbise satın alındığında, temiz mi değil mi diye şüphe edip elbisenin yıkanması gerekmez; eşyada asl olan temiz olmasıdır.⁶⁶⁵ Kirlendiğine dair yakînî bir bilgi oluşmadıkça temiz olma hükmü devam eder.⁶⁶⁶ Elbiseye bir damla su sıçradığında elbisenin tamamını yıkamak, yağmur yağarken üzerine yağmur suyu sıçrayıp kirleneceğinden korktuğu için camiye gitmeyip cemaati terk etmek vesveseden kaynaklanmaktadır.⁶⁶⁷ Yolda üzerine su sıçrayan kişinin bunun ne suyu olduğunu araştırması veya sorması gerekmez.⁶⁶⁸ Necâsetin aynı, eseri ve kokusu görülmedikçe elbisenin ve ayakkabının temiz olduğuna hükmedilir.⁶⁶⁹ Yanından geçtiği köpeğin ağzı, salyası elbisesine değmediği halde elbiseyi çıkarıp yıkamak da vesvesedendir.⁶⁷⁰

Bazılarının temiz elbiseyi bile ‘Belki biri dokunmuştur.’, ‘Yolda bir şey bulaşmıştır.’ diyerek tekrar tekrar yıkadığı, evde yıkamayı yeterli görmeyip elbiseyi kuyuya, nehre sarkıttığı bildirilmektedir. Kendine özel seccade edinip başkasının örtüsünde namaz kılmamak, başkasının kabından abdest almamak vb. durumlar Hz. Peygamber ve Sahabeden hiçbirinin yapmadığı uygulamalardır ve mekruh kabul edilmektedir.⁶⁷¹ Tam tersine bir savaşta müslümanlar, el geçirdikleri müşriklerin kap kacaklarını dahi kullandıkları nakledilmektedir.⁶⁷²

Necaseti temizlemek imkân ölçüsünce vaciptir.⁶⁷³ Elbisesine necaset bulaşan ancak yerini kaybeden kişinin elbisesinde necasetin bulaştığını tahmin ettiği bir yeri

⁶⁶³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/331; “Vesvese”, *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye*, 43/154.

⁶⁶⁴ İbn Kayyım el-Cevziyye, *er-Rûh*, 567.

⁶⁶⁵ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'î'u'l-fevâid*, 3/208; Cüveynî, *et-Tebîrâ*, 127; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/243.

⁶⁶⁶ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/243.

⁶⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 157.

⁶⁶⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'î'u'l-fevâid*, 3/209.

⁶⁶⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/331.

⁶⁷⁰ Cüveynî, *et-Tebîrâ*, 49.

⁶⁷¹ Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/231.

⁶⁷² Ebû Dâvûd, “Et'ime”, 45; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/245.

⁶⁷³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 57.

yıkaması yeterlidir.⁶⁷⁴ Necasetin bulaştığı yerin üç kere yıkanıp sıkılması aslında vesveseli kişiden vesveseyi gidermek ve aşırılığı önlemek için takdir edilmiştir.⁶⁷⁵

Suların temizliği bahsinde suyun akıcı veya durgun su olmasına göre hükümler değişmektedir. Fakihler, akış halindeki suyun rengi, kokusu ve tadından biri değişmedikçe temiz olduğuna hükmetmiştir.⁶⁷⁶ Ancak durgun sular ve su birikintileri/havuzlar gibi yerlerle ilgili içerisine necaset düştüğünde kirlenme durumu ile ilgili mezhepler arası farklı ölçüler belirlenmiştir. Malikîler suyun çokluğuna bir miktar belirlemeyerek üç vasfından biri değişmeyen suyun temiz olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁷⁷ Hanefî ve Şâfiî mezhebi necaset karışan suyun, miktarı az olursa kirleneceğini, çok olursa üç vasfından biri değişmedikçe kirlenmeyeceğini ifade etmişlerdir.⁶⁷⁸ Çok suyun miktarında da ihtilaf etmişlerdir. Hanefî mezhebinde havzı kebir,⁶⁷⁹ Şâfiî mezhebinde kulleteyn⁶⁸⁰ miktarları belirlenerek temizlik hükmü bunlara bina edilmiştir. Şâfiî mezhebinde kulleteyn miktarı su necaset taşımaz.⁶⁸¹ Bu büyüklükteki suyun içine ‘belki necaset karışmıştır.’ şüphesi ile havuzun suyunu kullanmaktan kaçınmak da vesvese sayılmıştır.⁶⁸² Çünkü Hz. Peygamber’e açtıkları sulara yırtıcı hayvanların gidip gelmesi sorulduğunda O, kulleteyn ve daha büyük havuzların az necâset ile kirlenmeyeceğini bildirmektedir.⁶⁸³ Hanefîlere göre de havzı kebir miktarı su renk, koku, tat özelliklerinden biri değişmedikçe temiz hükmündedir.⁶⁸⁴ Bu tür sulara necasete işaret eden bir emare olmadıkça şüphe etmek, kaçınmak vesvesedir. Suların temizliğinde, bir şeyin olduğu hal üzere bekâsı asıldır.⁶⁸⁵

⁶⁷⁴ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/331; Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/218.

⁶⁷⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/331.

⁶⁷⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/30; Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî, *el-Ümm meâ Muhtasari'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 1/17;

⁶⁷⁷ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/71; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/173.

⁶⁷⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/71; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/30; Şâfiî, *el-Ümm*, 1/17; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, 1/173.

⁶⁷⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/71. (Havz-ı kebir: yüzeyi 10*10 arşını bulan ve avuçlandığında elin dibe değmediği sudur veya bir ucundan dalgalandırıldığında diğer ucuna dalga hareketinin ulaşmadığı durgun sudur.)

⁶⁸⁰ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/18; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/30. (İmam Şâfiî'ye göre kulleteyn yaklaşık 2,5 kırba -yaklaşık 206 litre- su miktarıdır.)

⁶⁸¹ Şâfiî, *el-Ümm*, 1/18.

⁶⁸² Cüveynî, *et-Tebşıra*, 25.

⁶⁸³ Ebû Dâvud, “Tahâret”, 33; Tirmizî, “Ebvâbu't-tahâre”, 50; Nesâî, “Tahâret”, 37.

⁶⁸⁴ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/24.

⁶⁸⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 51.

2.2.2. İbadet Esnasındaki Vesveseler

2.2.2.1. Namaz ile ilgili Vesveseler

İslam'ın şartlarından olan namaz ibadeti Allah'ın mü'minlere farz kıldığı bir ibadettir.⁶⁸⁶ Namazın ibadeti ile ilgili ayrıntılı bilgiler Hz. Peygamber'den gelen rivâyetlerden öğrenilmektedir. Bu bölümde namazla ilgili vesveseler ve bunlarla ilgili fikhî hükümler incelenecektir.

Namazla ilgili vesveseler abdestten başlayıp, niyet, iftitah tekbiri alma, kıraati şaşırma, rekâtları karıştırma, rükünleri şaşırma, eksik kıldığını veya eksik okuduğunu düşünme, namazı kılıp kılmadığını unutma vb. şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu tür vesveseler yaşayan kişiler namazın sahih olup olmadığına bir türlü kanaat getiremediği için sürekli namazı bozar, yeniden kılar veya her namazın sonunda sehiv secdesi yaparlar. Sıkıntı, bıktırarak ve güç yetiremeyecek hale gelince de zorluktan kurtulmak için namazı bırakmaya kadar gidebilmektedir. Bu sebeple namazı bozan hatalar ile vesvesenin ayrımını yapabilmek açısından konumuz önem arz etmektedir.

Namazda vesvesenin nasıl oluştuğunu Hz. Peygamber “*Namaza nidâ edildiğinde şeytan ezanı duyamayınca kadar yellenerak kaçar, uzaklaşır. İkâme bitince döner kişi ile nefsi arasına vesvese atarak: ‘Şunu hatırla, şunu hatırla, bunu hatırla...’ der. Kişi kaç rekât kıldığını hatırlamayınca kadar devam eder. Namaz kılan da kaç rekât kıldığını hatırlamayacak kadar şaşırır.*”⁶⁸⁷ sözleriyle anlatmaktadır. Hz. Peygamber, bu sözüyle namazda şeytanın çeşitli düşüncelerle zihni meşgul ederek insanı şaşırttığına dikkat çekmektedir.

Namazdaki vesveselerden biri de niyette görülmektedir. Kişi niyetini tekrarlar durur, bir türlü namaza başlayamaz. Başlasa da niyetten emin olamadığında namazı bozar, tekrar niyet alarak başlar. Âlimler bu tür vesveselerin sebebinin Sünneti ve fikhî bilmemek veya akılda delilik/ karışıklık olduğunu ifade etmektedir.⁶⁸⁸

Namaza niyet edilerek yani namaz kılmaya karar verilerek başlamak dört mezhebe göre de farzdır.⁶⁸⁹ Namaza niyet ederken kılınacak namazın kalpte

⁶⁸⁶ en-Nisâ 4/103.

⁶⁸⁷ Buhârî, “Ezân”, 4; Müslim, “Salât”, 16, 18, 19; Ebû Dâvûd, “Salât”, 30.

⁶⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 158; Hâdimî, *el-Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/230.

⁶⁸⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/55; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, 1/128.

belirlenmesi gerekmektedir.⁶⁹⁰ Niyet, bir şeyi kalben kastetmek, yönelmek ve azmetmek manasına gelmektedir.⁶⁹¹ Niyeti zorlaştıran şey ya niyetin hakikatini bilmemek ya da vesvesedir.⁶⁹² Niyet, ibadeti âdetten ayırmak için gerekli bir iradedir.⁶⁹³ Bir işi yapmaya karar veren kişi onu yapmaya niyet etmiş demektir.⁶⁹⁴ Kişinin abdest, namaz gibi bir şey için yerinden kalkması, fiiliyle o işe yönelmesi onun niyetidir.⁶⁹⁵ Bu sebeple bir işi yapanın niyetten tereddüt etmesi akıl hastalığı (mecnun) türündendir, denilmiştir.⁶⁹⁶

Niyetin asıl yeri kalptir, dilin telaffuzu değildir.⁶⁹⁷ Namazda niyet dildeki lafız ile değil kalpteki karar ile gerçekleşir.⁶⁹⁸ Sadece dille söylenen söz aslında niyet sayılmaz. Fakat kalbi uyarma açısından faydası olacaktır. Şâfiî ve Hanbelîler bu konuda ittifak etmişlerdir.⁶⁹⁹ Mâlikîler, niyeti dille söylemeyi, vesvesesi olmayanlar için tenzihen mekruh; vesveseli olanlar için mendup olduğunu söylemişlerdir.⁷⁰⁰ Hanefîler ise bid'at ve mekruh olarak kabul etmektedir; ancak vesveseyi gidermek için söylendiğinde müstahsendir.⁷⁰¹ Sonuç olarak âlimler niyetle ilgili oluşabilecek vesveselerin önüne geçmek ve kalbi namaza hazırlamak için niyeti dille söylemeyi müstehap görmüşlerdir.⁷⁰² Kişinin niyetiyle ilgili kalbine doğan şeyler ve vesveseler niyete zarar vermez.⁷⁰³ Vesveseli kişinin bu vesveseden kurtulmak için şunu bilmesi

⁶⁹⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/55.

⁶⁹¹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 3/284; Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 1/203; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/105; Hasen b. Ammar b. Ali Şürünlâlî el-Vefâi el-Mısri, *Merâkı'l-felâh metni Nürü'l-îzâh*, (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005), 50; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 2/132.

⁶⁹² Zerkeşî, *el-Mensûr*, 3/284.

⁶⁹³ Şürünlâlî, *Merâkı'l-felâh metni Nürü'l-îzâh*, 83.

⁶⁹⁴ İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 1/292.

⁶⁹⁵ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 3/285; İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 91.

⁶⁹⁶ İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 92.

⁶⁹⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Vasît fi'l-mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Tâmir, (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1417), 2/89; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/415; İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 88; Şürünlâlî, *Merâkı'l-felâh metni Nürü'l-îzâh*, 33. İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, 30; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, 1/314; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 2/132; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 1/292.

⁶⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/415; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblis*, 155.

⁶⁹⁹ Gazzâlî, *el-Vasît*, 2/89; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, 1/314.

⁷⁰⁰ Abdurrahmân b. Muhammed Avad el-Cezerî, *el-Fikhü alâ'l-mezâhibi'l-erbea*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 1/195.

⁷⁰¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/415

⁷⁰² Merginânî, *el-Hidâye*, 1/55; Gazzâlî, *el-Vasît*, 2/89; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâ*, 1/314; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/415; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râik*, 1/293; Şürünlâlî, *Merâkı'l-felâh metni Nürü'l-îzâh*, 33, 84; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 210.

⁷⁰³ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsil*, thk. Dr. Muhammed Haccî vd. (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988), 17/630-631.

gerekir ki; kişinin namazı eda etmek için yerinden kalkması, kâbeye yönelmesi o işe niyet etmesi anlamına gelmektedir.⁷⁰⁴ İbnü'l-Cevzî abdest alıp, kıbleye yönelip, tekbir aldığı halde niyetinde vesveseye kapılmanın ancak akılda karışıklık/delilik ve cehaletten kaynaklanabileceğini ifade etmektedir.⁷⁰⁵ Bu durumun akıl hastalığı sayılması kişinin hayat bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde doğru olmayacaktır.

Namaza başlamak için niyet ettikten sonra iftitah tekbiri getirmek namazın rükûnlarından. İftitah tekbirinde farz olan, Allah'ı tazim ederek namaza başlamaktır.⁷⁰⁶ Bu sebeple Hanefî mezhebine göre farklı lafızlarla da bu tekbir yerine getirilebilse⁷⁰⁷ de âlimlerin genel görüşü naslarda geçtiği şekliyle, Arapça olarak bu tekbiri getirmenin daha uygun olduğu yönündedir.⁷⁰⁸

İftitah tekbirinin niyetin ardından arada namazı bozacak bir şey yapmadan alınması gerekmektedir.⁷⁰⁹ Âlimlerin genel kanaatine göre niyet ile tekbiri aynı âna denk getirmek şart değildir.⁷¹⁰ Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre namazda niyetin iftitah tekbirinden az önce yapılmış olması yeterlidir.⁷¹¹ Maliki mezhebinde niyetin tekbire yakın olmasının gerekliliği belirtilirken bunun vesveseye sebep olacak bir yakınlık manasına gelmediği de ifade edilmektedir.⁷¹² Şafî mezhebine göre ise namaza niyetin iftitah tekbirinin başından sonuna kadar kalpte bulunması gerekmektedir.⁷¹³ Bir başka ifadeyle niyet, *Allah* lafzının “elif”i ile *ekber* kelimesinin son harfi “râ” arasına yerleştirilmelidir. Şafî mezhebindeki namaz için yapılan niyetin iftitah tekbirine bitişik olması şartı bazı kişilerde vesvese halini alabilmektedir. Bazıları bunları eşleştirmek için uğraşarak bir türlü namaza başlayamaz. Kitaplarımızda bu tekbiri tekrarlamamak için bir daha tekbir almayacağım diye yemin edenler, malından sadaka vermek veya daha ileri giderek karısını boşamak üzere

⁷⁰⁴ İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 88.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 158. (واعلم أن الوسوسة في نية الصلاة سببها خيل في العقل وجهل بالتسرع)

⁷⁰⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/58; Serahsî, *el-Mebsût*, 1/136.

⁷⁰⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/136; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/58.

⁷⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/137; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/58.

⁷⁰⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/55; Şürûnbülâlî, *Merâkî'l-felâh metni Nûrî'l-izâh*, 83; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 2/136.

⁷¹⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/55.

⁷¹¹ Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 1/260, 400.

⁷¹² Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî*, 1/260.

⁷¹³ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 3/285.

yemin ederlerin olduğundan bahsedilmektedir.⁷¹⁴ Bu tür vesveseler şeytanın aldatmacalarıdır. İslâm dini kolaylık dinidir.⁷¹⁵ Kişinin sadece namazın tekbirine bu ehemmiyeti verip namazın geri kalan kısımlarıyla bu kadar ilgilenmemesi de vesveselilerin hallerinden olarak zikredilir.⁷¹⁶ Namazdan kastedilen şey sanki sadece tekbirdir. Hâlbuki tekbir, sadece namaz ibadetine giriş için gereklidir.

Osman b. Ebi'l-Âs (ö. 51/671), Hz. Peygamber'e namazda şeytanın kendisine vesvese verdiğini şu şekilde haber verir: “Şeytan, benimle namazım arasına giriyor ve kıraatimi karıştırıyor (şüpheye düşürüyor.)” Resulullah da ona tavsiyede bulunur: “*Bu, “hanzeb” denilen bir şeytandır. Onu hissettiğin zaman hemen Allah’a sığın ve (namazdan sonra) üç kere sol tarafına üfür.*” Hz. Osman: ‘Bu tavsiyeyi yaptım ve Allah o şeytanı benden giderdi.’ diyerek rivâyeti tamamlar.⁷¹⁷ Hadis-i şerifte şeytan için *hanzep* ismi kullanılmıştır Hanzeb: kokmuş, bozulmuş et parçası manasına gelmekle beraber cahiliye döneminde bir kişiyi zemm/aşağılamak için kullanılmıştır.⁷¹⁸

Namaz kılariken harflerin mahreci ile aşırı meşgul olmak, harflerin çıkış yerleri ve mahreçlerinde mübalağa yaparak kelimeleri tekrarlayıp durmak da şeytanın vesveselerindedir.⁷¹⁹ Kişi harflerle meşgul olmaktan tilavet ettiği yeri anlayamaz ve namazda huşûu yakalayamaz hale gelir. Hâlbuki namazın kıraatini lahn-ı celîden kurtaracak kadar doğru okumak namazın sıhhati için yeterli olacaktır.⁷²⁰ Bu konuda ana kaide şu şekildedir: âyetin manasını Kur’ân’ın bütünlüğüne uymayacak derecede değiştiren ve itikâden küfür manası oluşturan okumalar namazı bozar. Okunan kelimenin benzeri Kur’ân’da varsa veya yapılan hata ile Kur’ân’ın genel manasına uygun bir mana ortaya çıkıyorsa namaz bozulmayacaktır.⁷²¹ Bu sebeple namazın kıraati ile ilgili bir vesvese oluştuğunda harflerin mahreci vb. konularda aşırılıklardan uzaklaşarak kıraat edilen âyetlerin manası ile kalbi meşgul etmeye çalışmalıdır.

⁷¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 158.

⁷¹⁵ Buhârî, “İmân”, 29; İbn Âşûr, *Makâsîdü’ş-şerîa*, 3/355.

⁷¹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 159.

⁷¹⁷ Müslim, “Selâm”, 25; Ebû Dâvûd, “Tıb”, 19; Tirmizî, “Tıb”, 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 29/429 (No. 17897).

⁷¹⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/83.

⁷¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 160.

⁷²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, (İstanbul: Bilmen Basım ve Yay., ts.), 221-226.

⁷²¹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 221.

Kıraate başlamadan istiâzede bulunmak namaz ve kıraat esnasında oluşabilecek vesveseden korunmak ve Allah’a sığınmak için de gereklidir.⁷²²

Namazda kıldığı rekâtın hangisi olduğunu şaşırıp kalan kişi için Hz. Peygamber: “*Biriniz namazın rekâtında şüpheyi düştüğünde şüpheyi atsın ve kıldığından emin olduğu rekât üzerine namazını tamamlasın. Eğer namazı tamam ise fazla kılınan nafile olur. Eğer noksan kılmış ise o rekât namazı tamamlamak için olmuş olur. Namazın sonunda yaptığı iki secde de şeytanın burnunun toprağa sürünmesi için olmuş olur.*”⁷²³ buyurmaktadır. İnsanın Allah’a secdesi ve kulluğu şeytanın en ağırına giden amellerdendir. Namazın sonunda yapılan sehiv secdesi ile namazdaki tereddüt ve eksikliğin gidermesiyle şeytan maksadına ulaşamamış ve burnu yere sürülmüş olmaktadır. Bu şekilde, namazı kılan kişi de ibadetinde oluşabilecek eksiklikleri tamamlamanın huzurunu hissedebilecektir.

İbn Abbas’tan gelen rivâyet bunun nasıl yapılacağı daha açık bir şekilde anlatmaktadır: “*Sizden biri namazda tereddüt edip, bir rekât mı, iki rekat mı kıldığını tam bilemezse kıldığını bir rekat kabul edip devam etsin. İki rekât mı üç rekat mı kıldığını bilemezse iki rekat kabul etsin. Üç rekât mı kıldı dört rekat mı kıldı tam bilemezse üç rekat kabul etsin. Namazını bitirdiğinde de selam vermeden iki secde daha yapsın.*”⁷²⁴

Namaz kılarken üç mü dört mü kıldığından tereddüt eden kişi, kıldığını yakînen bildiği rekât üzerinden namaza devam etmeli ve namazın sonunda sehiv secdesi yapmalıdır.⁷²⁵ Bir kimse ibadetinde birazını yaptığını bilir; ama az mı çok mu yaptığından tereddüt ederse az olanı esas alarak ibadete devam eder.⁷²⁶ Zira Hz. Peygamber: “*Sizden biri namazını eksik kıldığından şüphe ederse, fazla kıldığından*

⁷²² İbn Nüceym, *Bahrü’r-râik*, 1/328.

⁷²³ Müslim, “Mesâcid”, 19; Ebû Dâvûd, “Salat”, 190; Nesâî, “Sehiv”, 24.

⁷²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/195, (No. 1656, 1677); (vb. Buhârî, “Sehiv”, 7; Mâlik, “Sehiv”, 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/232 (No. 7286)).

⁷²⁵ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/305 (No. 3467, 3468); Şâfiî, *el-Ümm*, 2/196; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâ’i’u’l-fevâid*, 3/209; 4/234; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, 2/415, 416.

⁷²⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 59.

*şüphede edinceye kadar kılmaya devam etsin.*⁷²⁷ buyurmuştur. Namazdaki rekâtların sayısında tereddüde düşen az olanı esas alarak ibadetine devam eder.⁷²⁸

Namazın rekâtlarının tam olup olmadığı şüphesi namazdan sonra doğarsa buna hiç iltifat edilmez, namazın tekrar kılınması gerekmez.⁷²⁹ Bu durum vesveseden başka bir şey değildir. Namazda sehiv secdesi gerektiren bir şey olup olmadığına dair şüpheye düşen kişinin de sehiv secdesi yapması gerekmez.⁷³⁰

Atâ b. Ebû Rebâh'a: "Farz namazı kılariken şüpheye düşüp namazı iade edersem, tekrar namazı kılariken yine şüpheye düşürsem ne yapayım?" diye sorulunca: "İade etme." cevabını vermiştir. Peki, "beş rekât kıldığımı anlarsam?" denilince ise: "On rekât kılsan dahi iade etme ve sonunda sehiv secdesi yap."⁷³¹ cevabını vererek vesveseye itibar edilmemesine dikkat çekmiştir.

Hadis kaynaklarımızda Hz. Peygamber (s.a.v.)'in de namazda yanıldığını haber veren rivâyetler vardır. Abdullah b. Mes'ud'un (ö. 32/652-53) rivâyet ettiğine göre Resulullah (s.a.v.) namaz kıldırdı. Selam verince biri O'na: 'Yâ Rasûlullah namaz hakkında yeni bir şey mi geldi?' diye sordu. Resûlullah, bu sorusunun nedenini sorunca: 'Ya Resulullah şöyle şöyle kıldırдың da ondan.' cevabını verdiler. Bunun üzerine Resulullah iki bacağına büktü ve kıbleye yöneldi (Teşehhüd vaziyetini aldı). İki secde etti sonra da selam verdi. Yüzünü ashaba dönünce: "*Namaz hakkında yeni bir şey gelmiş olsaydı size (önceden) haber verirdim. Ben de sizin gibi beşerim. Sizin unuttuğunuz gibi ben de unuturum. Bir şeyi unuttuğum zaman bana hatırlatınız. İçinizden biri namazda şüphe edecek olursa doğru olanı araştırıp buna göre namazını tamamlasın. Sonra selam versin ve iki secde daha yapsın.*" buyurmuştur.⁷³² Bu hadisi şerif namazda vesvese ve şüphelerin, Peygamber de dâhil herkesin yaşayabileceği türden normal bir durum olduğunu ifade etmektedir. Bu durumda önemli olan bu olayı büyütmek, sakın kalmak ve ne yapacağını bilmektir. Vesveseler ehemmiyet verilmediğinde küçülmekte ve kaybolmaktadır.

⁷²⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/218 (No. 1689); Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/308 (No. 3476).

⁷²⁸ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 42.

⁷²⁹ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/209.

⁷³⁰ Cüveynî, *et-Tebşıra*, 99.

⁷³¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 2/309 (No. 3479).

⁷³² Buhârî, "Salât", 31; Müslim, "Mesâcid", 19; Nesâî, "Sehiv", 24; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/87, (No. 3602).

Namazları cemaatle kılmaya gayret etmek de namazdaki vesveselere karşı tavsiye edilmektedir. Peygamber Efendimiz: “*Köy veya kır (her nerede olursa olsun) 3 kişi bir araya gelir de (cemaatle) namaz kılmazlarsa şeytan onları alt eder. Aman sen cemaate devam et! Çünkü sürüden ayrılanı kurt kapar.*”⁷³³ buyurarak cemaatten ayrılan kimsenin şeytanın telkinlerine daha çok maruz kalacağına işaret etmektedir.⁷³⁴ Buradan hareketle namazda çok şüphe, vesvese yaşayan bir kişi namazını imamın namazına bağlayarak kıldığında, namazını daha rahat tamamlayacağı ifade edilebilir.

Namazın vaciplerinden olan ta’dil-i erkâna riâyet ederek namazın kılınması da olası şüphelerden kaynaklı vesveseleri önlemek için önem arz etmektedir. Çünkü acelecilik şeytanın fiillerinden kabul edilmiştir. Kişinin ne yaptığını bilerek, huşu’ ile ve mutmain bir şekilde yaptığı ibadetlerinde şüphe ve vesveseler daha az olacaktır.

Namazın şartlarından biri de hadesten taharettir, yani abdestli olmaktır.⁷³⁵ Kişinin abdestini alıp namaza durduktan sonra abdestinin bozulduğuna dair şüpheler yaşaması da *vesvese* olarak ifade edilmektedir. Bu durumu Hz. Peygamber: “*Biriniz namazda iken, makatında bir hareket hisseder de abdestinin bozulup bozulmadığından tereddüde düşerse; bir ses işitmedikçe veya koku almadıkça mescidi terk etmesin.*”⁷³⁶ sözleri ile ifade etmektedir. Böyle bir durumda kalbe doğan şüpheye değil bir delile dayanan kanıta göre ibadetten ayrılmak tavsiye edilmektedir. Bunun için de duyu organlarından kulak ve burun örnek olarak zikredilmiştir. Kişinin kalbine doğan şüphe ve vesveselerin doğru sonuca götüren delillerle teyit edilmesi sonucunda bir mana ifade edeceğine, bir delil bulunmadıkça da ehemmiyet verilmemesi gerektiğine dikkat çekilmektedir.

Fıkıhta; zıddına bir delil olmadıkça eşyanın üzerine kurulduğu temel üzerinde devam ettiğine hükmedilir.⁷³⁷ Sonradan ortaya çıkan şüphe o amele zarar vermez. Bu sebeple tam emin olmadıkça şüpheden dolayı abdest alınmaz.⁷³⁸ Bir ibadeti veya ameli yapmaya başladığında o amel için gerekli şartların tam olduğundan emin olan ancak

⁷³³ Ebû Dâvûd, “Salât”, 47; Nesâî, “İmâme”, 48.

⁷³⁴ Özafşar (ed.) vd., *Hadislerle İslam*, 3/499.

⁷³⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/54.

⁷³⁶ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 68. (vb. Buhârî, “Vudû”, 4; Müslim, “Hayız”, 26).

⁷³⁷ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 2/253.

⁷³⁸ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 2/250.

sonradan içinde bir şüphe duyan kişi bu şüpheye itibar etmez.⁷³⁹ Bu şüpheye dayanarak ihtiyaten tekrar abdest alıp ibadeti yapayım denilmez. Bu durumu ifade eder mahiyette küllî bir kaide olarak “yakîn (kesin bilgi), şek (şüphe) ile zâil olmaz”⁷⁴⁰ ifadesi Mecellede yer almaktadır. Mesela abdest aldığından kesin emin olan bir kimse sonradan abdestli olup olmadığından şüpheye düşerse onun abdestli olduğuna hükmedilir.⁷⁴¹ Bunun tam tersi de böyledir. Bu durumu Abdullah b. Mes’ûd da: “Kişi namazda iken şeytan gelip onun dübürüne üfler (yellenme hissi verir.). Biriniz böyle bir şey hissettiğinde koku ve ses duymadıkça namazını kesmesin”.⁷⁴² şeklinde ifade etmiştir.

Ammar b. Yâsir bir gün mescide giriyor ve hafifçe iki rekât namaz kılıyor. Bitirince oradakiler: ‘çok hafif kıldın namazı; yoksa eksik mi kıldın?’ diye soruyorlar. O da: “O iki rekâtta şeytanın bana musallat olma (tehlikesini) hissettim.”⁷⁴³ şeklinde cevap veriyor. Şeytanın vesvesesini devam ettirmemesi için namazı kısa şekliyle kıldığını ifade ediyor.

İslam dini kolaylık dinidir⁷⁴⁴ ve bu tür vesveseler herkesin başına gelmektedir. Bu durumda yapılması gereken Resulullah’ın ve onun ashabının gittikleri yola tabi olmaktır. Bir gün Ebû Hâzim’in, kalbinde abdestsiz namaz kıldığına dair bir vesvese oluştuğunda, şeytana ‘tavsiyen buraya ulaşmaz.’ cevabını verdiği nakledilir.⁷⁴⁵ Şeytanın vesvesesinin mahiyetini bilmek kişiye bu rahatlığı sağlayabilmektedir. Çünkü asl olan namazın abdestli kılınmasıdır. Abdestin bozulduğuna dair bir delil oluşmadıkça da abdestin varlığına hükmedilir.

Namazda oluşan vesveselerden biri de kalbe doğan kötü düşünceler ve görüntüler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Namazı Allah için kılmadığı ve şeytana ibadet ettiği zannının oluşması,⁷⁴⁶ mukaddesata saygısız sözler, çirkin görüntülerin hayale

⁷³⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/257; Zeylâi, *Tebyînü’l-Hakâik*, 1/69; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 57; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 2/253.

⁷⁴⁰ Ali Haydar, *Dürrü’l-hükkâm*, 1/39 (Mecelle md. 4.); Buhârî, “Vudû”, 4.

⁷⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/212; Cüveynî, *Kitâbu’t-telhîs*, 3/138; Zeylâi, *Tebyînü’l-Hakâik*, 1/69; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 57; Kerhî, *el-Usûl*, (Debûsî’nin *Te’sîsü’n-nazarı* içinde), 80.

⁷⁴² Abdurrezzak, *el-Musannef*, 1/141 (No. 537).

⁷⁴³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 30/263 (No. 18323).

⁷⁴⁴ Buhârî, “İmân”, 29.

⁷⁴⁵ İbnü’l-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, 158.

⁷⁴⁶ Çeker, *İlm-i Hâl’im*, 426.

doğması vb. vesveseler oluşmaktadır. Kalbine böyle kötü, rahatsız edici düşünceler gelen kimse bunu kendinden bilip “ne kusur ettim de bunları yaşıyorum acaba!” diye düşünüp, üzülüp, tekrar tekrar tevbe edip şehadet getirmektedir. Bu düşüncelerle kalbinin bozulduğunu, ibadetinin kabul olunmadığını düşünebilmektedir. Bu sebeple de namazı terk edenler bile olabiliyor.⁷⁴⁷ Bu durumda bu düşüncelerin vesvese olduğunu ve tasdik edilmedikçe kişinin imanına ve ibadetine zarar vermeyeceğini bilmek gerekiyor. Kişi tasdik etmediği bu düşüncelere ehemmiyet verdikçe, kovmaya ve içinden atamaya çalıştıkça aslında daha çok içine yerleştirmiş olmaktadır.⁷⁴⁸ Kalbe doğan bu tür düşünce ve suretlere, bunların kendi benliğine ait olmadığı bilinciyle, pencereden dışarıyı izliyormuş gibi bakıp geçmek gerekmektedir. Namazda iken nasıl ki kişinin karnındaki necaset abdestini bozmasa; zihnine gelen kötü düşünceler de onun imanına ve namazına zarar veremez.⁷⁴⁹ Bu tür kalbe doğan düşünceler çoğunlukla kişinin iradesi haricinde olduğu için kişinin herhangi bir mesuliyeti yoktur.⁷⁵⁰ Önemli olan burada vesveseden kaçmaya çalışırken ibadetleri ve namazı terk etmemektir. Namazda bir kötülüğü işlemeye dair bir hissiyata giren kişi namazı mü'min olarak tamamladığı için namazı sahihtir.⁷⁵¹

Şeytanın verdiği vesveselerden biri de daha iyi ibadet etmek, en iyisini yapmak, acaba oldu mu, şeklini tam yapabildim mi şeklinde kendini göstermektedir.⁷⁵² Kişi ‘acaba oldu mu’ diye o kadar çok uğraşır ki tuvaletten çıkamaz, namaza geç kalır, cemaati kaçıırır, tekbir alıp namaza başlayamaz hale gelir. Daha iyi yapayım derken yapması gerekenleri zamanında yerine getiremez hale gelir ve artık ibadetler haz vermez, yük olmaya başlar. Bir süre sonra da kişi ibadet ve namazı ‘yapamıyorum’ diyerek bırakır. Hâlbuki Allah kullarını güç yetiremeyecekleri amellerle mükellef tutmamıştır. Kul hata yaptığında onun telafisi vardır, eksik bıraktığında tevbe kapısı her zaman açıktır. Biraz ilmihal bilgisi ile kişi zor durumda kalmadan her durum ve şartta en güzel şekilde nasıl kulluk yapacağını çok rahat öğrenebilir. Mükemmel olan, *Kemâl* sıfatının yegâne sahibi yalnızca Allah Teâlâdır. En iyisini yapma iddiası, kişiyi

⁷⁴⁷ Çeker, *İlm-i Hâl'im*, 426.

⁷⁴⁸ Said Nursî, *Sözler*, 249.

⁷⁴⁹ Said Nursî, *Sözler*, 249.

⁷⁵⁰ Said Nursî, *Sözler*, 249; Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/ 1332.

⁷⁵¹ Şa'rânî, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir*, 2/ 1332.

⁷⁵² İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*, 77.

kibre ve ameline güvenmeye götürebilen vesveselerdendir. “Bazen hasen, ahsenden daha güzel olur.”⁷⁵³ sözü de bu duruma işaret eden güzel bir ifadedir.

Hiç şüphesiz ibadetlerin zahiri şartları vardır. İbadetler Allah’ın emrettiği ve Peygamberimizin uyguladığı şartlara uygun şekilde ifâ edilirse makbuldür ve tamamdır. Bununla birlikte yapılan ibadetlerin Allah katındaki karşılığını kimse bilemez. Şeklen eksiksiz yapıldığı düşünülen amellerin makbul ibadetler olup olmadığından emin olunamaz. Zahirin tam olan ibadette kişinin belki niyetinde, belki kalbinde, belki samimiyetinde kusur olabilir. Bu sebeple ibadetlerdeki her türlü kusurun, eksiğin affi için her zaman dua ve istiğfar edilmelidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) “*İstikametli olun, güç yetiremezsiniz.*”⁷⁵⁴ buyurarak her türlü aşırılıktan uzaklaşmayı tavsiye etmektedir.

İbadette en mükemmeli yapmaktan aciz kalınması yapılan ibadetin sevabının da noksan olmasını gerektirmez.⁷⁵⁵ Önemli olan kişinin elinden gelenin en güzelini yormadan, usanç vermeden, bıktırıp terk etmeden ve kalbini bozmadan sünnete uygun şekliyle yapmaya gayret etmesidir. “*Allah dinde size bir zorluk kılmadı.*”⁷⁵⁶ âyeti de aslında dinin kişiyi tekellüf altına sokmadığını; ama kulların bunu kendilerine zorlaştırdıklarına işaret etmektedir. Kılınan bir namazı vesvese sebebiyle tekrar kılmak nehyedilmiştir.⁷⁵⁷ Eda edilmiş bir namazı tekrar kaza etmenin yasaklanması vesveseyi gidermenin gerekliliğine de işaret etmektedir.⁷⁵⁸

Peygamber Efendimiz de az ama devamlı ve ihlaslı ibadetin usanç veren ve sonrasında bırakılan amelden daha makbul olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁹ “*Allah katında en sevimli din, kolay olan hanif dinidir.*”⁷⁶⁰ buyurarak vesveselerle dini zorlaştırmamaya, kolay olanı seçmeye teşvik etmektedir.

⁷⁵³ Nureddin Ali b. Muhammed Aliyyülkârî, *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, thk. Muhammed Lütfi es-Sabbağ, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1971), 211.

⁷⁵⁴ İbn Mâce, “Tahâret”, 4.

⁷⁵⁵ Suyûtî, *Ta'likun 'alâ Sünen-i Nesâi*, 8/122.

⁷⁵⁶ el-Hac 22/78.

⁷⁵⁷ Şürûnbülâlî, *Merâkı'l-felâh metni Nûri'l-îzâh*, 126, 177.

⁷⁵⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 1/298.

⁷⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/299 (No. 25473), 424 (No.25632).

⁷⁶⁰ Buhârî, “İmân”, 29.

İbadetleri yerine getirirken farz, vacip, sünnet, müstehap, adap, mubah sıralamasına dikkat etmek önem arz etmektedir. Kişinin güç yetirebildiğinde, bunların hepsini yerine getirmeye gayret etmesi en güzeldir. Ancak müstahap olanı yapayım derken farz veya vacibi kaçırmamaya dikkat etmelidir. Mesela, gece uzun uzun namaz kılıp, zikirle meşgul olup, kendisinde sabah namazına kalkacak derman bırakmamak ve sabah namazını kaçırmak; kaş yapayım derken göz çıkarmak olur. En güzel şekliyle abdest alacağım derken cemaati kaçırmak, yağmurda üzerime su sıçrar diye cemaate gitmemek vb. Burada şeytanın, asıl amaçlanan ibadet ve sevaptan alıkoymak için basit işlerle kişiyi oyaladığının farkında olmak gerekmektedir.

Hz. Enes'in anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) mescide girdiğinde iki direk arasına uzatılmış bir ip gördü ve *“Bu ip nedir?”* diye sordu. Orada bulunan sahabiler *“Bu, Zeynep binti Cahş'ın ipidir. Namazda ayakta durmaktan yorulunca buna tutunur.”* cevabını verince Hz. Peygamber: *“Hayır, bunu çözün. Biriniz gücü kuvveti yerinde olduğunda namaz kılsın, yorulduğunda otursun.”*⁷⁶¹ buyurmuştur. Başka bir rivâyette ise gece uyumayıp hep namaz kılan bir kadından övgüyle bahsedildiğinde Hz. Peygamber: *“Bırak (bu sözü), daima güç yetirebileceğiniz işleri yapın. Siz usanmadıkça (ameli terk etmedikçe), Allah (c.c.) usanmaz (sevap vermeye devam eder.).”* buyurmuştur.⁷⁶²

Vesveseli kişi aslında var olmayan, bir delile dayanmayan şeyle amel ettiği ve hükmettiği için, namazı her ne kadar sahih olsa da, imam olması mekruh görülmüştür.⁷⁶³ Hatta bazı fetvalarda vesvesenin haram kılınan bir bid'at olduğu ifade edilerek böyle kimselerin görevden alınması gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁶⁴ Çünkü kendi fiillerinden şüpheye düşen birinin başkalarına rehberlik/önderlik etmesi mümkün görünmemektedir. Ancak burada kişinin maruz kaldığı vesvesenin derecesi de önem arz etmektedir. Herkeste görülen basit tereddüt ve vesveseler ile iradeyi ve aklı ele geçiren takıntılara aynı hükmün verilmesinin doğru olmaması gerekir.

⁷⁶¹ Buhârî, “Teheccüd”, 18.

⁷⁶² Buhârî, “Teheccüd”, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 42/508 (No. 25772).

⁷⁶³ Dimyâtî, *İ'ânetu-t-Tâlibîn*, 2/47; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/220; İbn Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, 3/13.

⁷⁶⁴ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-kübra'l-fikhiyye*, 1/220.

Ebû Dâvûd (ö. 275/889) “namaz kitabı”nda, ‘Namazda vesvese ve hadîsu’n-nefsin (kendi kendine içinden konuşmanın) kerâhiyeti’ başlığını attığı kısımda “*Kim güzelce abdest alır ve kalbi ve yüzüyle yönelerek iki rekât namaz kılsa Cennet ona vacip olur.*”⁷⁶⁵ hadisi şerifine yer vermektedir. Burada gaflete düşmeden, vesveselere ehemmiyet vermeden, kalbi sadece ibadetle meşgul ederek ibadetin yerine getirilmesine dikkat çekilmektedir. Hadisin bab başlığından da anlaşıldığı üzere Ebû Dâvûd, namazda vesveselerle ilgilenmenin ve kendi kendine konuşmanın mekruh olduğunu ifade etmektedir. Bu da vesveseleri devam ettirmenin kişinin iradesinde olduğu manasını barındırmaktadır. Çünkü insan güç yetirebildiği şeylerden sorumlu tutulmuştur.

2.2.2.2. Oruçla İlgili Vesveseler

Ramazan ayını oruçlu olarak geçirmek tüm mükellef olan mü’minlere farz olan ibadetlerdendir.⁷⁶⁶ İstenilmesi halinde Ramazan ayı haricinde de nafile olarak oruç tutulabilmektedir.

Oruç ibadetini yerine getirirken yaşanan vesveselerden bazıları şu şekildedir: tükürüğün orucu bozması şüphesi ile sürekli ağzını kuru tutmaya çalışmak, abdest alırken ağzına verdiği sudan kalan ıslaklığın orucu bozacağı endişesi ile sürekli tükürmek, oruçken gusül abdesti alamamak, abdest ve gusülde su yutma endişesi, tuvalet temizliğinde oluşan vesveseler, sürekli oruç tutmak istemek vb.

Oruç ibadeti: imsâk vaktinden güneşin batışına kadar Allah’a ibadet niyetiyle orucu bozan belirlenmiş bazı şeylerden uzak durmaktır.⁷⁶⁷ Vücudun bazı yerlerinden giren bazı şeyler orucu bozmaktadır.⁷⁶⁸ Bunların ayrıntısı ilmihal kitaplarında yer almaktadır.

Oruçla ilgili vesveselerde ağız yoluyla bir şey yutarak orucun bozulması tereddüdü çokça görülmektedir. Bundan dolayı abdestte ağzına su veren kişinin sürekli tükürerek ağız ıslatan tüm suyu uzaklaştırmaya çalıştığına şahit olunmaktadır. Bu sebeple bir süre sonra abdest alırken ağzına ve burnuna su vermeden abdest alanlara,

⁷⁶⁵ Ebû Dâvûd, “Salât”, 161.

⁷⁶⁶ Merğınânî, *el-Hidâye*, 1/143; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/169.

⁷⁶⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/173.

⁷⁶⁸ Merğınânî, *el-Hidâye*, 1/149, 150.

oruçlu iken gusül abdesti almaktan kaçınanlara rastlanmaktadır. Yine normal ağız sıvısı olan tükürüğü, orucuna zarar vermesi endişesiyle sürekli tüküren veya mendiline dilini silenlerin olduğu görülmektedir. Oysa fıkıh kitaplarımıza bakıldığında oruçlunun ağız sıvısı, orucu bozan şeyler içinde zikredilmez. Çünkü bu sıvı insan bedeninin kendiliğinden ürettiği bir sıvıdır. Giderilmeye, engellenmeye çalışılması fitrata uygun bir davranış olmayacaktır. Ağız sıvısını veya balgamı yutmak, burun sıvısını içe çekip yutmak orucu bozamaz.⁷⁶⁹ İlmihal kitaplarımızda sadece tükürüğü ağızda biriktirip bunu topluca yutmak mekruh kabul edilmiştir.⁷⁷⁰ Yaş misvak ile dişleri fırçalamak bile Peygamberin uygulaması olduğu için mekruh kabul edilmemiştir.⁷⁷¹ Oruçlunun ağzına su alıp çalkaması (mazmaza), burna su çekmesi (istinşak) ister abdest ve gusül içinde olsun ister bunlar haricinde olsun mekruh değildir.⁷⁷² Abdest alırken ağza alınıp tükürülen sudan geriye kalan su ve serinlik orucu bozamaz. Vesvese sebebiyle abdest alırken ağız ve burna su vermemek her ne kadar abdestin sıhhatine zarar vermese de vesveseye dayanarak bir sünnetin terkedilmesi açısından doğru bir uygulama olmayacaktır. Oruçlu kişinin imsaktan önce yediği yemekten ağzında kalan hafif yemek kalıntılarını yutması orucunu bozmayacağı gibi ağız suyla çalkaladığında arta kalan hafif ıslaklık da oruca zarar vermez.⁷⁷³ Çünkü bunlardan kaçınmak mümkün değildir.

Hz. Peygamber'in "Vücuda giren şeylerden dolayı oruç bozulur."⁷⁷⁴ hadisine binaen vücuda yararı olan şeylerin vücuda girmesi ile orucun bozulacağı ancak su gibi bir şeyin kulaktan girmesi ile orucun bozulmayacağı zikredilmektedir.⁷⁷⁵ Çünkü buradan giren ıslaklığın orucun bozulmasına sebep olması için orucun bozulacağı yerlere yani sindirim sistemine ulaşması şarttır.⁷⁷⁶ Bu kesin olarak bilinmediğinde oruç da bozulmaz.⁷⁷⁷ Oruçlu iken tuvalet ihtiyacından sonra temizlenirken anüse su kaçırmamayı vesvese haline getirenler vardır. Lavman, içeriğinde bulunan gıda

⁷⁶⁹ Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 590.

⁷⁷⁰ Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 610

⁷⁷¹ Merğınâni, *el-Hidâye*, 1/151; Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 610.

⁷⁷² Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 611.

⁷⁷³ Merğınâni, *el-Hidâye*, 1/148. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/180.

⁷⁷⁴ Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, 3/167.

⁷⁷⁵ Merğınâni, *el-Hidâye*, 1/150; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/178.

⁷⁷⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/178.

⁷⁷⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 1/178.

maddeleri ve bağırsağa ulaşması açısından orucu bozmaktadır.⁷⁷⁸ Ancak tuvalet ihtiyacını giderdikten sonra kirin çıktığı mahalli temizlerken içeri su kaçması, suyun bağırsaklara ulaşmaması ve azlığı sebebiyle oruca zarar vermeyecektir.⁷⁷⁹ Kişinin zekerinden giren ama mesaneye ulaşmayan ıslaklık da orucunu bozmaz.⁷⁸⁰

Sürekli, arka arkaya oruç tutma niyet ve arzusunun da şeytanın vesveselerinden olduğu zikredilmektedir.⁷⁸¹ Normalde Allah'ın emrettiği bir ibadete devam etmeyi şeytan neden ister? Oruç tutmanın haram kılındığı günlere dikkat edildikten sonra geri kalan günlerde oruç tutmak mubah kılınmıştır. Ancak arka arkaya, sürekli oruç tutmanın insana iki yönden zararı vardır:

1. Kişiyi kuvvetten düşürür ve kendi geçimini için çalışmaktan aciz bırakabilir. Aynı zamanda ailesinin hakkını korumaktan da alıkoyabilir. Sürekli oruç tutmak isteyen ve “Benim buna gücüm yeter.” diyen sahabeye Peygamber Efendimiz (s.a.v.): “*Bedeninin ve eşinin senin üzerinde hakkı var.*”⁷⁸² buyurarak dünya ve ahiret dengesini kaybetmemeyi hatırlatmaktadır.

2. Sürekli oruç tutan kişi ‘iyi bir şey yapıyorum’ zannederken, faziletli olan ibadet şeklini kaçırmış olur. Peygamber (s.a.v.) “*Allah'ın en sevdiği oruç, Dâvût Peygamberin orucudur.*”⁷⁸³; “*Orucun en hayırlısı Dâvût orucudur ki o bir gün oruç tutar, bir gün iftar eder.*”⁷⁸⁴ buyurmaktadır.

Hız. Peygamber ibadet yaşantısı ve günlük yaşam noktasında ashabına kendisini örnek olarak göstermiş ve onun gibi hareket etmelerini tavsiye etmiştir.⁷⁸⁵ İbadet konusundaki aşırılıklara vesvese-takvâ ilişkisinin ele alındığı bölümde yer verilmiştir. Ayrıntılar için oraya bakılabilir.

⁷⁷⁸ Merğınâni, *Hidâye*, 1/150.

⁷⁷⁹ Mevsili, *el-İhtiyâr*, 1/178.

⁷⁸⁰ Mevsili, *el-İhtiyâr*, 1/180.

⁷⁸¹ İbnü'l-Cevzi, *Telbîsü İblîs*, 164.

⁷⁸² Buhârî, “Savm”, 57.

⁷⁸³ Buhârî, “Teheccüd”, 7; Müslim, “Sıyâm”, 189.

⁷⁸⁴ Nesâî, “Sıyâm”, 76; Buhârî, “Savm”, 56; Müslim, “Sıyâm”, 181.

⁷⁸⁵ Buhârî, “Savm”, 48.

2.2.2.3. Hacla İlgili Vesveseler

Hac ibadeti, şartlarını taşıyan kimse için ömürde bir kere yapılması farz olan ibadetlerdendir. Hac ve umre ibadetini yerine getirirken yaşanan bazı vesveseler: tavaf esnasında abdestinin bozulduğunu zannetme, tavafta şavtların sayısını karıştırıp sürekli yeniden tavafa başlama, ihram yasaklarını çiğneme korkusu, ihramlı iken akla gelen çirkin söz ve görüntüler şeklinde olabilmektedir.

Abdest ve namaz konusunda değinildiği üzere hac ibadetine de kişi şüpheye düştüğü durumlarda ibadetini yaptığından emin olduğu kısım üzerine bina etmelidir. Tavafta tamamladığı şavtın sayısında şüpheye düşen kişi yakînen bildiği üzerinden tavafına devam etmelidir.⁷⁸⁶ Mesela; tavafın ilk dört şavtı *farz*, tavafı yedi şavta tamamlamak *vaciptir*. Dört şavtı yapan kimsenin tavafı geçerli olur, eksik kalan şavtlar usulünce telafi edilirse her hangi bir ceza gerekmez, en baştan başlamaya gerek yoktur. Abdest konusunda şüpheye düştüğünde ise Hz. Peygamberin duyu organları ile hissetme⁷⁸⁷ vurgusuna dikkat ederek herhangi bir delili olmayan şüphe ile ibadetten ayrılmamak gereklidir.

Hac ve umre ibadeti esnasında içe doğan konuşmalar ve kalbe gelen vesveselerin hiçbir hükmü yoktur.⁷⁸⁸ Bunlar ibadete zarar vermez. Kişi mümkün olduğunca kalbini zikirle meşgul ederek bu tür düşünceleri kendinden uzaklaştırmaya çalışmalıdır.

2.2.3. İbadetin Geçerliliği ile İlgili Vesveseler

İbadete hazırlık aşamasında ve ibadeti yerine getirirken görülen vesveselerin yanı sıra kişide ibadetin makbuliyetine dair vesveseler de oluşabilmektedir. İbadet esnasında yapılan bazı ahlaki yanlışlar (kötü söz ve gıybet), içe doğan kötü sözler, yanlış görüntü ve hayallerin ibadete zarar verip Allah katında kabul olmasına engel olacağına dair vesveseler görülmektedir.

⁷⁸⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, 2/196; Nevevî, *el-Mecmu'*, 8/22; İbn Kayyım el-Cevziyye, *Bedâ'i'u'l-fevâid*, 3/208.

⁷⁸⁷ Buhârî, "Vudû", 4; Tirmizî, "Tahâret", 56; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/250, 252. (vb. Müslim, "Hayız", 25; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 68; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/105 (No. 8369)).

⁷⁸⁸ Buhârî, "Talâk", 11; Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen*, 3/214; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/388.

Vesvese, bir iç konuşmadır. Allah Teâla, kullarını içinden geçen şeylerden dolayı sorumlu tutmamıştır.⁷⁸⁹ “Allah, ümmetimin içinden geçirdikleri şeyleri konuşmadıkça ve (filen) yapmadıkça bağışlamıştır.”⁷⁹⁰ hadis-i şerifi ile ilgili olarak Hattâbî: “İnsanın içinden geçen konuşmalar ve kalbe gelen vesveselerin dini hususlarda hiçbir hükmü yoktur.” demektedir.⁷⁹¹

Başlanan bir ibadeti veya namazı meşru bir özür olmaksızın bozmak haram kabul edilmiştir.⁷⁹² Bir ibadeti bozmayı caiz kılan özürler ilmihal ve fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Vesvese, hiçbir zaman ibadetin bozulması için meşru bir özür olarak kabul edilmemiştir. Kişi, mükellef olduğu ibadetin geçerliliğini sağlayacak kadar ilmihal bilgisine sahip olmalıdır.⁷⁹³ İbadeti bozmak için meşru kabul edilen sebepler⁷⁹⁴ haricinde kalpte oluşan şüphelere ve ibadeti bozmayan tereddütlere aldırış etmeden ibadetin tamamlanması gerekmektedir.

İbadet esnasında içe doğan vesveseler kişinin namazına ve ibadetine zarar vermemektedir.⁷⁹⁵ Namazını bitirdikten sonra kişinin kalbine doğan abdestte veya namazda bir şeyleri eksik bıraktığı şüphesi de ibadete zarar vermez.⁷⁹⁶ Vesvese sebebiyle ibadeti tekrar yapmak gerekmez.

İbadetlerin zahiren usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmesi mükellefiyetin yerine gelmesi için yeterli kabul edilmiştir. İbadet sonucu alınacak sevap ise kişinin ihlas ve samimiyetine göre farklılık arz edebilir. İnsana ibadetlerin her anında akıl ve kalbe sahip olma sorumluluğu yüklenmemiştir. İnsanın aklına gelen düşünce ve hayallerde iradesi olmadığı için kişi bu noktada ma’zur kabul edilmiştir.

⁷⁸⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/255.

⁷⁹⁰ Buhârî, “Talâk”, 12; Müslim, “İmân”, 58; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 15; Tirmizî, “Talâk”, 8; Nesâî, “Talâk”, 6.

⁷⁹¹ Buhârî, “Talâk”, 11; Hattabî, *Meâlimü's-Sünen*, 3/214; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/388.

⁷⁹² Burhâneddin, *el-Muhîtü'l-Burhânî*, 1/450.

⁷⁹³ Gazzâlî, *İhyâ*, 1/14.

⁷⁹⁴ Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 385, 386.

⁷⁹⁵ Şa'rânî, *el-Yevâkîf ve'l-cevâhir*, 2/1330.

⁷⁹⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

2.3. Vesvesenin Evlilik ve Boşanmaya Etkisi

Nikâh; aralarında evlenme engeli bulunmayan bir kadınla bir erkeğin hayatlarını birleştirmelerini sağlayan bir akittir. Nikâh akdi talâk, muhâlea, fesih, ölüm veya kazâ tefrik ile sonlandırılabilir.⁷⁹⁷

Talâk, belli lafızlarla nikâh bağının bozulması ve sonlandırılmasıdır.⁷⁹⁸ Bir sebebe bağlı olmadan kocanın nikâhı sona erdiren tasarrufu olarak da ifade edilmektedir.⁷⁹⁹ Talâkta, genel olarak kocanın tasarrufu geçerli olmakla beraber bazı özel şartlar ile kadının da bu tasarrufu geçerli olabilmektedir.⁸⁰⁰ Bunların ayrıntısı fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Burada vesvese bağlamında talâk konusuna değinilecektir.

Vesvesenin bazı kimselerde mahrem ve süt kardeşi olması kaygısıyla yaşadığı şehirden kimseyle evlenmeme, nikâhında şüphe, talâk lafızlarını sürekli içinden geçirme veya istemsizce dil ile telaffuz etme, kaç talâkla boşadığında tereddüt etme şeklinde görüldüğü ifade edilmektedir.

İslam'da evlenme engelleri âyet-i kerîme ve hadis-i şeriflerle belirlenmiştir.⁸⁰¹ Nikâhlanması haram olan kimseler kan hısımlığı, süt hısımlığı ve sıhrî hısımlık vb. olarak kategorize edilmektedir.⁸⁰² Bazı kimselerin büyük bir şehirde yaşadığı halde içinde 'Belki bana haram olan biri vardır.' diye yaşadığı yerden biriyle evlenmeyi terk ettiği ifade edilmektedir.⁸⁰³ Şüpheliyi gerektirecek bir mananın olmadığı yerde sakınmaya çalışmak vesveseden başka bir şey değildir.⁸⁰⁴ Dinimizde evlenilmesi haram kılınanlar bellidir. Bunun haricinde kalanlar ise helal kılınmıştır.

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ilk iki yaş içerisinde ayrı ayrı beş kez doyacak miktarda süt verildiğinde süt hısımlığı meydana gelmektedir.⁸⁰⁵ Zerkeşî, "Kim bir şeyi

⁷⁹⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/265, 2/301.

⁷⁹⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/265.

⁷⁹⁹ Halil İbrahim Acar, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2010), 39/496.

⁸⁰⁰ Merginânî, *el-Hidâye*, 1/276

⁸⁰¹ en-Nisâ 4/22,23,24; Buhârî, "Şehâdât", 7; Müslim, "Radâ", 1.

⁸⁰² Mehmet Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, 766-777.

⁸⁰³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 1/301; "Vesvese", *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye*, 43/151.

⁸⁰⁴ "Vesvese", *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye*, 43/152.

⁸⁰⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/36; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 11/309.

yapıp yapmadığı ile ilgili şüpheye düşerse aslanan o şeyi yapmadığıdır.”⁸⁰⁶ kâidesini izah ederken çeşitli meseleler üzerinden örnekler vermiştir. Bu kâideye istinaden naklettiği örneklerden biri de süt akrabalığın gerçekleşmesinde gerekli olan emzirmenin sayısında veya emzirme yaşında şüphe oluşursa aslanan süt akrabalığın oluşmadığıdır.⁸⁰⁷ Zerkeşî, bu kâideyi “yakîn ile sabit olan bir şey ancak yakîn ile ortadan kalkar”⁸⁰⁸ ilkesi ile birlikte ele almıştır. Burada verilen örnekler vesvese durumunda yaşanan tereddütlere de çözüm mahiyetindedir.

Peygamber Efendimiz: “Allah, ümmetimin içinden geçirdikleri şeyleri konuşmadıkça ve (fiilen) yapmadıkça bağışlamıştır.”⁸⁰⁹ buyurmaktadır. Ebû Dâvûd bu hadis-i şerîfi “fi’l-vesveseti bi’t-talâk” başlığı ile rivayet ederek talâk konusunda yaşanan vesveseler ile ilgili oluşuna dikkat çekmektedir. Hattâbî bu hadis-i şerif ile ilgili olarak insanın içinden geçen konuşmalar ve kalbine gelen vesveselerin dini hususlarda hiçbir hükmü yoktur, demektedir.⁸¹⁰

Vesvese normalde bir iç konuşmadır denilmiştir. Allah, içinden geçen konuşma vb. şeylerden dolayı kullarını sorumlu tutmamıştır. Birisi namaz kılariken içinden bir söz geçirse, birisiyle konuştuğunu hayal etse bundan dolayı namazı bozulmaz ve o namazı iade etmesi gerekmez.⁸¹¹ Hâlbuki namazda iken sesli olarak konuşmak, namazı bozacağından haram kılınmıştır.⁸¹² İçte gerçekleşen konuşma, kelam manasında olsaydı bunun namazı batıl kılması gerekirdi.⁸¹³ İçinden iftira etmeyi kurgulayan kişi kazf/iftira etmiş sayılmaz, had cezası gerekmez.⁸¹⁴ Kişi zihar yapmaya karar verir/azmederse zihar lafzını söyleyinceye kadar ziharın gerçekleşmeyeceğinde icmâ vardır.⁸¹⁵ Bu da bir manada talâktır. Aynen bunun gibi bir kimse içinden karısını boşamaya karar verse ama hiçbir şey söylemese cumhura göre bununla talâk

⁸⁰⁶ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/274. (من شك هل فعل شيئا أو لا فالأصل أنه لم يفعله)

⁸⁰⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/274.

⁸⁰⁸ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/274.

⁸⁰⁹ Buhârî, “Talâk”, 12; Müslim, “Îmân”, 58; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 15; Tirmizî, “Talâk”, 8; Nesâî, “Talâk”, 6.

⁸¹⁰ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, 3/214.

⁸¹¹ Aynî, *Umdetü’l-kârî*, 20/256.

⁸¹² Merginânî, *el-Hidâye*, 1/75.

⁸¹³ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, 3/214-215.

⁸¹⁴ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, 3/214.

⁸¹⁵ Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, 3/214.

gerçekleşmez.⁸¹⁶ Atâ b. Ebû Rebâh, Saîd b. Cübeyr, Katâde (ö. 117/735), Sevrî (ö. 161/778), re'y ashabı, İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)'in de bu görüşte olduğu nakledilmektedir.⁸¹⁷

Bir rivâyette Ukbe b. Âmir'in (ö. 58/678) “Vesvesecinin talâkı geçerli değildir.”⁸¹⁸ dediği nakledilmiştir. İbn Hacer, Ukbe'nin bu sözü için: Vesvese, nefsin kendi içindeki bir konuşma olduğu için sorumluluk gerektirmez,⁸¹⁹ açıklamasını yapmaktadır. Bu açıklama ile İbn Hacer telaffuz edilen lafız ile içten geçirilen sözlerin farklı hükümler doğuracağına dikkat çekmektedir ki içten geçen konuşmalar ister kastî olsun ister vesvese sebebiyle olsun bir hüküm doğurmayacağına ittifak vardır. Burada asıl mesele vesvese sebebiyle içine doğan bu sözlerin telaffuz edilmesinde ortaya çıkmaktadır.

Fıkıh kitaplarında vesveseli kimsenin talâkı ile ilgili meselelerin genellikle akıl sağlığı ve söylediği sözün bilincinde olmamakla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bir talâk lafzının nikâh üzerinde geçerli olabilmesi için, sarhoşluk hariç, kocanın mükellef olması şartı vardır.⁸²⁰ Boşama yetkisine sahip olabilmenin şartlarından biri de akıllı olmaktır.⁸²¹ Karısını boşayan kişi; mecnun, baygın ve müvesvis gibi aklını kaybetmiş olursa talâk geçersizdir.⁸²² Bu konuda icma vardır.

Vesveseli kişinin talâkı konusu ile ilgili yerlerde Hz. Peygamberin “*Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: mecnûndan, çocuktan ve uyuyandan.*”⁸²³ sözünün zikredildiği ve bunun üzerine hüküm bina edildiği görülmektedir. Bununla, vesveseli kişinin akıl sağlığı yerinde olmayan mecnûn gibi kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber kendisine gelerek zina yaptığını itiraf eden bir kişiye “*Sen mecnûn musun?*” diye sormuştur.⁸²⁴ Bu soru, *mecnûn* olmanın İslâm Hukukunda sorumluluğu kaldıracağından had cezasını da düşüreceğine işaret etmektedir.⁸²⁵ Çünkü aklı başında

⁸¹⁶ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/256; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/394.

⁸¹⁷ Buhârî, “Talâk”, 11; Hattabî, *Meâlimü's-Sünen*, 3/214; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/388.

⁸¹⁸ Buhârî, “Talâk”, 12; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/388.

⁸¹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/392.

⁸²⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/279.

⁸²¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/230.

⁸²² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/230.

⁸²³ Buhârî, “Talâk”, 11.

⁸²⁴ Buhârî, “Talâk”, 11.

⁸²⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/252.

olan, bir işe kasteden, iradesi olan ve seçebilen kişinin söz ve fiilinin üzerine hüküm bina edilebilir.⁸²⁶

Mecnûn, uyuyan ve bayılmış kimse gibi bir özür sebebiyle akli muhakemesini yitiren kimselerin talâk lafızları ile boşama gerçekleşmez.⁸²⁷ Burada mecnûn ikrarını ve halini hatırlamadığında bu hükme hamledilir. Mecnunun ne dediğini bilmediğinde yaptığı boşaması geçersizdir.⁸²⁸ Akli bazen giden bazen gelen kimseye ise olay anındaki haline göre hükmedilir.⁸²⁹ Olay anını hatırlayan, ne yaptığını bileninin durumu mecnûn kapsamında değerlendirilmez. Hz. Ali, ma'tuhun boşaması hariç tüm boşamaların geçerli olduğunu söylemiştir.⁸³⁰ Sefeh ve hasta olan kimseler mükellefiyet şartlarını taşıyorsa yani akıl ve buluğ sahibi ise talâk sözü de geçerlidir. Mükellefiyet şartlarını taşımayan kişi; çocuk, mecnûn, baygın ve uyuyan kişi gibi kabul edilir ve söz ve tasarrufları geçersiz sayılır.⁸³¹

Talak lafızlarını kullanan veya yemin eden kişinin akli melekelerini kullanamıyor olması sözünün geçerli olup olmamasını etkilemektedir.⁸³² Bunun için mecnun, baygın olan, ilaç veya içki sebebiyle sarhoş olan ve vesveseli kişinin bu sözlerinin geçersiz olduğu ifade edilmektedir. Kendi iradesi ile sarhoş olan hakkında ihtilaf vardır. Bazı âlimler kişinin kendi ameli ile temyiz kabiliyetini gidermesine sebep olan içki içmenin teklifi ortadan kaldırmayacağını ifade etmektedir.⁸³³ Sarhoş olan kimsenin akli yerinde olmadığı için talak, köle azadı, satış, hibe, vakıf, müslüman olması, dinden çıkacak sözler söylemesi ve tüm ikrarlarını geçersiz kabul edilmesi daha doğrudur.⁸³⁴ Sarhoş olan hiç kastı ve niyeti olmadan bu sözleri söylediği için mazur kabul edilir.⁸³⁵ Aynı şekilde hanefiler akıl sağlığında sıkıntı bulunan vesveseli kişinin kasıt ve niyeti olmadan söylediği, düzensiz talak sözlerinin geçersiz olduğunu

⁸²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/42; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/389, Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

⁸²⁷ Buhârî, "Talâk", 11; Ebû İshâk Burhanüddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh İbn Müflih er-Râmînî, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şafîî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6/294; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/224.

⁸²⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/243.

⁸²⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/394.

⁸³⁰ Buhârî, "Talâk", 11.

⁸³¹ Buhârî, "Talâk", 11; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/279; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/224.

⁸³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'in*, 5/451.

⁸³³ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî, *el-Vâdih fi usûli'l-fikh*, thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin er-Türkî, (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999), 2/544.

⁸³⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'in*, 5/454.

⁸³⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakki'in*, 5/455.

ifade etmişlerdir.⁸³⁶ Burada bahsedilen vesvese aklî muhakemenin olmadığı bir hali ifade etmektedir. Matuh da anlayışı kıt, konuşması karışık ve düzeni olmayan biri olduğundan onun da boşaması geçersiz kabul edilmiştir.⁸³⁷

Hız. Peygamber “*İğlâk (إغلاق) halinde boşama da köle azadı da yoktur (geçersizdir).*”⁸³⁸ buyurmaktadır. Ebû Dâvûd burada geçen *iğlak* kelimesinin gazab ve şiddetli öfke manasına geldiğini ifade etmektedir.⁸³⁹ İbn Teymiyye bu kelimeyi ilim ve kastetme kapılarının kapanması olarak açıklamış ve mecnun, ma'tuh, sarhoş, mükreh ve ne dediğini bilmeyecek derecede öfkeli kimseleri kapsayacağını ifade etmiştir.⁸⁴⁰

Öfke durumunda yapılan boşama konusunda âlimler öfkenin derecesine göre hükmün değişebileceğini ifade etmişlerdir.⁸⁴¹

1. Öfke halinde akıl ve şuurunu kaybeden kişinin cinnet halinde söylediği sözler. Bu durumda kişi mecnun gibidir; özleri bir hüküm doğurmaz.⁸⁴²
2. Eda ehliyetine sahip olan kişinin ne yaptığını ne söylediğini bildiği ve iradesini kaybetmediği durumda kişinin söylediği boşama sözleri ittifakla geçerlidir.
3. Mecnun gibi olmayıp ne dediğini bilse bile itidalini kaybedecek şekilde öfkelenen kişinin boşamasıdır. Bu durumdaki boşama da geçersizdir.⁸⁴³

Aklî dengesini kaybeden, ne söylediğinin farkında olmayan kişinin talâkının geçerli olmamasına kıyasla vesveseli kişinin de talâk sözlerinin geçersiz olduğu ifade edilmiştir.⁸⁴⁴ Bazı âlimler, vesveseli kimse talâkın anlamını ve talâk sözcüklerinin mahiyetini bilebiliyorsa sözü bağlayıcıdır, geçerlidir, hükmünü vermişlerdir.⁸⁴⁵ Talak

⁸³⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, 5/455; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/224.

⁸³⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, 5/455; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/243.

⁸³⁸ ("لا طلاق ولا عتاق في إغلاق") Ebû Dâvûd, "Talâk", 8 (No. 2193).

⁸³⁹ Ebû Dâvûd, "Talâk", 8 (No. 2193).

⁸⁴⁰ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye ez-Zürâî, *Tehzîbü muhtasarı Süneni Ebû Dâvûd*, thk. Ali b. Muhammed el-İmrân, (Riyad: Dâru Atââti'l-İlm, 1440/2019), 1/524.

⁸⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, 5/456.

⁸⁴² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/244.

⁸⁴³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvakkı'in*, 5/455; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/244.

⁸⁴⁴ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 20/255; İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, 6/161; Şâfîî, *el-Ümm*, 5/296; Erturhan, "Vesvesenin Talâka Etkisi", 217.

⁸⁴⁵ İbn Müflih, *el-Mübdî*, 6/295.

sözleri niyete ve kasta göre gerçekleşmektedir.⁸⁴⁶ Mecnun, sarhoş ve öfkeli kimsenin sözlerinin geçersiz sayıldığı durumlar zihnin kapandığı durumlardır.⁸⁴⁷

Mecnûn ve matuhun, karısından boşanması gerekiyorsa, onun adına velisi onu boşayabilir.⁸⁴⁸ Atâ'dan, vesveseli kimse için de velisinin kendisini boşayabileceğini ifade ettiği rivayet edilmektedir.⁸⁴⁹ Zührî ise velisinin onu boşayacağını ifade etmiştir.⁸⁵⁰ Ömer b. Hattâb da (ö. 23/644): “Vesveseli kimse eşinden uzak duruyorsa velisi onu boşayabilir.”⁸⁵¹ Fetvasını vererek velinin boşama sebebini kocanın karısından uzak durmasına bağladığı rivâyet edilmektedir. Bu fetvalarla mezheplerin hükmetmediği ve vesvese sebebiyle veliye boşama yetkisi verilmediği furu' kitaplarında görülmektedir.

Vesvesenin bu fetvalarda açıkça mecnuna kıyas edilerek ‘aklı ve iradeyi ele geçiren’ bir rahatsızlık olarak görüldüğü ve buna dayanarak ilgili fetvaların verildiği görülmektedir. Vesvese ile ilgili âyet ve hadislerle baktığımızda vesvesenin bir akıl hastalığı boyutundan bahsedilmemesi dikkat çekmektedir. Vesvese, her insanın başında olan, aşılabilen ve insanın iradesini etkilemeyen bir imtihan olarak zikredilmektedir. Bu noktada vesvese ile akıl ve iradeyi ele geçiren hastalığın ayrımını yapmak gerekir kanaatindeyiz. Vesvese ile söylenen her sözü geçersiz saymanın âyet ve hadislerdeki gerçeklikle uyuşmayacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple kişinin farkında olarak, anlamını bilerek söylediği talâk lafızları vesvese sebebiyle de olsa hüküm doğurur kanaatindeyiz. Vesveseli kimsenin talâkını geçersiz sayan fetvaların da o günün şartlarında tıbbî olarak akıl hastalıkları ile basit şüphelerin aynı isimle (vesvese) anılmalarına bağlamak daha doğru olacaktır.

Niyet; kalbin kastı ve uzuvların şuurlu hareketi ile gerçekleşir. Bunun için de niyetin sahih olması için kişinin akıl ve bilincinin yerinde olması, sözünün manasını anlayan ve sonuçlarını kavrayabilir mahiyette olması gerekmektedir.⁸⁵² Anlamını bilmediği kelimelerle bir kişi talâk lafızlarını konuşsa, tekrarlayıp dursa, bununla

⁸⁴⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-muvakkı'in*, 5/456.

⁸⁴⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmü'l-muvakkı'in*, 5/456.

⁸⁴⁸ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 7/79 (No. 12285).

⁸⁴⁹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 7/79 (No. 12284).

⁸⁵⁰ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 7/79 (No. 12287).

⁸⁵¹ Abdurrezzak, *el-Musannef*, 7/79 (No. 12286).

⁸⁵² Çeker, *İlm-i Hâl'im*, 60.

boşamaya niyet etmedikçe, talâk gerçekleşmez.⁸⁵³ Kişi boşamaya niyet etmeksizin ağzından yanlışlıkla boşama ifadesi çıksa bu da dikkate alınmaz.⁸⁵⁴ Dinimizde ameller niyetlere göredir.⁸⁵⁵ İbadet ve âdet türünden yaptığımız tasarruflarda niyete ve kasta itibar edilir.⁸⁵⁶ Mesela, akşam namazı için niyet ederken kişi kalbinde akşam namazı olduğu halde dili ile yanlışlıkla yatsı namazını zikretse namazı tamamdır.⁸⁵⁷ Aynen bunun gibi kişi sözüyle talâkı kastederse, niyet ettiği şey gerçekleşir; kastetmezse gerçekleşmez.⁸⁵⁸ Yaşlılık, hastalık veya başka bir musibetten dolayı aklı karışan, söz ve fiillerinde karışıklık hali süreklilik gösteren kişiler ne dediğini bilse bile sözün sonucunu idrak edemediğinden sözlerine itibar edilmez.⁸⁵⁹

Fıkıhta; tam tersine bir delil bulunmadıkça eşyanın üzerine kurulduğu temel üzerinde devam ettiğine hükmedilir.⁸⁶⁰ Sonradan ortaya çıkan şüpheler o amele zarar vermez. Nikâh da böyledir. Aslolan nikâhın devam etmesidir.⁸⁶¹ Bu sebeple nikâhlandığını kesin olarak bilen ancak talâkı hakkında şüpheye düşen kişi talâkın gerçekleştiğine dair yakinî bir bilgiye/delile erişinceye kadar nikâhının geçerli olduğuna hükmedilir.⁸⁶² Talâk hakkında oluşan delilsiz şüphe bir hüküm doğurmaz.⁸⁶³ Yakînen sabit olan bir şeyin hükmünün şüphe ile ortadan kalkmayacağı fıkıhta kabul edilen bir esastır.⁸⁶⁴ Kişi boşamanın gerçekleşip gerçekleşmediğinden emin değilse, şüphe duyarsa boşama meydana gelmemiş kabul edilir.⁸⁶⁵ Boşamanın sayısı hakkınsa şüphe duyarsa, bir miydi iki miydi diye tereddüt edilse, en az sayı esas kabul edilir.⁸⁶⁶

Peygamber Efendimiz “*Seni şüphelendiren şeyi bırak, şüphe vermeyene bak.*”⁸⁶⁷ buyurarak şüphenin peşinden gitmemeyi ve kesin bilinen itimat etmeyi tavsiye etmektedir. Bunun için namazda iken abdestinin bozulmasından şüphe eden

⁸⁵³ Suyûtî, *el-Eşbâh*, 27; İbn Müflih, *el-Mübdî*, 6/294; Merginânî, *el-Hidâye*, 1/265

⁸⁵⁴ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/287.

⁸⁵⁵ Buhârî, “İmân”, 54; “Bed’ül-vahy”, 1; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 11.

⁸⁵⁶ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/225.

⁸⁵⁷ Çeker, *İlm-i Hâl'im*, 57.

⁸⁵⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/388, 392.

⁸⁵⁹ İbn Âbidîn, *Reddî'l-muhtâr*, 3/244.

⁸⁶⁰ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 51.

⁸⁶¹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/303.

⁸⁶² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, 1/56; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

⁸⁶³ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/296.

⁸⁶⁴ Hattâbî, *İ'lâmü'l-hadîs*, 1/228.

⁸⁶⁵ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/303; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 61

⁸⁶⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 3/303; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 61.

⁸⁶⁷ Buhârî, “Büyü”, 3; Tirmizî, “Kıyâme”, 60; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/388.

kişiyse ses duymadıkça veya koku hissetmedikçe namazdan ayrılmayın tavsiyesinde bulunmaktadır.⁸⁶⁸ Bu tavsiye bize yakîni bir taharetin ancak yakîni/kesin bilinen bir hades ile bozulabileceğini öğretmektedir. Nikâhından emin olan ancak sonradan talâkın varlığı hususunda şüpheye düşen kimsenin durumu da aynen böyledir.⁸⁶⁹ Yakîn ancak yakîn ile zâil olur. Bu tür şüphelerden kurtulmaya çalışmak, önem vermemek gerekir. Bunlar da abdest ve namazda gelen vesveseler gibidir.⁸⁷⁰

2.4. Vesvesenin Muâmelâta Etkisi

Vesvese söz konusu olduğunda genellikle ilk akla gelen ibadetlerdeki tereddütler olmaktadır. Halbuki şeytanın ve nefsin vesvese vermesi ile kastedilen asıl mana; ibadetler de dâhil olmak üzere hayatın her alanında haktan, doğru ve salih amellerden alıkoymaktır. Bu, bazen tereddüt ve vehim manasında olabildiği gibi günaha teşvik ve günaha sebebiyet verebilecek duyguların harekete geçirilmesi şeklinde de olabilmektedir.

*“Şüphesiz ki şeytan sizin düşmanınızdır. Siz de onu düşman edinin. O, kendisine tabi olanları cehenneme girenlerden olmaya çağırır.”*⁸⁷¹ âyet-i kerimesi şeytanın hayatın her alanında insanı doğru yoldan ayırma gayretine karşı insana bir uyarı mahiyetindedir. Vesveseye tabi olmak onu dost ve kardeş edinmek demektir.⁸⁷²

Vesvese ile ilgili yazılan klasik eserlere baktığımızda vesvese konusunun iman, ibadetler, talak ve helal-haramlar çerçevesinde ele alındığı ve bu alanlardan örneklendirildiği görülmektedir.⁸⁷³ Muâmeleler söz konusu olduğunda vesveseden ziyade şüphe ve vehimden bahsedildiği görülmektedir. Bu durum da muâmelelerde ibadetlerdeki gibi ısrarcı ve tekrarlayan şekliyle vesvesenin görülmediği izlenimi oluşturmaktadır.

Vesvese, ibadetlerde daha ziyade tereddüt ve tekrarlamalar şeklinde kendini göstermektedir. Ancak ibadeti yerine getirmeme gafleti de bir vesvese olarak kabul

⁸⁶⁸ Buhârî, “Vudû”, 4; Tirmizî, “Tahâret”, 56; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/250, 252.

⁸⁶⁹ Şâfiî, *el-Ümm*, 5/299.

⁸⁷⁰ İbn Rüşd *el-Beyân ve't-tahsil*, 6/161.

⁸⁷¹ el-Fâtır 35/6.

⁸⁷² Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/231.

⁸⁷³ ör.: İbn Kudâme, *Zemmü'l-vesvâs*; Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğasetü'l-lehfân*.

edilmektedir. Öfke ve şehvete tabi olmak, bunlar sebebiyle başka insanları aldatmak da vesveselerdendir. Bu manada insanların birbirini aldatması, başkasının hakkını gasp etmesi, emaneti ve hakkı korumaması vb. şekillerde doğruluktan alıkoyan vesveseler muâmelerde de görülmektedir. Zaten muamelelerle ilgili konulan hükümlerin kişilerin haklarını ve sorumluluklarını düzenleyerek bu noktada oluşabilecek hak kayıplarının önüne geçmeyi hedeflediği de görülmektedir.

Kişi vesvese sebebiyle birini aldatsa, akitte hile yapsa, birinin hakkını gasp etse ‘şeytan vesvese verdi, uyduk şeytana.’ demesi onu mazur kılmaz. Kendi akli ve iradesi ile tercih ettiği her seçim ve tasarruftan dolayı kişi sorumludur.⁸⁷⁴ Burada vesvese, kişinin bir işi yapmasına sebebiyet verse bile bu eylemi iradesiyle seçme noktasında kişi serbest olduğu için fiilin sonucundan mesul olacaktır. Bununla beraber muâmelerde yaşanan şüphe, tereddüt ve vehimlere vesvese denir mi; bunlara vesvese manası yüklenebilir mi konusu önem arz etmektedir. Sonuçta, şüphe ve tereddütlerin muâmelere bir etkisi yoktur, denilmiştir.⁸⁷⁵ Şüpheyi destekleyen bir delil olmadıkça şüpheye itibar edilmez. Mu’amelelerde karşıdaki muhatabın insan olması, aynı muâmelenin ve hukuki işlemlerin sürekli tekrar edilmemesi, genelde yapılan akitlere şahitlerin bulunması yaşanan şüpheleri daha kısa süreli kılmaktadır. Muâmeleler yapılırken şahitlerin bulundurulması daha sonra ortaya çıkabilecek şüphe ve tereddütlerin önüne geçilmesi açısından önem arz etmektedir. Akdin sıhhatine yönelik şüphe ve tereddütler genellikle yapılan işlemde hukuki bir eksikliğin olabileceği şüphesinden kaynaklanabilmektedir. İşlemin geçerliliğine yönelik bilgi eksikliği giderildiğinde bu şüphe de ortadan kalkacaktır.

Bu konuda önemli bir diğer nokta da halk arasında *vesvese* olarak tabir edilen ancak hakikatte tıbbî bir vaka olan OKB hastalarının muâmelerinin geçerli olup olmadığıdır. Bu kişilerin yaptıkları işlemlerde kısıtlı olarak kabul edilip edilmemesi mükellefiyet şartlarını taşıyıp taşımadıklarıyla doğru orantılıdır. Hastalık herkeste farklı boyutlarda seyrettiği için yapılan işlemlerde fetva kişiye özel olarak akli muhakeme ve iradesini kullanabilmesine göre farklılık gösterebilir. Fıkıhta mecnunun

⁸⁷⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/42; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/389, Hâdimî, *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

⁸⁷⁵ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253.

akitleri ve ikrarları sahih değildir.⁸⁷⁶ Ancak ne yaptığını bilen ve yapıp yapmama iradesini kullanabilen kişinin tasarrufları geçerli kabul edilecektir.

Hanefî mezhebinde muamelata ehil olma konusunda kısıtlılık sebepleri: çocuk olma, köle olma ve mecnun olmaktır.⁸⁷⁷ Sefih olan kimse akıllı birinin yapmayacağı şekilde malını harcadığı için çocuğa kıyas edilerek malı üzerinde tasarruftan hacredilmiştir.⁸⁷⁸ Vesveseli kişiye gelince, onun kısıtlı gibi kabul edilebileceğine dair bir bilgiye rastlamadık. Ancak namaz gibi herhangi bir ibadette vesvesesi olan bir kişinin muâmelelerinin geçerli olup olmaması konusuna bakacak olursak; kişinin iradesini elinden almayan vesvesesi onun hukuki tasarruflarına zarar vermez. Akılda hastalık ve iradeyi etkileyen bir hal ortaya çıktığında ise kişideki hastalığın durumuna göre tasarrufları değerlendirilmelidir.

2.5. Kalbe Doğan Şeylerle Amel Etmek ve Hüküm Vermek

İnsanın kalbine doğan şeyler hak da batıl da olabilir. Kalbe doğan şeylere hak ve iyiliğe davet ettiğinde ilhâm; kötü ve şer olan şeylere çağırıldığında ise vesvese denildiğinden bahsetmiştik. Burada bunların bağlayıcılığı, bunlarla amel etmenin ve fetva vermenin hükmü ele alınacaktır.

Âlimler kalbe doğan şeylerle amel etmenin hükmü hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kalbe doğan şeylerden vesvese olanlar ile amel edilemeyeceği noktasında herkes mütefikdir. Ancak ilhamın delil olma değeri ve ilhamı vesveseden ayırmanın zorluğundan dolayı ilham ile amel etmek noktasında farklı görüşler bulunmaktadır.⁸⁷⁹

Âlimler sadece Peygamberlerin kalbine gelen ilhamın hak ve hüccet olduğunda ittifak etmişlerdir.⁸⁸⁰ Bu sebeple âlimler, -sufiler hariç- peygamberlerin haricindeki diğer insanların kalbine doğan şeyler hakkında dinde delil olmayacağını ifade etmektedirler.⁸⁸¹ Çünkü insanların kalbine doğan şeyler vesvese de olabilir.⁸⁸² Kişinin

⁸⁷⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/277.

⁸⁷⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/277.

⁸⁷⁸ Merginânî, *el-Hidâye*, 3/278.

⁸⁷⁹ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 679-682;

⁸⁸⁰ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 682; Abdurrahmân b. Ali el-Hattâb, *el-Mü'tegidü ve eseruhu alâ mesâilî usûli'l-fikh*, (Mekke: Dâru't-Tibetî'l-Hadrâ, 1444/2023), 154.

⁸⁸¹ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 679; Hattâb, *el-Mü'tegidü ve eseruhu*, 155; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, 332.

⁸⁸² Hattâb, *el-Mü'tegidü ve eseruhu*, 154

ilhamla amel etmesi için, kalbine doğan şeyin vesvese olmadığından emin olması, kalbe doğan şeyi araştırması ve delillendirmesi gerekmektedir.⁸⁸³ Kalbe doğan şeyle amel etmenin şartları vardır: kişinin fıkıh bilgisine sahip olması, ilhamın dinin mubah kılınmış kısmı ile ilgili olması ve sadece ilhamı alan kişinin kendisinin bununla amel etmesidir.⁸⁸⁴ Kalbe doğan şeylerle başkasına hüküm ve fetva verilemez.⁸⁸⁵

2.6. Vesvesenin Ehliyet Etkisi

Ehliyet, kişinin akletme ve düşünme kabiliyetine sahip olması sebebiyle dini-hukuki hükümlere muhatab olmaya elverişli olması halidir. Söz ve davranışlarına hükümler bağlanabilmesi için mükellefin temyiz kabiliyetine sahip, âkil ve bâliğ olması gerekmektedir.

Eda ehliyetine etki eden ehliyet ârizaları semâvî ve mükteseb olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.⁸⁸⁶ Semâvî olanlar, meydana gelişinde kişinin rolü olmayan ârizalardır: mecnun (delirme), ateh (bunama), unutmama, uyuma, bayılma, maraz-ı mevt ve kölelik gibi. Mükteseb olanların ise meydana gelmesinde kişinin belli bir oranda etkisi vardır: sarhoşluk, sefeh, iflas ve borçluluk gibi. İhtiyarlık, gebelik gibi hükümleri değiştirmede bir etkisi olmayan durumlar ehliyet ârizası olarak zikredilmemiştir.⁸⁸⁷ Vesvese de ehliyeti ortadan kaldıran haller içerisinde müstakilen zikredilmemektedir. Bu kavramların izahı içerisinde usul kaynaklarında vesveseli kimse akli yerinde olmakla beraber zihnini toplayamama ve kaygısının artması gibi durumlar sebebiyle bazı eserlerde akıl hastalığının en basit ve dua ile tedavi edilebilir kısmı olarak zikredilmektedir.⁸⁸⁸ Vesvese durumunda kişinin aklının gittiğine hükmedilmez.⁸⁸⁹ Ancak bazı meselelerin izahında vesvesenin mecnun, matuh gibi hallerin devamında zikredildiği ve mecnuna kıyasla değerlendirildiği görülmektedir.⁸⁹⁰

⁸⁸³ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 682; Hattâb, *el-Mü'tegidü ve eseruhu*, 156.

⁸⁸⁴ Hattâb, *el-Mü'tegidü ve eseruhu*, 156; Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 679.

⁸⁸⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, 679; Hattâb, *el-Mü'tegidü ve eseruhu*, 156; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, 332.

⁸⁸⁶ Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*, (İstanbul: Şeriketü's-sahâfetü'l-osmâniyye, 1308/1890), 4/262.

⁸⁸⁷ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/262.

⁸⁸⁸ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/264.

⁸⁸⁹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/264.

⁸⁹⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 5/451.

Ehliyeti ve mükellefiyeti ortadan kaldıran durumlarda ortak olan husus, akıl ve iradenin olmamasıdır.⁸⁹¹ Mecnunun eda ehliyeti aklının yerinde olduğu ve olmadığı durumlara göre farklılık göstermektedir. Ehliyet olayınca vücubiyet ve sorumluluk da ortadan kalkar.⁸⁹² Öfke durumu da ehliyet arızaları içerisinde zikredilmemekle birlikte öfke hali irade ve bilinci kaldıracak seviyeye geldiğinde mecnun gibi değerlendirilerek kişinin sözleri geçersiz sayılmıştır.⁸⁹³

Fıkıh kitaplarında vesveseli kişi için yapılan tanımlamalar içinde: Düzensiz, mantıksız, bilinçsiz olarak yapılan eylemler ve akıl sağlığı bozulmuş gibi konuşma da vardır.⁸⁹⁴ Burada vesvesenin kişiden kişiye değişen durumlar olduğunu; vesveseye ehemmiyet verilen durumlarda vesvesenin arttığını ve hastalık manasına dönüşebildiğini ifade etmek gerekir.⁸⁹⁵ Tahayyül, vesveseye dönüşür; buna ehemmiyet verilirse hastalık ve akıl kaybı gerçekleşebilmektedir.⁸⁹⁶ Bu sebeple fıkihta, vesvese akli ve iradeyi etkileyen bir hastalık boyutuna geldiğinde mecnun kapsamında değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.⁸⁹⁷

Araştırmamız sonucu usul eserlerinde *vesvese* konusunun müstakil olarak ele alınmadığı ve ehliyet arızaları içerisinde de zikredilmediği görülmüştür. Usul eserlerinde kesin ilim ifade eden mütevatir haberin doğruluğundan ve ilmi değerinden şüphe duymanın vesvese alameti olduğu ifade edilmektedir.⁸⁹⁸ Burada vesvesenin delilsiz ve sebepsiz kuşku olmasına işaret edildiği görülmektedir. Herkesin bildiği ve artık kesinleşmiş olan bir durumdan şüphe duymak ve aslını araştırmak usulde vesvese olarak kabul edilmektedir.⁸⁹⁹

⁸⁹¹ Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/264.

⁸⁹² Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 4/264.

⁸⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye. *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, 5/455; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/244.

⁸⁹⁴ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nuceym el-Hanefî, *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1413/1993), 5/51; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/224; "Vesvese", *el-Mevsû'âtü'l-fikhiyye*, 43/147.

⁸⁹⁵ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 13/96.

⁸⁹⁶ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 13/96.

⁸⁹⁷ Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, 1/ 258.

⁸⁹⁸ Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1426/2005), 1/291; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 2/369.

⁸⁹⁹ Hasan b. Muhammed b. Mahmûd el-Attâr eş-Şâfiî, *Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmî*, (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, tsz.), 2/209.

Furu' eserlerinde ise vesvese yaşanan meselelerde vesveseli kişinin fiillerinin ele alındığı ve fikhın genel kaideleri bağlamında hükümler verildiği görülmektedir. Vesvese yaşanan durumlarla ilgili hükümlerin genellikle fikhın külli kaidelerine dayandırıldığı ve kişinin durumuna göre bazı hallerde mecnuna kıyaslandığı müşahede edilmiştir. Vesvese yaşanan meselelerle ilgili fikh kaidelerinden bazıları şunlardır: “Yakîn, şek ile zâil olmaz.”⁹⁰⁰, “Mefsedetin önlenmesi maslahatın elde edilmesinden önceliklidir.”⁹⁰¹, “Tevehhüme itibar yoktur.”⁹⁰², “Bir zamanda sabit olan şeyin hilâfına delil olmadıkça bekâsıyla hükmolunur.”⁹⁰³, “Bir işten maksad ne ise hükmi ona göredir. Yani bir iş üzerine terettüb edecek hükmi ol işden maksad ve murâdı ne ise ona göre olur.”⁹⁰⁴, “Kim bir şeyi yapıp yapmadığı ile ilgili şüpheye düşerse aslolan o şeyi yapmadığıdır.”⁹⁰⁵; “Bir delilden neşet etmeyen ihtimalin hiçbir ehemmiyeti yoktur.”⁹⁰⁶

Mükellef olan kişi eli, dili ve gözü gibi azalarıyla fiile dökmüş olduğu şeylerden ve kalbinin karar kıldığı şeylerden sorumludur. Kişi; yalnızca içinden geçen, kalbine doğan şeylerde kastı, niyeti ve eylemi olmadığı için sorumlu değildir.⁹⁰⁷ Yükümlü tutulan şeyin güç yetirilebilir bir şey olması sorumlu tutulmanın temel şartlarındanıdır.⁹⁰⁸ Mükellefi güç yetiremeyeceği bir şeyle sorumlu tutmak dinen sahih değildir.⁹⁰⁹ Bu durum mükellefin meşakkat içeren şeylerle de sorumlu tutulmayacağı anlamına gelmez.⁹¹⁰ Dinimizde meşakkatlerin bulunduğu yerler çoğunlukla ruhsatların tanındığı yerlerdir.⁹¹¹ Yolculuk, hastalık, ikrah gibi. Bazen de kişi kendisi taşıyabileceğinin üzerinde nafîle ibadetin altına girerek aslından sorumlu olmadığı halde yorgunluk ve usanç getirecek kadar meşakkate kendi kendini

⁹⁰⁰ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/39 (Mecelle md. 4.).

⁹⁰¹ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/86 (Mecelle md. 30.).

⁹⁰² Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/158 (Mecelle md. 74.).

⁹⁰³ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/53 (Mecelle md. 10.); Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 2/253; Suyûtî, *el-Eşbâh*, 51; Köse, *İslam Hukukuna Giriş*, 272.

⁹⁰⁴ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/28 (Mecelle md. 2.).

⁹⁰⁵ Zerkeşi, *el-Mensûr*, 2/274.

⁹⁰⁶ Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/158 (Mecelle md. 73.).

⁹⁰⁷ Zerkeşi, *el-Mensûr*, 2/35; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/392;

⁹⁰⁸ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/72.

⁹⁰⁹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/72.

⁹¹⁰ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/79.

⁹¹¹ İbn Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, 2/193; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/80.

sürüklemektedir.⁹¹² Peygamberimiz bu sebeple visal orucu, sabaha kadar namaz kılmak, evlenmemek gibi gereksiz aşırılıklarla tekellüfe girilmesini yasaklamıştır.

Allah Teâla emrettiği yükümlülüklerle kullarını meşakkat ve sıkıntıya sokmayı amaçlamamıştır.⁹¹³ Eğer bu amaçlanmış olsaydı zorluk durumlarında kolaylaştırmaya dair ruhsatlar bulunmazdı.⁹¹⁴ Kul kendi iradesi ile kastettiği fiillerden sorumludur.⁹¹⁵ Kalbe doğan düşünceler, iç konuşmalar, duygular ise insanın iradesi dâhilinde değildir. Bunlarla insanı sorumlu tutmak *teklif-i mâ lâ yutâk* yani gücünün üzerinde bir şeyle insanı mükellef tutmak olacaktır.⁹¹⁶ Hâlbuki Allah Teâla hiç kimseyi gücünün üstünde bir şeyle sorumlu tutmayacağını haber vermektedir.⁹¹⁷ Âlimler istem dışı kalbe doğan duygu ve düşüncelerden insanın sorumlu olmadığını ifade etmişlerdir.⁹¹⁸ Kişi ne zaman bir tercihte bulunur, niyet eder ve bir fiile azmederse orada sorumluluğu başlamış olur.⁹¹⁹

⁹¹² Şâtıbî, *Muvâfakât*, 2/80.

⁹¹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/81.

⁹¹⁴ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 2/82.

⁹¹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/42; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 9/389, Hâdimî, *Berîkatü'l-Mahmûdiyye*, 4/235.

⁹¹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/42.

⁹¹⁷ el-Bakara 2/286.

⁹¹⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/41; Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 1/88; Said Nursî, *Mektûbât*, 43.

⁹¹⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr*, 2/36.

SONUÇ

Bu çalışmada vesvesenin mahiyeti, iman, ibadetler ve muamelat üzerindeki etkisi fikhî açıdan incelenmiştir. Ulaşılan sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Vesvese; fısıltı, içinden kendi kendine konuşma, kalbe doğan şeyler, şüphe ve kuruntu gibi manalara gelmektedir. İnsanın yaşadığı her şüphe, zan ve vehim durumu vesvese manasını ifade etmemektedir. Dinimizde vesveseye dayanan, vehimden kaynaklanan şüpheye itibar edilmemektedir. Vesveseli kişinin vesvesesinden kaynaklanan şüpheleri üzerine hüküm bina edilemez.

2. Kişinin zannı galip ve yakîn seviyesinde bilinen bir şeyden kuşku duyması, tereddüt yaşamaması vesvesedir.

3. Şüphe ve vehimden kurtaracak bilgiyi öğrendikten sonra tereddütlerin devam etmesi vesvesedir.

4. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde şeytanın telkin ettiği duygu ve düşüncelerin hepsinin *vesvese* olarak tanımlandığı görülmektedir. Vesvese, kalbe irade dışı gelmektedir. Ancak, kişi kendi istemedikçe, vesvese kişinin iradesi dışında bir şey yapmasına sebep olmamaktadır.

5. İnsan iradesi ile vesveseleri aşabilecek potansiyelde yaratılmıştır. Şeytanın insan üzerinde şerre davet etmekten başka, zorlayıcı hiçbir gücü olmadığı naslarda vurgulanmaktadır. İnsanın sorumluluğu, irade ve seçimiyle gerçekleştirdiği eylemlerdedir. İslam Hukukunda hükümler de bunun üzerine bina edilmektedir. Vesvese, kişinin aklının gitmesi ve iradesini kaybetmesi manasına gelmediği için kişi yaptığı eylemlerden sorumludur.

6. Vesveseyi akıl hastalığı saymak Kur'ân ve sünnetin bütünlüğü ile çelişen bir durumdur. Vesvese, bir akıl hastalığı değildir. Bu sebeple vesvese ile akıl hastalığı manası taşıyan durumları birbirinden ayırmak ve akıl sağlığının bulunmadığı durumlarda fetvaların dayanağını *vesvese* değil *akıl hastalığı* olarak ifade etmek daha uygun olacaktır. Bu noktada kişinin bilinci ve irade kabiliyeti önemli bir kriter olmaktadır.

7. Vesveseye ehemmiyet vermek ve arkasından gitmeye devam etmek akıl sağlığını etkileyebilmektedir. Yine akıl sağlığı bozulan bazı kişilerin de vesveseye benzer davranışlar sergilediği görülmektedir. Akıl sağlığına etki eden ve iradeyi bozan durumlar vesvese değil, tedavi edilmesi gereken ve kişinin ehliyetini etkileyen bir hastalıktır. Vesveseli kişinin mecnun kapsamında değerlendirildiği fetvaların kendi zamanlarında aslında akıl sağlığı bozulmuş kişilere verildiği tespit edilmiştir.

8. Tıbbî olarak OKB'nin alt dallarından olan, 'dini obsesyon' olarak ifade edilen takıntı hastalığının mana ve yaşantı olarak vesveseye karşılık gelmediği kanaatindeyiz. OKB'nin vesvese ile benzer ve farklı olan yönlerinin tespit edilmesi ve vesvesenin bir hastalığa dönüşebilme ihtimalinin tespitine dair daha ayrıntılı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu noktada dini referanslar ile tıbbî verilerin birlikte incelenmesi, farklı disiplinlerin verilerinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

9. Kalbe doğan şeylerin fikhî ve bağlayıcı bir tarafı yoktur. İlham olduğu düşünülen kararlar ise genelleştirilmez. Kalbe doğan bilgi ile amel etme kararı sadece kişinin kendisini bağlar. Bununla başkasına fetva verilemez. Aynı şekilde kalbe doğan vesvese ile amel edilmez ve başkasına da bununla hüküm verilemez.

10. İbadetlerden önce, sonra veya ibadet esnasında meydana gelen çeşitli vesveseler vardır. Dinde bir sebebe veya delile dayanmayan şüphelere itimad edilmez, hüküm bağlanmaz ve bunlar sebebiyle ibadet bozulmamalı ve tekrarlanmamalıdır. Şüpheyeye düşülen durumlarda ise Hz. Peygamberin irşadı doğrultusunda ibadeti tamamlamaya gayret etmelidir.

11. Vesveseli kişi içinden geçen, vesvesenin zorladığı şeyi yapmadıkça içinden geçenler ibadete zarar vermez. Ama vesvese sebebiyle eyleme dökülen fiiller ve sözler ibadeti batıl kılabilir.

12. Zihne gelen düşünce ve suretlerin oluşmasında kişinin ihtiyarı/iradesi olmadığı için Allah hatıra gelen şeylerden dolayı kişiyi sorumlu tutmamıştır. Bu sebeple insan, içine doğan vesveseler, kötü düşünce, görüntüler ve iç konuşmalardan mesul değildir. Bu sebeple vesvese sebebiyle içe doğan küfür sözleri, talâk sözleri ve boşama niyetinin iman, nikâh ve yapılan ibadete zarar vermeyeceği tespit edilmiştir.

13. Vesvese sebebiyle dil ile telaffuz edilen sözler noktasında alimlerimiz farklı bakış açıları sergilemişlerdir. Vesveseli kişinin akıl sağlığına işaret eden söylediği sözün manasına vakıf olması ve sözü söylememe iradesini gösterebildiği noktalardaki tasarruflarının geçerli olduğu; ancak bunların bulunmadığı noktalarda yaşanan durumun artık *vesvese* değil, bir *hastalık* olduğuna yorarak buna uygun fetvanın verilmesi daha uygun olacağı tespit edilmiştir.

14. Vesvese sebebiyle telaffuz edilen talâk lafızlarının doğuracağı sonuçlarla ilgili fakihlerin ihtilaf ettikleri görülmektedir. Talâk konusunda oluşan vesveseler genellikle mecnundan kalemin kaldırıldığını ifade eden hadis-i şerifin manası kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Burada önemli olan kısım vesveseli kimsenin mecnun kapsamına dahil edilebilecek derecede akıl ve iradesini kaybedip kaybetmediğinin tespit edilmesidir. Akıl ve iradesini kullanamayan kişinin sözlü tasarrufu vesvese sebebiyle değil ehliyetinde gerçekleşen sıkıntı sebebiyle geçersiz olacaktır.

15. Vesvese ister günaha teşvik etmek manasıyla olsun, isterse tereddütler manasında olsun kişinin yapmış olduğu muâmelelerine ve hukuki işlemlerine herhangi bir tesirinin olmadığı tespit edilmiştir.

16. İbadetlerle sorumlu olması ve hukuki işlemlerinin geçerli olması açısından vesveseli kişinin ehliyet ve mükellefiyet şartlarını taşıması meselesini incelediğimizde fikhî açıdan vesvesenin kişinin ehliyetine bir tesiri olmadığı tespit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn b. Ahmed b. Muhammed. *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. İstanbul: Şeriketü's-sahâfetü'l-osmâniyye, 1308/1890.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî. *el-Musannef fi'l-hadîs*. 11 Cilt. Beyrut: Meclis İlmî, 1972.

Abdul Latif - Abdul Razak. "Obsessive-Compulsive Disorder: It's What and How from an Islamic Perspective". *Global Journal Al- Thaqafah* 4/1 (Haziran 2014), 7-15. <http://dx.doi.org/10.7187/GJAT502014.04.01>.

Acar, Halil İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfü'l-hafâ vemüzilü'l-ilbâs*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1988.

Adasal, Rasim. *Yeni Medikal Psikoloji*. İstanbul: Minnetoğlu, 3. Basım, 1977.

Adevî, Ali b. Ahmed Mükremillâh es-Saîdî. *Hâşiyetü'l-Adevî alâ şerhi kifâtetü't-tâlîbi'r-rabbânî*. thk. Yusuf Muhammed Bekâî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

Ahmed b. Hanbel, Ebû 'Abdullâh eş-Şeybânî. *el-Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût – 'Âdil Murşid. 52 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 2015.

Ali Haydar, Hoca Efendi. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. 4 Cilt. İstanbul: Dersaadet, 3. Basım, 1330.

Aliyyülkârî, Nureddin Ali b. Muhammed. *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*. thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbağ. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1971.

Altıntaş, Hayrani. "Psikoloji Sözlüğü Üzerine Deneme II". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (Ağustos 1989), 29-72.

Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1996.

Amil, Osman. *Dini İçerikli Obsesif Kompulsif Davranışların Sosyo Demografik Açından İncelenmesi ve Vesvese İlişkisi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *el-Furûku'l-lugaviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım 2013.

Attâr, Hasan b. Muhammed b. Mahmûd eş-Şâfiî. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Celâl el-Mahallî 'alâ Cem'i'l-cevâmî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, tsz.

Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîh-i Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *er-Rudûd ve'n-nugûd şerhu Muhtasarı İbnu'l-hâcib*. thk. Dayfullâh b. Sâlih b. Avnu'l-Umrâ. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 2005.

Bahâüddîn el-Makdisî, Abdurrahmân b. İbrahim. *el-Udde Şerhu'l-Umde*. thk. Ahmed b. Ali. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.

Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl. *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfûs*. çev. Nail Okuyucu - Zahit Tiryaki. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2012.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts..

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhi b. Hasan Hallâf - Doktor Muhammed Ahmed Etraş. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Reşîd, 2000.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslâm İlmihali*. İstanbul: Bilmen Yay., ts..

Bloomberg, "Vesvese psikiyatrik hastalık belirtisi" (12 Haziran Çarşamba 2013), 1. <https://www.bloomberght.com/haberler/haber/1374817-vesvese-psikiyatrik-hastalik-belirtisi>.

Buhârî, Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Takiyyüddin en-Nedvî. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kelâm, 2. Basım, 2017.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'n-Nasri'l-Hadîsiyye, ts..

Burhâneddin, Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fikhi'n-Nu'mânî*. thk. Abdülkerîm Sâmî Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdulgafur Attâr. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1375.

Cezerî, Abdurrahmân b. Muhammed Avad. *el-Fikhü alâ'l-mezâhibi'l-erbea*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Doktor Muhammed Abdurrahman Maraşlı. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2003.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Kitâbu't-telhîs fî usûli'l-fikh*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996.

-----, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *et-Tebşira fî'l-vesvese*. thk. Ebî Abdillâh Muhammed b. Hasen b. İsmâîl. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Çağrıçı, Mustafa. "İstikamet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Çeker, Orhan. *İlm-i Hâl'im*. Konya: Tekin Kitabevi, 2020.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl. *el-Müsnedü'l-Câmi' el-Ma'rûf bi Sünen-i'd-Dârimî*. Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2017.

Dimyâtî, Ebûbekir Muhammed Şettâ. *İ'ânetu-t-tâlibîn*. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü Eser, ts..

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1434/2013.

Ebü'l-Bekâ, Eyyûb İbn Mûsâ el-Kefevî. *el-Külliyât Mü'cemun fi'l-mustelâhât ve'l-füruki'l-luğâviyye*. nşr. Adnan Dervîş - Mustafa el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1993.

Ebü'l-Vefâ, Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî. *el-Vâdih fi usûli'l-fikh*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin er-Türkî. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/1999.

Erturhan, Sabri. "Vesvesenin Talâka Etkisi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2/24 (2014), 205-218.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *İhyâ-i ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts..

-----, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Mustasfâ min ilmi usûl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mer'aşlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2011.

-----, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Vasît fi'l-mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Tâmir. 7 Cilt. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1417.

Günay, Hacı Mehmet. "Şüphe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/263-265. İstanbul: TDV Yay., 2010.

Hâdimî, Muhammed b. Muhammed b. Mustafa b. Osman Ebû Saîd. *el-Berikatü'l-Mahmûdiyye fi şerhi Tarikat-i Muhammediyye ve Şeriatî'n-Nebeviyye fi sîret-i Ahmediyye*. 4 Cilt. Matbaatü'l-Halebî, 1348/1929.

Hattâb, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed Abdurrahmân er-Ruaynî. *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasarı Halîl*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 1412/1992.

Hattâb, Abdurrahmân b. Ali. *el-Mü'tegidü ve eseruhu alâ mesâili usûli'l-fikh*. Mekke: Dâru't-Tîbeti'l-Hadrâ, 1444/2023.

Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb. *İ'lâmü'l-hadîs fi şerhi Sahih-i'l-Buhârî*. thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahmân es-Suûd. 4 Cilt. Mekke: Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, 1988.

-----, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim b. Hattâb. *Meâlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Heyet. *Fetâvâ'l-Âlemgiriyye = el-Fetâvâ'l-hindiyye*. 6 Cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kubrâ el-Emîriyye, 2. Basım, 1310.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid ve menbai'l-fevâid*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2. Basım, 1967.

Hökelekli, Hayati. “Vesvese”. *İslam’da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. ed. İbrahim Kâfi Dönmez. 4/458. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2006.

İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz. *Kavâidü’l-ahkâm fi mesâlihi’l-enâm*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Reyyân, 1990.

-----, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz. *Fevâid fi müşkili’l-Kur’ân*. nşr. Rıdvân Ali en-Nedevî. Cidde: Dâru’ş-Şurûk, 2. Basım, 1982.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-Muhtâr*. 6 Cilt. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1966.

İbn Âşûr, Muhammed el-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tunîsî. *Makâsîdü’ş-şerîati’l-İslâmiyye*. thk. Muhammed Habib b. Hûce. 3 Cilt. Katar: Vüzerâi’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2004.

İbn Hacer, Ebû’l-Fazl Şühâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu’l-bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1379/?.

İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa’dî. *el-Fetâva’l-kübra’l-fikhiyye*. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü’l-İslâmiyye, ts..

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1985.

İbn Kayyım el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *Bedâ’i’u’l-fevâid*. thk. Ahmed Abdü’s-Selâm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994.

-----, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *el-Fevâid*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1973.

-----, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *er-Rûh*. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 8. Basım, 2011.

-----, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *İğasetü’l-lehfân fi mesâyidi’ş-şeytân*. thk. Şeyh Muhammed Nâsiruddîn el-Bânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-ü’l-Cevzî, 2006.

-----, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *İ’lâmü’l-muvakkî’in ‘an rabbi’l-âlemîn*. 7 cilt. Beyrut: Dâru İbn-u’l-Cevzî, 1423.

-----, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî. *Tehzîbü muhtasarı Süneni Ebû Dâvûd*. thk. Ali b. Muhammed el-İmrân. 3 Cilt. Riyad: Dâru Atâati’l-İlm, 1440/2019.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *el-Mugnî*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru’l-Âlemü’l-Kütüb, 3. Basım, 1417/1997.

-----, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî. *Zemmü’l-vesvâs (Şerhu Zemmü’l-vesvâs li’l-İmâm Fakîh Muvaffakuddîn İbn Kudâme el-Makdisî el-Hanbelî ile birlikte)*. Dımeşk: Dâru’s-Sekkâ, ts..

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2015.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

İbn Müflih, Ebû İshâk Burhanüddîn İbrahim b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî. *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil eş-Şafîî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Müflih, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Makdisî. *Kitâbü'l-Fürû'*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2003.

İbn Nüceym, Siracüddîn Ömer b. İbrahim b. Muhammed. *en-Nehrü'l-fâ'ik*. thk. Ahmed İzzü İnâye. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Hanefî. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzü'd-dekâik*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1413/1993.

-----, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Hanefî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1980.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Hanbelî. *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*. thk. Ahmed b. Ali. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2003.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kutubî el-Endülisî. *el-Beyân ve't-tahsîl*. thk. Dr. Muhammed Haccî vd.. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1988.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1425/2004.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.

İbnü'l- Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed. *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-âsâr*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts..

İbnü'l-Mülakkın, Sirâcüddîn Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *'Ulâcetü'l-muhtâc ilâ tevcîhi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-Kitâb, 1421/2001

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Dâvûdî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 5. Basım, 2011.

Kal'acî, Muhammed Revvâs-Kuneybî, Hamid Sâdık. *Mu'cemu lüğati'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1988.

Kallek, Cengiz. "Kulle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/357-358. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Karadağ, Bülent. *Hadisler Işığında Vesvese ve Korunma Yolları*. Urfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kâsânî, Alâüddîn Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.

Kerdîge, Ali. *Psikoloji ve Din Açısından Takıntı-Vesvese*. Uşak: Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Kerhî, Ebü'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyin b. Dellâl. *el-Usûl*. (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazarı* içinde), Kahire: Matbaatü'l-Edebiyye, ts..

Ken'ân, Doktor Ahmed Muhammed, *el-Mevsû'atü't-tıbbiyyeti'l-fikhiyye*, "Vesvese", Lübnan: Dâru'n-Nefâis, 2010.

Koç, Bozkurt. "Dinsel Bir Yaklaşımla Obsesif-Kompulsif Kişilik Bozukluğu". *EKEV Akademi Dergisi* 10/6 (2002), 129-144.

Komasyon. "Vesvese". *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*. 45 cilt. Küveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2006.

Köknel, Özcan. *Genel ve Klinik Psikiyatri*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevi, 1989.

-----, Özcan. *Korkular, Takıntılar, Saplantılar*. İstanbul: Altın Kitaplar Yay., 1998.

Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul: Hikmetevi Yay., 2015.

Kuşeyrî, Ebi'l-Kâsım Abdilkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *er-Risâletü'l-kuşeyriyye fî ilmi't-tasavvuf*. thk. Ma'rûf Zerîk - Ali Abdülhamîd Baltacî. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1993.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 17 Cilt. İstanbul: Mizan yay., 2010.

Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-kebîr fî fikhi mezhebi'l-İmam eş-Şâfiî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-adil Ahmed Abdülmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1999.

Mehmet Zihni Efendi. *Nimet-i İslâm*. İstanbul: İslâm Mecmuası Yay., 1986.

Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye Şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*. thr. Muhammed Adnân Dervîş. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, ts..

Mevdûdî, Ebü'l A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. 7 cilt. İstanbul: İnsan Yay., 1991.

Mevsılî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li'ta'lîli'l-Muhtâr*. nşr. Abdülhamîd Ebü'l Hayr - Muhammed Vehbi Süleymân. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1998.

Murad, Shavish. "أثر الوسواس القهري في صحة الطهارة والعبادات والضوابط والقواعد" المتحكمة فيه". *Batman Akademi Dergisi* 7/2 (Aralık 2023), 152-165. <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1363880>.

Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm. *Tuhfetü'l-ahvezî*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1963.

Mübeyyid, Me'mûn Tefvik. *el-Mürşid fî'l-emrâdi'n-nefsiyye ve ızdırâbâtü's-sülûk*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 2. Baskı, 2006.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûreddîn Alî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr. ts..

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccac b. el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 3. Basım, 2010.

Müttakî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Hindî. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1979.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. thk. Mervân Muhammed Şe'âr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2014.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref el-Mürî. *el-Mecmû' Şerhu Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..

-----, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref el-Mürî. *Sahih-i Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts..

Özafşar, Mehmet Emin (ed.) vd.. *Hadislerle İslam*. 7 Cilt. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. Basım, 2017.

Pala, Ali İhsan. *İslam Hukukunda İhtiyat İlkesi*. Ankara: Fecr Yay., 2009.

Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Pyrdon, Christina – Clark, David A.. *Takıntılarla Başa Çıkma*. çev. Aylin Gündoğdu, Pınar Işçen. İstanbul: Psikonet Yay., 2015.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *et-Tefsîrü'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1417/1997.

Reysûnî, Ahmed. *Nazariyyetu't-takrîb ve't-tağlîb ve tatbîkahâ fi'l-ulûmi'l-İslâmiyye*. Kâhire: Dâru'l-Kelime, 4. Basım, 2014.

Said Nursi, Bediüzzaman. *Sözler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-----, Bediüzzaman. *Mektûbât*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

Sâmi, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. 2 Cilt, İstanbul: Çağrı Yay., 2007.

Saygılı, Sefa. *Strese Son*. İstanbul: Elit Yay., 53. Basım 2017.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fıkhü'l-luğa ve sırrü'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1998.

Semâî, Muhammed Ömer. *Nazariyyetü'l-ihiyâti'l-fikhiyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2007.

Semerkindî, Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Mizânü'l-usûl fi netâ'ici'l-ukûl*. thk. Muhammed Zeki Abdü'l-Berr. Katar: Devhati'l-Hadîse, 1404/1984.

Serahsî, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. thk. Ebî Abdullah Muhammed Hasan İsmâîl. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

-----, Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Serhân, Velîd Yusûf. *el-Visvâsü'l-kahrî*. Ummân: Dâr Mecdalâvî, 2008.

Soydan, Gülsüm. *Âdet Döngüsünün Tespitiyle İlgili Fıkhî Hükümlerin Tıbbî ve Sosyal Veriler Işığında Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.

Söylev, Ömer Faruk. “Din Perspektifinden Obsesif-Kompulsif Bozukluklar: Modern Yaklaşımlar ve Ebû Zeyd el-Belhî'nin Katkıları”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/2 (Aralık 2020), 891-909.

Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve füru'i fikhi's-Şâfi'iyye*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, ts..

-----, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Ta'likun alâ Sünen-i Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Haleb: Matbaatü'l-Matbûât el-İslâmiyye, 1986.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs. *el-Ümm mea Muhtasari'l-Müzenî*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990.

Şa'rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed b. Alî. *el-Yevâkî ve'l-cevâhir*. çev. Mahmut Çınar. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

Şâtıbî, Ebî İshak İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât fî usûli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1341/1922.

-----, Ebî İshak İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-İ'tisâm*. thk. Selîm b. İdi'l-Hilâlî. 2 Cilt. Suûdiyye: Dâru İbn-i Affân, 1412/1992.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî, 1958.

-----, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Hâşiye alâ Gurerü'l-behiyye (el-Gurerü'l-behiyye fî şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye ile birlikte)*. 5 Cilt. Kahire: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, ts..

Şürünbülâlî, Hasen b. Ammar b. Ali el-Vefâî el-Mısırî. *Merâkı'l-felâh metni Nürü'l-izâh*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2005.

Tan, Oğuz. *Takıntular*. İstanbul: Timaş Yay., 10. Basım, 2011.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail. *Hâşiye alâ Merâkı'l-felâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid b. Muhammed Sâbir el-Ömerî el-Fârukî. *Keşşâfü Istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. 2 Cilt. İstanbul: Dâru Kahramân, 1984.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015.

Toprak, Taha Burak. “Dini Obsesyon ve Kompulsiyonların Psikoterapisinde Kuramlar, İmkanlar, Sınırlılıklar”. *Türkiye Bütüncül Psikoterapi Dergisi* 1/1 (Ocak 2018), 123-141.

Uludağ, Süleyman. “Verâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/49-50. İstanbul: TDV Yay., 2013.

Yağcı, Hanife Yıldız. *Saplantılı Dini Davranışlar*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Yılmaz, Berat. “Obsesif Kompulsif Bozukluk Tedavisinde Güncel Yaklaşımlar”. *Lectio Scientific Journal of Health and Natural Sciences* 2/1 (Temmuz 2018), 21-42.

Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. 9 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Ebü’z-Ziyâ, 1935.

Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. 10 Cilt. Kahire: Matbaatü’l-Hayriyye, 1306/1888.

Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an-hakâiku ğavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvîl fî vucûhi’t-te’vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Mensûr fî’l-kavîdi’l-fikhiyye*. nşr. Dr. Taysîr Fâik Ahmed Mahmûd. 3 Cilt. Küveyt: Vüzârâtü’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 2. Basım, 1985.

Zeylaî, Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Alî b. Mihcen b. Yûnus. *Tebyînü’l-Hakâik şerhu Kenzü’d-dekâik*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1313/1895.